

Р

РАДА БЕЗПЕКИ ООН (РБ ООН) – один з головних органів ООН, на який покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки. **РБ ООН** складається з 15 членів: 5 постійних і 10 непостійних членів. Постійними членами є США, Росія, Велика Британія, Франція і Китай. Непостійні члени обираються на 2 роки без права негайного переобрання. Кожний член **РБ ООН** має одного представника і один голос. Голови Ради змінюються щомісячно відповідно до списку держав-членів, розташованих в англійському алфавітному порядку. Рішення з питань процедури вважається ухваленим, якщо за нього подано не менше 9 голосів. Для ухвалення рішень з інших питань також потрібно не менше 9 голосів, але включаючи співпадаючі голоси всіх 5 постійних членів. Це правило отримало назву принципу одноголосності великих держав. Якщо постійний член відсутній або утримався від голосування, це не впливає на ухвалення рішень. Існує також правило, що член **РБ ООН** задіяний у конфлікті, повинен утриматися від голосування, коли рішення ухвалюється на основі гл. VI Статуту ООН, яка передбачає мирні засоби врегулювання спорів. Статут зобов'язує членів організації виконувати рішення **РБ ООН**. Рада має широкі функції і повноваження у сфері збереження і зміцнення миру і безпеки. У разі виникнення небезпечного спору або конфлікту **РБ ООН** уповноважена спочатку рекомендувати конфліктуючим сторонам врегулювати його за допомогою засобів мирного розв'язання відповідно до ст. 33 гл. VI Статуту ООН. Якщо ці зусилля не спрацьовують, **РБ ООН** вдається до більш дійових заходів, передбачених гл. VII Статуту ООН. Такі дії можуть включати: тимчасові заходи, примусові заходи, тимчасове припинення членства в ООН, виключення з організації. Примусові заходи поділяються на: а) заходи, не пов'язані з використанням зброй-

них сил і б) дії із застосуванням збройних сил. Перші можуть включати повний або частковий розрив економічних відносин, введення економічних та інших санкцій, розрив дипломатичних відносин. Якщо такі дії виявляються недостатніми, **РБ ООН** може запровадити блокаду з метою підтримання або відновлення миру і безпеки. У разі продовження небезпечного розвитку конфлікту, що загрожує міжнародному миру і безпеці, **РБ ООН** на основі гл. VII може застосувати воєнну силу для відновлення миру.

Провідною формою миротворчої діяльності ООН стали операції з підтримання миру, які були орієнтовані на незастосування сили і невтручання у внутрішні справи держав. Тільки **РБ ООН** уповноважена ухвалити обов'язкові рішення про застосування сили з метою відновлення миру або відвернення загрози міжнародному миру і безпеці. **РБ ООН** має також принципово важливі повноваження у сфері забезпечення функціонування організації. Вона виносить рекомендації стосовно прийняття нових членів, рекомендує Генеральній Асамблеї ООН (ГА ООН) кандидатуру Генерального Секретаря ООН, обирає разом з ГА ООН членів Міжнародного Суду.

РБ ООН може утворювати також допоміжні органи, які необхідні для виконання її функцій. Є два постійних комітети: Комітет експертів з правил процедури та Комітет по прийому нових членів. Створено низку комітетів з врегулювання конфліктних ситуацій: Комітет по ситуації у відносинах між Іраком і Кувейтом (1990), Комітет по Лівійській Арабській Джамахірії (1992), Комітет по Сомалі (1992), Комітет по Руанді (1994), Комітет по С'єрра-Леоне (1997), Комітет по Ліберії (2001). 28 вересня 2001 р. утворено Антитерористичний комітет. У 1993 р. **РБ ООН** утворила Міжнародний трибунал у зв'язку з серйоз-

ними порушеннями міжнародного гуманітарного права на території колишньої Югославії, а в 1994 р. – у зв'язку з геноцидом на території Руанди. **РБ ООН** функціонує безперервно і скликається у разі необхідності.

© *Труш О.О.*

РАДА ЕКОНОМІЧНОЇ ВЗАЄМОДОПОМОГИ (РЕВ) (*the Council of Economic Assistance*) – міжурядовий орган, створений у 1949 р. п'ятьма східноєвропейськими соціалістичними країнами та СРСР з метою удосконалення розвитку планової економіки, координації та інтеграції економік країн-учасниць **РЕВ**. Протягом 1950-1970-х рр. кількість учасників Ради зростає за рахунок приєднання деяких країн Східної Європи, Азії та Куби.

Головною формою спільної планової діяльності між країнами **РЕВ** виступала координація національних п'ятирічних планів. Поточна діяльність у цьому напрямі спрямовувалася Комітетами Ради.

З 1964 р. країнами **РЕВ** введено спільну колективну облікову валютну одиницю – “перевідний карбованець” для здійснення взаємних міждержавних розрахунків за торговими платежами, кредитними та неторговими операціями.

РЕВ була ліквідована у лютому 1991 р.

© *Козинський С.М.*

РАДА ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО ПАРТНЕРСТВА (РЄАП) об'єднує 46 держав (26 країн-членів НАТО і 20 країн-партнерів) у рамках багатостороннього форуму, який забезпечує регулярний діалог і консультації з питань політики і безпеки. **РЄАП** водночас слугує політичними рамками для індивідуальних двосторонніх відносин між країнами – членами НАТО і учасницями програми ПЗМ. **РЄАП** має у своєму розпорядженні широкий спектр варіантів, що дає їй можливість працювати гнучко і проводити як зустрічі усіх держав Альянсу з країнами-партнерами, так і засідання менших, відкритих робочих груп залежно від тематики, що обговорюється. Співпраця у рамках **РЄАП** відбувається на конференціях, семінарах і засіданнях експертів. Спільно розробляються схеми співпраці за допомогою Центру досліджень безпеки імені Джорджа Маршалла та інших установ. Ці механізми дають країнам – членам Альянсу можливість поділи-

тися своїм досвідом з країнами-партнерами в ряді сфер. Останніми прикладами такої співпраці є економічні аспекти розбудови оборонних інституцій, економічні та фінансові аспекти тероризму, економічні аспекти безпеки і оборони на південному Кавказі і нові методики керування оборонними ресурсами в країнах Альянсу і партнерах. Директорат також здійснює моніторинг питань економіки оборони і безпеки, включених в індивідуальні плани партнерства.

© *Грицяк І.А.*

РАДА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (РЄС) – інститут Європейського Союзу, керівний орган, наділений владними повноваженнями у сфері законодавчої і виконавчої влади, має зовнішньополітичні повноваження, а також повноваження щодо формування органів і призначення посадових осіб Європейського Союзу. У 1967-1993 рр. називалась Рада Європейських Спільнот. Після набрання чинності Договору про Європейський Союз повна офіційна назва – Рада Європейського Союзу. Місцезнаходження – м.Брюссель.

До складу **РЄС** входять: Рада із загальних питань і Галузева (спеціальна) Рада. До складу Ради із загальних питань входять міністри іноземних справ. Вона приймає рішення зовнішньополітичного характеру, координує роботу і розподіл повноважень між “формаціями”, що входять до складу Галузевої (спеціальної) Ради. До складу Галузевої (спеціальної) Ради входять міністри держав-членів залежно від предметної компетенції. Ці 15 “формацій” складають: Рада з питань сільського господарства, Рада з економічних і фінансових питань, Рада з питань навколишнього середовища, Рада з питань транспорту і комунікацій, Рада з питань зайнятості і соціальної політики, Рада з питань рибальства, Рада з питань промисловості та енергетики, Рада з питань правосуддя, внутрішніх справ і захисту прав, Рада по внутрішньому ринку, справам споживачів і туризму, Рада у справах науки, Бюджетна рада, Рада з питань культури, Рада з питань розвитку, Рада з питань освіти і молоді, Рада з питань охорони здоров'я. Перелік “формацій” Ради закріплено внутрішнім регламентом.

До структури **РЄС** входять Голова (керуючий орган Ради) і підрозділи (допоміжні органи). Як Голова (Президент) Ради висту-

пає держава – член Європейського Союзу. Від її імені відповідні обов'язки виконують міністри і інші відповідальні особи. Посада Голови Ради заміщується в порядку ротації: держави-члени обіймають посаду протягом шести місяців. Черговість визначається самою Радою. Практика заміщення посади Голови Ради максимально наближена до міжурядового складу. Повноваження Голови Ради поділяються на внутрішньоорганізаційні і загальнополітичні. Внутрішньоорганізаційні повноваження Голови полягають у керівництві роботою РЕС та його підрозділів. Загальнополітичні повноваження зосереджені головним чином у сфері загальної зовнішньої політики і політики безпеки, а також у сфері співробітництва поліцій та судових органів у кримінально-правовій сфері. Допоміжні органи відіграють значну роль, яка обумовлена непостійним характером роботи Ради, представленої керівниками офіційних представництв держав – членів при Європейських співтовариствах (ранг послів або їхніх заступників). Головне завдання Ради – розглядати в попередньому порядку проекти рішень, що належать її прийняттю. До складу допоміжних органів відносять спеціальні комітети і робочі групи; членами комітетів і груп є експерти в конкретних сферах суспільних відносин (транспорт, охорона здоров'я, навколишнє середовище тощо); головні завдання – досягти згоди на своєму рівні, а також здійснювати контроль за реалізацією Європейською комісією повноважень, делегованих їй Радою. У рамках РЕС функціонує 250 спеціальних комітетів і робочих груп. Генеральний Секретаріат як підрозділ Ради забезпечує організаційну і технічну сторону роботи, має повноваження представляти Раду перед іншими органами Європейського Союзу (у тому числі і в Суді). Працює на постійній основі. Очолюється Генеральним секретарем. Співробітниками є посадові особи, що є на цивільній службі Європейських співтовариств. Форма роботи РЕС – сесійна. Сесія Ради має кілька засідань і завершується протягом доби. Засідання, як правило, мають закритий характер. Статутні документи передбачають два види голосування: проста більшість і кваліфікована. Три місяці на рік (квітень, червень, жовтень) РЕС проводить засідання в м.Люксембурзі.

© Забара І.М., Оржель О.Ю.

РАДА ЄВРОПИ (РЕ) (англ. *Council of Europe*; фр. *Conseil de l'Europe*) – міжнародна організація з центром у м.Страсбурзі, метою якої є охорона прав людини, підтримка культурної різноманітності Європи, демократичного розвитку та верховенства права й розв'язання суспільних проблем, таких як ксенофобія і нетолерантність. РЕ створена у 1949 р. Одним з перших її досягнень було створення Європейської Конвенції прав людини. З метою можливості реалізації громадянами своїх прав, які виходили з цієї Конвенції, РЕ створила Європейський Суд з прав людини. Сьогодні статус РЕ визначений міжнародним публічним правом. РЕ налічує 47 країн-членів та захищає права близько 800 млн європейців. Будь-який європеець може звернутись до Європейського Суду прав людини, якщо він вважає, що держава – член РЕ порушила його фундаментальні права.

© Грицяк І.А.

РАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ (РНБО УКРАЇНИ) – координаційний орган з питань безпеки і оборони при Президенті України відповідно до Конституції України. Згідно з чинним законодавством функціями РНБО України є: внесення пропозицій Президенту України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та під час виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

© Ситник Г.П.

РАДА ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОЇ СПІВПРАЦІ (РПАС) – міжнародна організація, утворена 20 грудня 1991 р. за участю міністрів закордонних справ та представників країн – членів НАТО, а також шести країн Центральної та Східної Європи і трьох держав Балтії. У березні 1992 р. учасниками процесу співробітництва, що здійснювався в рамках РПАС, стали ще одинадцять держав, що утворилися на теренах колишнього СРСР і заснували СНД. У квітні й червні 1992 р. до цього процесу приєднали-

ся Грузія і Албанія. Головним завданням РПАС було створення інституційних політичних рамок для розвитку відносин НАТО з партнерами у Центральній та Східній Європі, нагляд за процесом розвитку тісніших інституційних та неформальних зв'язків між ними, розвиток співробітництва в оборонній та військовій сферах, а також суміжних питаннях із залученням до нього всіх країн-учасниць на всіх рівнях. Співпраця в рамках РПАС здійснювалася згідно з Робочими планами, які спочатку розроблялися кожного року, а з 1995 р. – на дворічний період. У 1997 р. замість РПАС була утворена Рада євроатлантичного партнерства (РСАП).

© Рейтерович І.В.

РАДИ МІСЦЕВІ – представницькі органи місцевого самоврядування, які обираються населенням територіальної громади чи об'єднання територіальних громад, та відповідно до законодавства наділяються правом представляти їхні інтереси та приймати від їх імені рішення. В Україні обираються сільські, селищні, районні в місті, міські, районні, обласні ради. Р.м. складаються з депутатів. Сільські, селищні та міські ради є колегіальними органами, районні та обласні ради обирають зі свого складу голову. Сільські, селищні та міські ради мають право формувати свої виконавчі органи, які підконтрольні та підзвітні відповідним радам. Чисельний склад місцевих рад коливається від 12 до 150 депутатів. Основною формою діяльності Р.м. є сесія. Р.м. правомочні розглядати і вирішувати питання, віднесені законодавством до їх відання.

© Монастирський Г.Л.

РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ (РАЙДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЯ) – місцева державна адміністрація, основним завданням якої є реалізація функцій державного управління на районному рівні. Р.д.а. – єдиноначальний орган виконавчої влади загальної компетенції, повноваження якого реалізуються одноособово її керівником – головою державної адміністрації, що призначається на посаду і звільняється з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України на строк повноважень глави держави. Кандидатури на посади голів Р.д.а. на розгляд Кабінету Міністрів України

вносяться головами відповідних обласних держадміністрацій. Р.д.а. складається з апарату, управлінь, відділів та інших структурних підрозділів. Р.д.а. є підзвітними районним радам у виконанні програм соціально-економічного і культурного розвитку, районних бюджетів. Р.д.а. можуть здійснювати повноваження, делеговані їм районними радами з метою забезпечення місцевих інтересів населення району, і несуть відповідальність за їх реалізацію. У частині здійснення делегованих повноважень підзвітні та підконтрольні районним радам. Р.д.а. в Автономній Республіці Крим мають свої особливості, порівняно з аналогічними органами виконавчої влади, що функціонують в областях. Так, голови Р.д.а. призначаються на посаду і звільняються з посад Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України, погодженим з Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Головою Ради міністрів Автономної Республіки Крим, Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим.

© Малиновський В.Я.

РАЙОНУВАННЯ ГЕОЕКОНОМІЧНЕ (Zoning; Zonation; Regionalisation) – розділення територій за певними ознаками. Р.г. – поділ території або ж акваторії на частини (райони), що різняться між собою і в чомусь однорідні. Ознаки, за якими виділяються райони, різняться за характером, широтою охоплення ознак, за цілями районування. На початку дослідження території часто проводиться її попереднє районування, що дає змогу правильно вибудувати вертикальні й горизонтальні зв'язки.

Основою формування геоекономічних районів є міждержавний територіальний поділ праці, що зумовлює виробничу спеціалізацію окремих територій і розвиток міжрайонної кооперації. Об'єктивними умовами виділення і розвитку геоекономічних районів виступають наявні природні ресурси, особливості економіко-географічного положення території, чисельність населення, виробничий потенціал, рівень господарського освоєння території, стан виробничої та соціальної інфраструктури.

© Розпуктенко І.В.

РАКОВСЬКИЙ ХРИСТИАН ГЕОРГІЙОВИЧ (болг. прізвище *Станчев Кръстю*,

1.08.1873 – 11.09.1941) – представник соціал-демократичного руху, фундатор федерації балканських соціал-демократичних партій, радянський партійний і державний діяч. Співробітничав з В.Лібкнехтом, Р.Люксембург. Після вступу Румунії у війну в серпні 1916 р. був заарештований румунською владою за звинуваченням у розповсюдженні антипатріотичних настроїв і шпигунстві на користь Австрії та Германії. В ув'язненні перебував до 1 травня 1917 р., поки його не визволили російські війська, що дислокувались у Східній Румунії. Член РСДРП з 1917 р. У 1918 р. **Р.** разом із Й.Сталіним і Д.Мануїльським проводив переговори з представниками Центральної Ради. Після відсторонення від влади діячів Центральної Ради урядом П.Скоропадського, проводив з ними в Києві таємні переговори про легалізацію комуністичної партії в Україні.

У 1919-1920 рр. – член Оргбюро ЦК, один з організаторів радянської влади в Україні. З березня 1919 р. по липень 1923 р. – голова РНК і нарком закордонних справ України. У червні 1923 р. за ініціативою **Р.** було прийнято постанову ЦК РКП(б)У, за якою іноземні компанії мали право відкривати свої філії в Україні з дозволу влади. Усі комерційні договори, які були заключені у Москві, анулювались. Проте ця постанова була відмінена ЦК. На ХІІ з'їзді РКП(б) рішуче виступав проти національної політики Й.Сталіна, відстоюючи конфедеративний статус України із залиценням за нею права на самостійні міжнародні зв'язки і торгівлю. У червні 1923 р. на ІV нараді ЦК РКП(б) з відповідальними функціонерами національних республік і областей Й.Сталін звинуватив **Р.** та його однодумців у конфедералізмі, національному ухилі й сепаратизмі. Після цієї наради **Р.** був знятий з посади голови Раднаркома України і направлений послом до Великої Британії (1923-1925 рр.). З 1923 р. був одним з ідеологів Лівой опозиції. У 1927 р. був знятий з усіх посад, виключений з ЦК і на ХV з'їзді виключений з партії разом з 75 “активних діячів опозиції”. Особливою нарадою при ОГПУ присуджений до 4 років заслання до м.Кустанай, а у 1931 р. знову присуджений до 4 років заслання в Барнаул. У 1935 р. зробив заяву про свій розрив з опозицією і був поновлений у ВКП(б).

У 1936 р. знову був виключений з партії і 27 січня 1937 р. заарештований. Утримував-

ся у внутрішній тюрмі НКВС. У березні 1938 р. як підсудний на процесі у справі “Антирадянського правотроцькістського блоку” визнав себе винним в участі в різних заколотах, а також у тому, що був японським та англійським шпигуном. На прохання керівництва компартії Румунії був присуджений не до розстрілу, а до 20 років тюремного ув'язнення з конфіскацією майна. Покарання відбував в Орловському центрі. За особистим наказом Л.Берії та Й.Сталіна був розстріляний у Медведському лісі під м.Орлом 11 вересня 1941 р. Ім'я репресованого державного і політичного діяча **Р.** з'являється в радянській літературі лише з 1960-х рр. У 1988 р. Пленумом Верховного суду СРСР був реабілітований. Грунтовний аналіз його ідей і діяльності – серед завдань сучасної науки.

© Голубчик Г.Д., Сєров О.В.

РАНГИ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

(фр. *rang* – чин, звання) – інструмент структурування посад державних службовців, що дає змогу встановити відповідні ієрархічні рівні для персоналу державної служби. Відповідно до ст. 26 Закону України “Про державну службу” в Україні встановлено п'ятнадцять рангів, що присвоюються державному службовцю в індивідуальному порядку відповідно до займаної посади, рівня професійної кваліфікації та результатів роботи. При прийнятті на державну службу службовцеві присвоюється ранг у межах відповідної категорії посад. Віднесення існуючих в Україні посад державних службовців, а також віднесення до відповідної категорії нових посад державних службовців проводиться Кабінетом Міністрів України за погодженням з відповідним державним органом.

Ст. 26 Закону “Про державну службу” встановлені такі **Р.д.с.**: службовцям, які займають посади, віднесені до першої категорії, може бути присвоєно 3, 2 і 1 ранги; службовцям, які займають посади, віднесені до другої категорії, може бути присвоєно 5, 4 і 3 ранги; службовцям, які займають посади, віднесені до третьої категорії, може бути присвоєно 7, 6 і 5 ранги; службовцям, які займають посади, віднесені до четвертої категорії, може бути присвоєно 9, 8 і 7 ранги; службовцям, які займають посади, віднесені до п'ятої категорії, може бути присвоєно 11,

10 і 9 ранги; службовцям, які займають посади, віднесені до шостої категорії, “може бути присвоєно 13, 12 і 11 ранги; службовцям, які займають посади, віднесені до сьомої категорії, може бути присвоєно 15, 14 і 13 ранги. У спеціалізованих видах державної служби існують специфічні ранги, встановлені відповідними законодавчими актами (наприклад дипломатичні ранги, спеціальні звання податкової та митної служб, класні чини прокуратури).

© Малиновський В.Я.

РАХУНКОВА ПАЛАТА УКРАЇНИ – постійно діючий орган контролю, який утворений Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй. Рахункова палата здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави. До повноважень **Р.п.У.** з контролю за дотриманням бюджетного законодавства належать: 1) контроль за використанням коштів Державного бюджету України відповідно до закону про Державний бюджет України; 2) контроль за утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу України; 3) контроль за ефективністю використання та управління коштами Державного бюджету України; 4) контроль за використанням бюджетних коштів у частині фінансування повноважень місцевих державних адміністрацій та делегованих місцевому самоврядуванню повноважень органів виконавчої влади по доходах і видатках. **Р.п.У.** здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням від імені Верховної Ради України.

© Кириленко О.П.

РЕАДМІСІЯ (від англ. *readmission* – повернення, повторне отримання) – згода держави приймати на свою територію своїх громадян, які підлягають депортації з інших держав. В окремих випадках поширюється на громадян інших держав, які перебували або проживали на території, яка укладає договір про реадмісію. Укладення двосторонніх договорів про **Р.** з країнами-сусідами є одним з пріоритетів міграційної політики ЄС. Деякі країни, що прагнуть розширення власної діаспори за кордоном, намагаються уникати укладення договорів про **Р.**

© Казакевич Г.М.

РЕАКТИВНІСТЬ СИСТЕМИ – здатність фіксувати реакції навколишнього середовища, реакції своїх елементів і виробляти власні реакції.

© Сурмін Ю.П.

РЕВЕРСНИЙ РУХ (англ. *reverse*) – зміна напрямку руху робочих частин механізму на зворотний. У широкий обіг цей термін ввійшов у зв'язку з використанням трубопроводу “Одеса-Броди” для перекачування нафти у зворотному напрямі “Броди-Одеса”. На прикладі реверсного руху Україна демонструє закордонним партнерам, у якому напрямі вона наразі розвивається і які геополітичні і гео економічні принципи сповідує. **Р.р.** означає, що країна перебуває під впливом північного сусіда і не є цікавим об'єктом для багатьох зарубіжних компаній.

© Розпугенко І.В.

РЕВОЛЮЦІЯ (лат. *revolutio* – поворот, переворот) – глибока якісна зміна в розвитку; перерва поступовості, якісний стрибок у розвитку. У політиці **Р.** – передусім переворот влади, її завоювання, поворот політики, зміна державних інститутів, органів влади і управління.

Головне питання будь-якої **Р.** – питання про владу. Всі інші завдання **Р.** вирішуються лише після захоплення політичної влади і важелів політичного управління. Ознаки політичної кризи, що накопичуються, завжди ведуть до ослаблення діючої влади, до зниження насамперед рівня її легітимації, тобто правомочності в сприйнятті населення. Так виникає революційна ситуація – насамперед як кількісний процес накопичення і посилення настроїв невдоволення. **Р.** для психології має – розрядка, завершення революційної ситуації, сильний масовий виплиск емоційного збудження і передготовності до дій – у реальних діях. Психологічно це своєрідне “свято”, розгул “вольниці”, що вводить суспільство в атмосферу безладдя, підсилює політичну нестабільність.

Для еліти **Р.** – один із способів, інструментів боротьби за владу і одночасно “самоочищення”. Згідно з Парето **Р.** – це спосіб, що забезпечує “циркуляцію еліти”: стабільність суспільства повинна підтримуватися безперервною циркуляцією еліти; у її склад мають включатись нові особи з інших прошарків, забезпечуючи їй високий рівень, а

некомпетентні – виходити з неї. Як форма “циркуляції еліти” **Р.** сприяє очищенню каналів соціальної мобільності. Якщо “циркуляція” вчасно не забезпечена мирним шляхом або за допомогою “примусової дії”, суспільство має загинути (стагнація, розпад) або втратити незалежність. Ідея **Р.** виникає, коли суспільство починає усвідомлювати близькість непередбачуваної катастрофи (Ч.Джонсон). За С.Хантінгтоном, **Р.** – етап модернізації, що є найбільш притаманним суспільствам, які стали на шлях модернізації, але ще не здійснили її. **Р.** покликана ліквідувати розрив між зростаючим рівнем розвитку масових прошарків суспільства і рівнем модернізації політичних інститутів, що відстає від нього.

© Радченко О.В.

РЕГІОН (від лат. *region* – область, район) – у найзагальнішому розумінні – 1) цілісне природно-територіальне або природно-соціальне об’єктивне утворення, у межах якого відбувається взаємодія і взаєморозвиток усіх природних та соціально-економічних об’єктів і процесів, ареал якого визначається відповідно до певних цілей – економічних, природних, демографічних тощо; 2) політико-адміністративне суб’єктивне утворення, у межах якого всі процеси не можуть відбуватися без чіткої координації та управління – одиниця адміністративно-територіального поділу країни. **Р.** як об’єкт державного управління – це основна складова частина державного територіального устрою країни, що визначена єдиною державною політикою регіоналізму, має певну організаційно-функціональну відокремленість, цілісність, соціально-економічну самодостатність, своє ядро – регіональний центр, систему органів публічної влади, власний бюджет і обов’язково характеризується наявністю специфічної свідомості регіональної спільноти.

© Безверхнюк Т.М.

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ (*regionalization*) – процес регіонального структурування простору, повноцінного включення *регіонів* в економічне, соціальне та політичне життя на національному і транснаціональному рівнях – здійснення політики регіоналізму. За географічним підходом **Р.** – об’єктивний процес диференціації (поділу) території, пов’язаний з її господарським освоєнням, розселенням населення і зумовлений відмінностями при-

родно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу її окремих частин. За інституційним підходом **Р.** – суб’єктивний процес інституціоналізації регіональної влади, що поєднує централізовані (зверху) та децентралізовані (знизу) підходи до розв’язання проблем регіонального розвитку. Відповідно до політико-правового статусу регіонів, рівня їх самоврядних прав **Р.** виявляється у п’яти різних моделях: адміністративна **Р.**, **Р.** через існуючі місцеві органи влади; регіональна децентралізація; регіональна автономія; **Р.** через федеральні утворення.

© Безверхнюк Т.М.

РЕГІОНАЛІЗМ – протистояння уніфікації всіх сфер суспільної діяльності, тобто центристським тенденціям. Історико-культурний аспект пов’язаний із протистоянням знеособлюванню місцевих традицій, стиранню граней між культурними спільнотами. Політичний аспект відрізняється тяжінням до сепаратизму, руйнації існуючих державних структур.

© Савостенко Т.О., Попруга В.І.

РЕГІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА – такий стан регіону, коли він, з одного боку, здатний протистояти дестабілізуючим впливам зовнішніх і внутрішніх загроз (фінансових, екологічних, демографічних, міжетнічних тощо), а з другого – його функціонування не повинно створювати загроз елементам самого регіону та його довкіллю. Безпека кожного регіону покликана забезпечити безпеку країни (країн, які його утворюють) й є одним із ключових завдань, що покладаються на органи державної влади. При цьому економічні успіхи, поліпшення рівня життя людей, правові заходи, задоволення духовних і культурних потреб усіх національностей і народів, які проживають в даному регіоні, повинні звести нанівець сепаратистські тенденції та забезпечити єдність тієї чи іншої країни.

© Абрамов В.І.

РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ – вид державного управління, його важлива складова, що здійснюється органами державної влади великих адміністративно-територіальних одиниць (регіонів, автономних республік, областей, губерній, країв, федеральних земель тощо) у межах їх компетенції. Головною метою **Р.у.** є забезпечення комплексного розвитку регіонів з метою підвищення

ступеня задоволення соціально-економічних потреб їхнього населення. Розвиток **Р.у.** здійснюється, як правило, на основі *державної регіональної політики* як складової національної стратегії соціально-економічного розвитку певної країни. Така політика передбачає: врахування особливостей та закономірностей функціонування і розвитку регіонів як відносно самостійних, цілісних систем; найбільш раціональне використання їх ресурсних можливостей; удосконалення правових, економічних, фінансових, організаційних та інших механізмів її реалізації; розв'язання економічних та соціальних проблем депресивних регіонів; вирівнювання стандартів і якості життя громадян, можливостей їхнього соціального забезпечення; підвищення ролі місцевих і регіональних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у розробленні й реалізації програм регіонального розвитку; застосування інноваційного і стратегічного менеджменту в регіональному управлінні; акцентування уваги на проблемах структурної перебудови економіки та використання переваг територіального поділу і кооперації праці; вирішення проблем трудової міграції та зайнятості населення, поліпшення демографічної ситуації в регіонах; удосконалення державної системи охорони довкілля, пам'яток історії, культури народу, розробку й реалізацію відповідних загальнонаціональних і регіональних програм. Серед основних завдань розвитку **Р.у.** в контексті адміністративної реформи в Україні: упорядкування адміністративно-територіального устрою країни й регіонів; поєднання процесів централізації і децентралізації; перерозподіл владних повноважень; оптимізація взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування; ефективне надання ними управлінських та організаційних послуг населенню; укріплення інституційних засад державної регіональної політики; міжнародне співробітництво в галузі **Р.у.**; прикордонне та транскордонне співробітництво регіонів; наближення чинного законодавства і регіональної політики в цілому до норм і стандартів Європейського Союзу.

© Бакуменко В.Д., Штика Л.Г.

РЕГІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК – висхідна зміна господарства району, що вирізняється з-поміж інших специ-

фічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними). **Р.е.р.** визначається рівнем узгодження інтересів держави та регіональних суб'єктів господарської діяльності, законодавчо-нормативного, інституційного, фінансового, організаційного, інформаційного, інвестиційно-інноваційного забезпечення ініціативи регіональних суб'єктів господарської діяльності. Ефективність державного управління **Р.е.р.** визначається рівнем розвитку інструментів включення регіональних економічних суб'єктів у відносини соціально-економічної ефективності суспільного виробництва.

© Мартиненко В.Ф.

РЕГІОНАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ – моделі досягнення соціально-економічних цілей регіонів, які конкретизують загальнонаціональну мету держави в особливих умовах відповідних територій.

© Борисевич С.О.

РЕГЛАМЕНТ ОРГАНУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – документ, який встановлює порядок організації та регулює організаційно-процедурні питання діяльності певного органу державного управління. Здебільшого, **Р.о.д.у.** містить сукупність норм, настанов і правил, які регулюють організацію роботи, порядок проведення сесій, з'їздів, конференцій, нарад, зборів, процедуру виборів членів керівних органів, порядок внесення й обговорення питань порядку денного, а також вироблення й прийняття рішень з них, утворення допоміжних органів, надання прав, обов'язків і повноважень їхнім членам.

© Бакуменко В.Д.

РЕГРЕС – напрям розвитку складних систем, для якого характерний перехід від складних форм до простіших. У результаті регресивного розвитку зменшується набір корисних для системи функцій, розпадаються структури, що існували раніше, зменшується число підсистем, елементів і зв'язків, що забезпечують існування, стійкість і життєдіяльність даної системи. Як показує аналіз історичного процесу, розвиток суспільства характеризується багатоспрямованістю. Такий розвиток припускає прогресивні, регресивні, одноплосинні і кругові зміни. Виділення головних тенденцій розвитку соціальної системи є дуже склад-

ним завданням, оскільки ускладнення певних структур системи і вдосконалення функцій їх елементів може супроводжуватися зворотними процесами в інших структурах тієї самої системи, що, власне, відображає діалектичний зв'язок прогресу і регресу, виражений в категорії – “єдність протилежностей”.

© Крюков О.І.

РЕГУЛЮВАННЯ – спосіб управління зі зворотним зв'язком, що ґрунтується на виявленні відхилення об'єкта від програмної траєкторії і виробленні та здійсненні впливу для повернення об'єкта на цю траєкторію. **Р.** здійснюється за допомогою правил і обмежень, охоплює контроль, заохочення і планування. Заохочення зумовлює підвищення чи захист економічного добробуту суб'єкта управління шляхом регуляційного контролю. Див. також *Державне регулювання*.

© Сурмін Ю.П.

РЕГУЛЯТОРНА ПОЛІТИКА – напрям державної політики, спрямований на усунення надмірних адміністративних бар'єрів у розвитку підприємницької діяльності та створення оптимальної системи її регулювання органами державної влади. Здійснення **Р.п.** визнається пріоритетним напрямом діяльності урядових структур в США, Канаді, країнах – членів ЄС, а також в деяких країнах Східної Європи (зокрема, в Росії, Білорусії, Україні). Важливими компонентами успішної **Р.п.** є: удосконалення процесу та процедур розробки і прийняття регуляторних актів (у тому числі – планування регуляторної діяльності державних органів; упровадження процедур оцінки впливу регулювання на споживачів, підприємців та бюджет держави на основі аналізу витрат і вигод; залучення громадськості до вироблення політики), побудова ефективного механізму секторального або галузевого перегляду існуючого законодавства, підготовка пропозицій і прийняття державно-управлінських рішень щодо покращення системи регулювання підприємницької діяльності. Основою запровадження **Р.п.** в сучасних умовах України є Закон України “Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності” від 11 вересня 2003 р. № 1160-IV.

© Сафронова О.М.

РЕЖИМ БЕЗПЕКИ – сукупність правових норм, прийомів і методів, орієнтованих на досягнення цілей безпеки; **Р.б.** передбачає встановлення певного режиму таємності, пропускну режиму, порядку охорони території, зон, будівель, приміщень, комунікацій споруд, добір та підготовку кадрів, порядок захисту співробітників об'єкта і членів їхніх родин, інші норми, які спрямовані на протидію зовнішнім і внутрішнім загрозам об'єкта.

© Ситник Г.П.

РЕЖИМ НАЙБІЛЬШОГО СПРИЯННЯ (Most-favoured-nation principle, MFN) – один з наріжних принципів торговельних відносин у рамках СОТ, згідно з яким країна-член цієї організації не може встановлювати дискримінаційні умови торгівлі з іншими членами СОТ. Прийняття національних заходів регулювання зовнішньої торгівлі повинне однаковою мірою стосуватись усіх країн – членів СОТ, тобто якщо країна-член надає іншій країні будь-які переваги стосовно будь-якого товару, то вона повинна одразу ж і безумовно надати такі ж переваги аналогічним товарам інших країн. Зобов'язання щодо надання **Р.н.с.** стосується тарифів, будь-яких зборів, пов'язаних з імпортом чи експортом. Методики застосування тарифів чи інших зборів, правил та формальностей, пов'язаних з операціями імпорту чи експорту, внутрішніх податків і зборів на імпортовані товари та законів, постанов і вимог впливають на їх продаж. Застосування кількісних обмежень, винятки, які не повною мірою відображають цей режим, допускаються лише у випадках формування регіональних зон вільної торгівлі, чи митних союзів країна-членами СОТ.

© Розпуктенко І.В.

РЕЖИМ ПОЛІТИЧНИЙ – сукупність способів і методів здійснення державної влади. Розрізняють демократичний, авторитарний, тоталітарний типи **Р.п.** Різновидами таких режимів також є фашистський, теократичний, ліберально-демократичний та ін. **Р.п.** розрізняються між собою за такими ознаками: спосіб формування органів влади; співвідношення законодавчої, виконавчої і судової влади, центрального уряду та місцевого самоврядування; становище і роль громадських організацій та партій; правовий

статус особистості; прийнята законодавча система; зміст і співвідношення того, що дозволено і що заборонено; рівень економічно-господарського розвитку; політична стабільність суспільства; порядок функціонування правоохоронних та каральних органів; історичні, культурні традиції, моральні звичаї народу. Коли йдеться про демократичну державу, то насамперед мається на увазі **Р.п.** з певними ознаками, а саме: пріоритетом права, підконтрольною виборчою системою формування всіх ланок влади, взаємно врівноваженими гілками влади (законодавчої, виконавчої та судової), що плідно працюють, максимально можливим і реальним забезпеченням прав та свобод людини і громадянина, вільним співіснуванням громадських організацій та партій, рівноправним розвитком різних форм економіки, збереженням і розвитком історичних та культурних традицій народів, що проживають на певній території. **Р.п.**, як правило, спирається на правове підґрунтя шляхом його закріплення в конституціях відповідних країн.

© Князєв В.М., Мухненко А.М.

РЕЗЕРВИ СОЦІАЛЬНІ (від лат. *Reservare*, фр. *r  serve* – зберігати) – запас чого-небудь; ресурси, які спеціально зберігають для використання в разі потреби. **Р.с.** – не реалізовані на даний час, але наявні соціальні можливості індивідів, колективів, суспільства щодо підвищення їхньої активності та ефективності певних видів соціальної діяльності. Актуалізуючись у визначених умовах, **Р.с.** здатні забезпечувати досягнення поставлених цілей у процесі соціальної взаємодії. Вони складають ядро всієї системи ресурсів, не розпакувавши які неможливо отримати ефективні результати від реалізації будь-яких видів ресурсів – матеріальних, господарських, природних тощо. Розрізняють: об’єктивні (віковий, освітній і кваліфікаційний склад колективу, суспільства, стан здоров’я його членів) і суб’єктивні характеристики **Р.с.** (характер мотивації ціннісних орієнтацій, задоволеність працею, соціально-психологічний клімат і т.д.).

© Ярош Н.П.

РЕЗЕРВНИЙ ФОНД БЮДЖЕТУ – фонд, який формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час

складання проекту бюджету. У державному бюджеті резервний фонд передбачається обов’язково. Порядок використання **Р.ф.б.** визначається Кабінетом Міністрів України. Рішення щодо виділення коштів з **Р.ф.б.** приймаються відповідно Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями та виконавчими органами місцевого самоврядування. **Р.ф.б.** не може перевищувати одного відсотка обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету. Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи місцевого самоврядування щомісячно звітують про використання **Р.ф.б.** Рішення щодо створення резервного фонду місцевого бюджету приймає відповідна рада.

© Кириленко О.П.

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ – показник, який характеризує дієвість, досягнення, ступінь завершення певної роботи й реалізації визначених цілей, показує, що було зроблено внаслідок здійснення певних зусиль і витрат ресурсів. **Р.** оцінюється за критеріями: технологічної раціональності, тобто порівняння варіантів на предмет здатності висувати ефективні технологічні шляхи розв’язання проблем; здійсненності як політичної, так і адміністративної; вимірюваності, тобто можливості оцінки результатів у кількісних показниках (гроші, обсяг виробництва тощо); адекватності, тобто відповідності завдань наявним ресурсам.

© Бакуменко В.Д.

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (*effectiveness of public administration (mainly State Administration)*) – результати порівняно із задекларованими метою та цілями, які визначаються щодо діяльності органів влади чи їх структурних підрозділів, реалізації програм та проектів, що мають важливе суспільне значення. **Р.д.у.** може бути охарактеризована за допомогою конкретних кількісних параметрів економічного зростання, оскільки оцінюванню підлягають як досягнуті результати, так і наслідки, що спостерігаються. **Р.д.у.** пов’язана із технічною раціональністю, оскільки порівнюється діяльність органу влади, її структурного підрозділу (щодо реалізації прийня-

того управлінського рішення) із запланованими показниками задекларованої цілі.

© Приходченко Л.Л.

РЕІНЖИНІРИНГ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ (англ. *Reengineering in Public administration*) – 1) розробка нових ділових процесів на основі електронних систем з метою прискорення реакції корпоративних систем на зміну умов ведення бізнесу; 2) фундаментальне переосмислення і радикальне перепроєктування бізнес-процесів для досягнення суттєвого покращення в таких ключових для бізнесу показниках результативності, як витрати (вартість), якість, рівень обслуговування (послуги) і оперативність (темпи). При цьому в організації змінюється організаційна структура, переглядаються функції, заново визначається зміст діяльності і вибудовуються процеси управління, внутрішньої організаційної взаємодії. Усе це в сучасному світі відбувається з орієнтацією на потреби клієнта (громадянина) і під час використання нових інформаційних технологій. Теоретики державного управління вважають доцільним під час розробки програми функціональної перебудови й удосконалення системи державного управління в Україні використовувати деякі аспекти практики й технології реінжинірингу бізнес-процесів для переосмислення адміністративних процесів, оптимізація і вдосконалення яких дасть змогу відкрити і використати нові можливості, резерви й ресурси розвитку й підвищення ефективності управління. Для цього необхідно, насамперед, чітко осмислити й дослідити природу адміністративних процесів, визначити системи їхніх взаємозв'язків і взаємовпливів, оцінити їхні значення для досягнення загальних цілей і завдань, виявити найбільш слабкі й недосконалі, і в результаті цього – виробити стратегії їхньої зміни й перебудови для підвищення ефективності.

© Логвінов В.Г., Рубан І.А.

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ – здійснення глибоких якісних і сутнісних структурних змін на різних рівнях та в усіх підприємствах економічної системи з метою підвищення ефективності її функціонування. Появу економічної категорії “реструктуризація” відносять на початок 1930-х рр., коли в найбільш розвинених країнах світу почали вживати практичних заходів, спрямованих на

реформування окремих підприємств, монопольних об'єднань і навіть галузей з метою підвищення ефективності їх функціонування. Поняття **Р.е.** вживається на макро- та мікрорівнях. **Р.е.** на макрорівні полягає в оптимізації пропорцій розвитку окремих галузей і підгалузей, зокрема, у досягненні оптимального співвідношення між обсягами виробництва та кінцевим попитом, а на мікрорівні (на рівні підприємств) – сприймається як технічна модернізація і технологічне оновлення, перепрофілювання виробництв тощо. Теорія **Р.е.** базується на тому, що існування тісної залежності між станом зовнішнього середовища, поведінкою фірми та її внутрішнім середовищем приводить до необхідності вчасної адаптації цілей та стратегії фірми, її організаційних характеристик, структури і функцій до нових ринкових умов. Пріоритетним напрямом у стратегії **Р.е.** є розвиток високотехнологічних і наукомістких виробництв, здатних успішно конкурувати на міжнародних ринках, який неможливий без підтримки і стимулювання з боку держави. В індустріально розвинених країнах **Р.е.** полягає в скороченні маси суспільної праці, зайнятої виробництвом матеріально-речової частини валового національного продукту, зважаючи на збільшення абсолютних розмірів і покращання якісного складу цієї частини. Випереджальними темпами розвиваються наукоємні і ресурсозберігаючі, так звані високі технології. Відбувається комп'ютеризація та інформатизація економіки і суспільства. Здійснюється **Р.е.** традиційних базових галузей, що переживали раніше тривалий застій: вугільної, сталеливарної, текстильної.

© Губарєв О.О.

РЕЛІГІЙНІ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ – теоретична форма відтворення однієї з функцій релігії – легітимації, яка обґрунтовує, освячує і певною мірою узаконює деякі суспільні порядки та інституції. Концепт божественного походження має ірраціональний характер, оскільки сакралізує державну владу завдяки харизмі її носія, що робить його живим Богом. Земна влада має своїм джерелом владу божественну. Звичасво-харизматична концепція легітимізує державну владу не тільки через божественне обрання але й патріархальну традицію, що поступово секуляризує джерела влади та

аргументи її легітимації. Рациональний тип державної влади визнає необмеженість влади Бога, але за людиною залишається право на відносну самостійність у формуванні політичної сфери суспільства, що передбачає відповідного юридичного оформлення та окремого десакралізованого організаційного утворення – бюрократії. Таким чином, влада набуває мирських рис.

© Хміль Т.В.

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ – об'єднання послідовників певного віросповідання на основі спільного віровчення з метою задоволення власних релігійних потреб, здійснення релігійного культу, підтримання зв'язків з державними органами та суспільними організаціями. Залежно від інституціоналізованої форми, внутрішньої ієрархії та призначення відрізняють типи **Р.о.**: церква, деномінація, секта, а також об'єднання, спільноти, громади, які створені за релігійно-конфесіональною та функціональною ознакою (місіонерські, доброчинні, освітні, екуменічні, жіночі, молодіжні організації тощо). **Р.о.** виступають основним суб'єктом взаємодії з державною владою, які регулюються чинним законодавством, зокрема Законом України “Про свободу совісті та релігійні організації” (1991 р.).

© Хміль Т.В.

РЕЛІГІЯ (з лат. *Religio* – вшанування богів, *Religare* – зв'язувати) – одна з основних форм суспільної свідомості, складова частина духовної культури, духовний феномен, компонент духовної діяльності людини. **Р.** відображає віру людини в існування надприродного начала, виступає для неї засобом входження її у світ. **Р.** є органічним компонентом структури суспільства і перебуває у тісній взаємодії з іншими елементами архітекτονіки соціуму, зокрема, з державою. Кожна держава виробляє власне ставлення до **Р.**, її місце в суспільному житті.

Демократичний спосіб улаштування державного устрою передбачає плюралізм релігійних течій, думок, переконань, свободу сповідання будь-яких **Р.**, їх рівність перед законом. В Україні питання регулювання буття **Р.** закріплені в Конституції України та Законі України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Див. також *Державна релігія*.

© Грінер О.М.

РЕСПУБЛІКА (від лат. *res* – справа, *publicus* – громадський) – форма державного правління, за якої всі вищі органи влади обираються або формуються на певний строк загальнонаціональними представницькими установами (парламентами), а громадяни мають особисті й політичні права. У межах республіканської форми правління розрізняють президентську (дуалістичну) **Р.**, парламентську **Р.** й змішаного типу **Р.** (напівпрезидентську). Також **Р.** може бути й адміністративна одиниця, яка не має повного суверенітету й входить до складу іншої держави.

Характерні риси *президентської Р.* (США): виконавчу владу (її формування, відповідальність) відділено від законодавчої, взаємовідносини між цими гілками влади базуються на системі взаємних стримувань й противаг. Президент й парламент безпосередньо обираються народом, вирішальна роль в управлінні державою належить президентові, який водночас може бути главою держави й главою виконавчої влади; президент самостійно формує уряд, хоча в деяких випадках на певні посади в структурі виконавчої влади згоду має дати парламент; президент та його уряд не несуть відповідальності перед парламентом за свою діяльність (уряд несе таку відповідальність лише перед президентом), а парламент не може відправити у відставку міністрів, якщо вони здійснили правопорушення; президент може накладати вето на прийнятий парламентом закон, але парламент може його подолати; підписані президентом міжнародні договори ратифікуються парламентом; судова влада здійснює контроль за конституційністю й законністю актів законодавчої й виконавчої влади.

Характерні риси *парламентської Р.* (Італія, ФРН): вся виконавча влада практично реалізується урядом; уряд несе відповідальність перед парламентом, на чолі уряду перебуває лідер політичної сили, яка має парламентську більшість; парламент може відправити уряд у відставку шляхом висловлення йому вотуму недовіри у будь-який час. Повноваження президента в парламентській **Р.** більшою мірою є формальними; у парламентській **Р.** Президент зазвичай призначає й звільняє уряд, але на відміну від президентської, де він це робить самостійно, президент фактично має призначати прем'єр-міністром кандидатуру парламентської більшості; акти, які видає президент в пар-

ламентській **Р.**, як правило, набувають чинності після підписання їх прем'єр-міністром. **Р.** змішаного типу, або напівпрезидентська, напівпарламентська **Р.** (Франція, Польща) характеризується рівноцінним розподілом владних повноважень між президентом й парламентом. Уряд у такій **Р.**, як правило, перебуває в прямій залежності як від президента, так й від парламенту.

© Ребкало В.А., Лагутов Ю.Е.

РЕСУРСИ (від фр. *ressource* – допоміжний засіб) – основні елементи виробничого потенціалу, які має в розпорядженні система і які використовуються для досягнення конкретних цілей економічного розвитку. Система будь-якого рівня охоплює такі **Р.**: природні, технічні, технологічні, кадрові, просторові, часові, структурно-організаційні, інформаційні, фінансові, нематеріальні.

© Сурмін Ю.П.

РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – сукупність реальних і потенційних можливостей, засобів і резервів матеріального і нематеріального характеру, якими володіє держава для підтримки належного функціонування та розвитку суспільства.

Виділяють такі типи **Р.з.д.у.**: ресурси влади та управління, які використовує суб'єкт управління для забезпечення впливу на інших учасників владно-управлінських відносин (одночасне використання органами влади правових, організаційних, економічних, політичних, інших важелів впливу на об'єкти управління, кадровий потенціал, повноваження, засоби примусу та регулювання); *утилітарні ресурси* – матеріальні та інші соціальні блага, пов'язані із задоволенням повсякденних інтересів, побутових потреб людей (пільги, привілеї); *примусові ресурси* – заходи і засоби державного примусу (засоби адміністративного (штрафи, санкції, дисциплінарна відповідальність) впливу, кримінальна відповідальність); *нормативні ресурси* – засоби впливу на ціннісні орієнтації та норми поведінки людини (правові норми, норми моралі, культури спілкування та поведінки, звичаї, традиції); *політичні ресурси* – політичні регулятори відносин між людьми, групами, громадсько-політичними об'єднаннями, рухами, партіями; *правові ресурси*, що базуються на правосвідомості

громадян і характеризуються якістю законів та підзаконних актів, їх виконанням (закони, укази президента, постанови Кабінету Міністрів, накази, розпорядження, рішення); *економічні ресурси* містяться і використовуються в процесі матеріального виробництва товарів і послуг, необхідних для суспільного і особистого споживання (матеріальні, виробничо-технічні, природні ресурси, фонди, фінанси, державні резерви); *мотиваційні ресурси* характеризують здатність підвищення або зниження соціального статусу як суспільно значущої ролі людини відповідно до соціальної стратифікації (освіта, професія, посада, престиж, матеріальне забезпечення); *культурно-інформаційні ресурси* – духовні цінності, знання, інформація та засоби їх одержання і поширення (інститути науки і освіти, засоби масової інформації та комунікації); *силові ресурси* – засоби й апарат фізичного впливу, що здійснюють попереджувальний і каральний вплив (армія, міліція, служба безпеки, суд, прокуратура та їх атрибути: озброєння, військова техніка, в'язниці тощо); *демографічні ресурси* – люди як універсальне джерело інших ресурсів (створювачі матеріальних благ (економічні ресурси); солдати (силові ресурси); носії культури, знань та інформації (наукові та культурно-інформаційні ресурси)); *людські ресурси* – кадровий потенціал працівників органів влади, безпосередньо зайнятих у процесі реалізації державного управління (трудові ресурси, адміністративно-політична еліта, кадровий склад органів державної влади).

Реалізація цілей державного управління потребує перетворення необхідних ресурсів, тому одне з основних завдань діяльності системи органів державної влади полягає у розробці механізмів їх раціонального розподілу та ефективного використання.

© Набока Л.В.

РЕСУРСИ КАДРОВІ – частина трудових професійно підготовлених ресурсів суспільства, спроможних брати участь у різних сферах суспільно корисної діяльності, виконання як виробничих, так і розпорядчо-управлінських та керівних функцій. **Р.к.** характеризуються кількісними та якісними показниками, рівнем професійної підготовки, організаційно-посадовою стратифікацією, віковою і статеву структуру, рівнем трудової і

творчої активності. Відповідно найбільш досвідчена, висококваліфікована, зі спеціальною професійною підготовкою частина **Р.к.** у суспільстві складає *ресурси державно-управлінських кадрів*, що працюють в органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

© Іванченко Ю.Г.

РЕСУРСНИЙ ПІДХІД – підхід, в основу якого покладено питання про ресурси як джерела й одночасно обмеження здійснення будь-якої суспільної діяльності. На рівні держави **Р.п.**, насамперед, передбачає виділення стратегічних ресурсів і прагнення ефективного управління ними.

© Михненко А.М.

РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ – принцип, за якого розв’язання проблем, у тому числі управлінських, досягається за умови мінімальних витрат наявних ресурсів (економічних, людських, інформаційних, фінансових, матеріальних, часових). Цей принцип набуває характеру глобального внаслідок значного скорочення світових природних ресурсів на тлі високих темпів зростання чисельності її населення.

© Бакуменко В.Д.

РЕФЕРЕНДУМ – всенародне голосування (опитування) у найважливіших питаннях державного або суспільного життя. Одна з форм прямої демократії. **Р.** поділяються на загальнонаціональні і місцеві, конституційні (затверджують нову конституцію або поправки до неї) та законодавчі (предмет **Р.** – проект закону або діючий закон), обов’язкові й консультативні. В Україні 1 грудня 1991 р. проходив **Р.**, що підтвердив Акт про державну незалежність країни, який прийняла Верховна Рада України 24 серпня 1991 р. Умови і порядок проведення **Р.** в Україні визначаються відповідно до Конституції України і Законом про всеукраїнський та місцеві референдуми. **Р.** водночас з виборами є вищим безпосереднім виявом влади народу.

© Малик Я.Й.

РЕФОРМА – у найзагальнішому розумінні є перетворенням, зміною, перевлаштуванням певного об’єкта, що передбачає його перехід у новий якісний стан. Стосовно сус-

пільного життя **Р.** розглядається як активний, керований еволюційний шлях розвитку, що відрізняється як від революційного, так і від спонтанного еволюційного шляху.

© Кравченко С.О.

РЕФОРМА ВІЙСЬКОВА – сукупність кількісних і якісних перетворень збройних сил, військових органів управління, оборонно-промислового комплексу і пов’язаних з ним органів державного управління, спрямованих на приведення її у відповідність із реальними і внутрішніми умовами. **Р.в.** зумовлюється зміною геополітичної обстановки, ролі та місця держави у світі, її новими політичними завданнями, появою нових засобів і способів збройної боротьби, економічними факторами, зміною рівня промислового виробництва тощо й знаходять правове закріплення в законах, воєнних доктринах, військових статутах та інших документах.

© Ситник Г.П.

РЕФОРМА КОНСТИТУЦІЙНА – заміна конституції або зміна її основних положень. Такі положення стосуються засад організації економічного, соціального, політичного і духовного життя суспільства, способу організації державної влади (форми державного правління), способу територіальної організації держави (форми державного устрою), основ взаємовідносин держави та особи. Заміна конституції відбувається, зокрема, під час зміни суспільного і державного ладу. Найдоцільнішим шляхом заміни конституції є прийняття нової конституції в порядку, передбаченому попередньою конституцією. Це дає можливість легітимно ввести нову конституцію за відповідної зміни співвідношення політичних сил і уникнути нелегітимної, іноді насильницької, зміни суспільного і державного ладу. Різновидом **Р.к.** є прийняття нової редакції конституції за збереженням її попередньої дати. Часткові, незначні зміни (вилучення або доповнення) тексту конституції, що не зачіпають її основних положень, як правило, не вважаються **Р.к.**

© Письменний І.В.

РЕФОРМА ПОЛІТИЧНА – перетворення, зміна, переустрій політичного життя суспільства (відносин, порядків, інститутів, установ), що здійснюються без зміни основ існуючого ладу. **Р.п.**, як правило, охоплює

прогресивні перетворення у політичній системі суспільства, політичних відносинах, суспільному житті тощо. **Р.п.** передбачає еволюційний розвиток суспільства та інститутів влади. **Р.п.** здійснюється за одним з трьох способів: зверху (автократичні правителі розуміють необхідність зміни системи політичної влади і за своєю волею та саме на цих засадах здійснюють програму політичних перетворень, яку самі ж і розробляють); через зречення влади (відмову від влади панівних політичних сил, які зрозуміли безперспективність свого владарювання); поступове реформування влади погодженими зусиллями політичних сил, які перебувають при владі та в опозиції (процес поступових змін і перетворень у владних відносинах, наповнення їх новими зразками політичної культури, взаємних поступок, переговорів, звернення до компромісів та ін.). **Р.п.** є корисною для будь-якого суспільства, оскільки вона забезпечує запобігання насильницьким методам, конфронтації й політичним конфліктам, безкризовий прогресивний розвиток і поступове вдосконалення політичної системи суспільства.

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.

РЕФОРМИ СУСПІЛЬНІ – якісні еволюційні суспільні зміни з такими визначальними характеристиками: спрямованість на прогресивний суспільний розвиток, тобто на підвищення якості життя переважної більшості громадян країни; відносно повільний та поступовий характер змін, що сприяє їх органічності для суспільства, стабільності суспільного розвитку, уникненню насильницьких методів і кризових явищ; здійснення під проводом державної влади, тому їй дієздатність та ефективність мають ключове значення для успішного реформування; цілеспрямованість, тобто неможливість здійснення реформ без чіткого цілепокладання; законність, що зумовлює важливість конституційного і законодавчого забезпечення реформаторських змін; збереження основ існуючого ладу, що з урахуванням наявності конституцій в більшості сучасних держав доцільно трактувати так, що реформи не порушують основ саме конституційного ладу.

Р.с. можна класифікувати за різними ознаками. Зокрема, за масштабом їх можна поділити на: системні, що охоплюють усі основні

сфери суспільного життя; загальні, що передбачають одночасні зміни мінімум у двох сферах суспільного життя (наприклад економічній та соціальній); сферні, що змінюють лише одну суспільну сферу (наприклад економічну); галузеві, що перетворюють окремі суспільні підсистеми (наприклад промислову, освітню або державно-управлінську); елементні, що змінюють окремі елементи певної суспільної підсистеми (наприклад певний виробничий комплекс або систему наукових установ у певній галузі). За глибиною змін розрізняють **Р.с.**: кардинальні, що принципово оновлюють суспільні об'єкти; удосконалюючі, що лише покращують суспільні об'єкти, але докорінно їх не оновлюють. **Р.с.** характеризуються також певним організаційно-правовим рівнем: державні, що започатковуються та реалізуються вищими органами влади; відомчі, що відбуваються під проводом міністерств та інших відомств даного рівня; місцеві, що організуються місцевими органами влади. **Р.с.** можуть мати різну соціальну базу, тобто або нав'язуватися правлячою елітою, або проводитися під тиском народних мас.

За тривалістю здійснення серед **Р.с.** розрізняють прискорені, нормальні та уповільнені, а за характером процесу реформування – навздогінні, випереджальні, сталого зростання, імітаційні тощо. У сучасному світі **Р.с.** визнані найбільш ефективним шляхом прогресивного суспільного розвитку. Навіть глибокі, докорінні перетворення суспільного життя здійснюються з оперттям на комплекс **Р.с.**, які, зокрема, розглядаються як найбільш імовірна форма подальшого розвитку постіндустріальних суспільств.

© Кравченко С.О.

РЕФОРМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – реформи, зміст яких залежить від розуміння державного управління як об'єкта реформування. Виходячи з широкого розуміння **Р.д.у.** передбачає зміни: системи органів, що включає інститут глави держави, органи законодавчої і виконавчої влади, конституційного та адміністративного судочинства, прокуратури; управлінської діяльності зазначеної системи органів як поєднання політичних, правових та адміністративних функцій. У вузькому розумінні **Р.д.у.** обмежуються лише системою органів вико-

навчої влади, які здійснюють адміністративні функції. Зміни у галузі державного управління мають бути органічно вбудовані в процеси суспільних перетворень, спрямованих на прогресивний розвиток суспільства. У цьому зв'язку вкрай важливе значення має синхронізація **Р.д.у.** з перетвореннями в усіх галузях суспільного життя, для якої доцільно використовувати такий підхід: цілі **Р.д.у.** ставляться на основі потреб реформування інших суспільних галузей, а можливості перетворень у цих галузях визначаються виходячи з реальних змін у системі державного управління.

© Кравченко С.О.

РИЗИК – ситуативна характеристика діяльності соціальних суб'єктів, що полягає в невизначеності її результату і настанні несприятливих наслідків. Розгляд суті **Р.** можливий як в статичному, так і в динамічному значенні. У статичному значенні суть **Р.** полягає в способі його виразу, що диференціюється залежно від сфери його задоволення. Відповідно до цього розуміння **Р.** підрозділяється на різні види: економічний, соціальний, політичний, екологічний, фінансовий та ін. У динамічному значенні суть **Р.** полягає у відмінності ступеня його розподілу пропорційно масштабу очікуваних втрат від настання події. Тому найменший ступінь несприятливих наслідків властивий допустимому **Р.**, середня – критичному і найвища – катастрофічному.

© Ахламов А.Г.

РИЗИК ПОЛІТИЧНИЙ – імовірність виникнення негативних наслідків дій або бездіяльності суб'єктів політичних відносин. Повністю нейтралізувати **Р.п.** в управлінській діяльності неможливо. **Р.п.** є важливою, невід'ємною складовою управлінської діяльності, що здійснюється в ситуації того чи іншого ступеня невизначеності, браку інформації та необхідності вибору між кількома варіантами управлінських рішень. Можна лише управляти ризиком, зменшувати його рівень. Управління **Р.п.** являє собою планування та здійснення заходів, спрямованих на зменшення рівня імовірності негативних наслідків та збільшення вірогідності позитивних результатів діяльності суб'єкта політики щодо досягнення визначених ним політичних цілей. **Р.п.** зумовлює необ-

хідність удосконалення технологій прийняття управлінських рішень, методів їх реалізації відповідно до конкретних обставин ситуації, що склалась.

© Дацюк А.В.

РИЗИКУ ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – невизначеність, пов'язана з можливістю виникнення під час реалізації державного управління несприятливих ситуацій та наслідків, яка виявляється у неповноті або неточності інформації, а також у пов'язаних із цим витратах і результатах. Основними факторами **Р.д.у.** є: нестабільність законодавства, нестабільність економічної та соціальної ситуації, невизначеність політичної ситуації, неповнота або неточність наданої інформації, невизначеність цілей, інтересів та поведінки учасників державно-управлінських відносин, зміна влади, зовнішньополітичний та зовнішньоекономічний ризик, технологічний ризик, стихійні лиха. Типові заходи щодо попередження **Р.д.у.** такі: планування дій у позаштатних ситуаціях (метод перевірки стійкості системи, метод коригування параметрів проекту, метод формалізованого опису невизначеності); наявність координаційного центру на випадок позаштатних ситуацій; механізми захисту інтересів учасників і попередження неправомірних або загрозливих дій з боку окремих учасників державно-управлінських відносин. Класифікація ризиків управління:

- природний (обумовлений негативним впливом стихійних факторів природи);
- організаційний (обумовлений внутрішніми факторами, що діють усередині установи. Такими факторами можуть бути кваліфікаційні якості працівників, принципи діяльності, ресурси, якість і рівень їх використання);
- особистісний (виникає в тому випадку, коли від конкретної людини, її ділових і моральних якостей залежать кінцеві результати діяльності). Особливо актуальний даний вид ризику під час прийняття серйозних рішень, виконання спеціальних завдань, добору керівника й формуванні робочих груп;
- виробничий (обумовлений освоєнням нової техніки, технології й здійсненням виробничої діяльності).

Класифікація ризиків державного управління:

- політичний (характеризує можливість зміни суспільно-політичного клімату в країні й регіоні, а також перспективи розвитку);

– регіональний (характеризує особливості регіону, у якому планується або вже здійснюється діяльність);
– законодавчий (обумовлений можливістю різкої зміни різних законодавчих актів, що впливають на діяльність, що планується).

© Бакуменко В.Д., Орлов О.В.

РИМСЬКИЙ КЛУБ – міжнародна неприбуткова та неурядова організація, “глобальний мозковий центр та осередок інновацій та ініціатив”. **Р.к.** засновано у 1968 р. італійським економістом та громадським діячем А.Печчеї. Об’єднує найавторитетніших науковців (багато з яких є нобелівськими лауреатами), бізнесменів, міжнародних чиновників високого рангу, глав держав та екс-глав держав з усього світу, “які переконані в тому, що майбутнє людства не визначено раз і назавжди і, що кожна людина може зробити свій внесок у покращення наших суспільств”. Основні напрями діяльності **Р.к.**: аналіз стратегій розвитку цивілізації, обґрунтування небезпечності неоколоніалізму та гонки озброєнь, пошук альтернатив розвитку людства, об’єднання зусиль світової громадськості заради збереження довкілля й досягнення соціальної справедливості у світі. Основна форма діяльності **Р.к.** – підготовка наукових праць у вигляді доповідей. Перша ж така доповідь під назвою “Межі росту” (автори: Денніс Мідоуз та ін., опублікована у 1972 р.) викликала широкий резонанс в усьому світі, змусила керівництво багатьох країн та міжнародних організацій замислитися над глобальними проблемами людства. **Р.к.** підготовлено та опубліковано 33 доповіді. Крім того, під егідою організації здійснюється випуск інших публікацій, проводяться міжнародні конференції тощо. До складу **Р.к.** входить 100 дійсних членів, які не обіймають високих офіційних посад і не представляють інтересів окремих держав, а також асоційовані, почесні та інституційні члени. Дійсні та асоційовані члени обираються на 5 років з можливістю продовження терміну. **Р.к.** намагається дотримуватися збалансованого представництва різних регіонів, країн, професій, статей серед дійсних членів. Дійсним членом **Р.к.** є Б.Гаврилишин – президент Міжнародного інституту менеджменту (Київ), почесний консул України в Швейцарії. Б.Гаврилишин є автором доповіді **Р.к.** “Дороговкази в майбутнє. Назустріч ефективнішим сус-

пільствам” (1981 р.). Почесним членом **Р.к.** є Б.Патон – президент НАН України. Як інституційний член до **Р.к.** входить Українська асоціація Римського клубу, яку очолює В.Вовк – асоційований член Римського клубу, консультант комітетів Верховної Ради України.

© Казакевич Г.М.

РИМСЬКІ УГОДИ – міжнародні правові документи, що підписали в Римі 25 березня 1957 р. Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди й Люксембург. Це два договори, які засновували *Європейське Економічне Співтовариство* (ЄЕС) і *Європейське співтовариство з атомної енергії* (Євroatом). Насамперед завданням ЄЕС було забезпечення вільного руху товарів, послуг, робочої сили й капіталу та вільної й неспотвореної конкуренції. Цьому мали сприяти гармонізація законодавства, технічних норм та координація економічних політик країн “шістки”. Солідарність між державами – членами Спільноти виявилась у запровадженні спільних сільськогосподарської, транспортної і торгівельної політик (із спільним митним тарифом щодо третіх країн), а також у створенні Європейського соціального фонду та *Європейського інвестиційного банку*. ЄЕС виступало також за загальну й поступову лібералізацію світової торгівлі, відкидаючи тезу про “європейську торгівельну фортецю” як ідею повністю відкритого ринку. У межах цього підходу Спільнота встановила режим асоціації з колишніми колоніями деяких держав-членів. Тобто економічне зближення й досягнення загального економічного та соціального прогресу базувалося на двох основних інструментах: побудові спільного ринку і запровадженні спільних політик. Виходячи зі своєї суті й значення Договір про ЄЕС домінував над іншими Європейськими договорами. У преамбулі Договору країни – засновники ЄЕС заявили про своє прагнення закласти основи більш тісного союзу між європейськими народами, ліквідувавши бар’єри, які розділяли Європу, що, у свою чергу, дало б змогу посилити захист миру й свободи. Договір передбачав можливість розширення ЄЕС за рахунок інших європейських держав. Головними цілями Співтовариства визначалися: забезпечення економічного і соціального прогресу країн-членів, а також постійне поліпшення умов життя й праці народів цих

країн. Співтовариство прагнуло досягти зміцнення і більш тісного зближення національних економік, а також забезпечення їх гармонійного розвитку шляхом зменшення відмінностей між різними регіонами й подолання відсталості менш розвинених районів. Провідна мета інститутів Співтовариства за **Р.у.** – створення Спільного ринку між державами-членами, що містила три принципових аспекти:

- формування митного союзу, що передбачав вільне переміщення товарів, робітників, послуг і капіталів;

- здійснення спільної торгівельної політики щодо третіх країн і запровадження спільного митного тарифу (СМТ);

- проведення спільної політики в галузі сільського господарства й транспорту.

Договір передбачав заснування Європейського соціального фонду (ЄСФ), який мав сприяти врегулюванню питань зайнятості, та Європейського інвестиційного банку (ЄІБ). Наднаціональний характер діяльності ЄЕС мав формуватися поступово: рішення спочатку мали ухвалюватися одностайно, згодом – кваліфікованою більшістю голосів. Ст. 235 Договору надавала країнам-членам можливість проводити спільну політику у сферах, не регламентованих Договором, що давало змогу ЄЕС здійснювати безліч різноманітних політик без внесення змін в установчий Договір.

Другий Римський договір засновував Європейське співтовариство з атомної енергії (Євроатом), яке мало створити умови розвитку для потужної атомної індустрії з метою збільшення європейського енергетичного потенціалу. Договір передбачав створення спільного ринку ядерних матеріалів і обладнання, розробку спільного ядерного законодавства, створення спільної системи постачання, системи мирного використання ядерної енергії, розробку спільних стандартів безпеки щодо здоров'я та захисту населення від іонізуючого випромінювання. Фундаментом технологічного прогресу в атомній промисловості Європи мали стати наукові дослідження, здійснювані в Спільному дослідницькому центрі. Таким чином, *Євроатом* не ставив за мету монополізацію в масштабі шести країн виробництва атомної енергії чи зброї. Його головною метою було постачання на прийнятних умовах енергії, вкрай необхідної Європі, та забезпечення більшої незалежності коаліції шести країн у сфері атомного виробництва.

Обидва договори покладалися на діяльність наднаціонального виконавчого органу (на початку окремого для ЄЕС та Євроатому) – Комісії, яка підпорядковувалася рішенням міжурядових Рад Міністрів і контролю спільних парламентській Асамблеї європейських спільнот. Необмеженість у терміні дії Римських договорів і насамперед більш загальний і абстрактний характер “рамкового договору” про ЄЕС (на відміну від детальних і точних положень “договорів-регламентів” про ЄСВС та Євроатом) відкривали широкі перспективи для поглиблення інтеграційного процесу. Обидві угоди мали одну спільну рису. Вище правління ЄСВС замінялося Радою міністрів як ключового органу в інституціональній системі європейських співтовариств. У ЄЕС постійне поточне управління справами Співтовариства покладалося на Комісію, яка складалася з дев'яти членів, призначених за спільною згодою країн-учасниць. Головне завдання Комісії полягало в забезпеченні належного функціонування й розвитку Спільного ринку. Європейська парламентська асамблея, що була покликана здійснювати консультативні й контролюючі функції, спільна для ЄЕС, ЄСВС, Євроатому, складалася із 142 парламентарів, призначених національними парламентами. Вона могла двома третинами голосів накласти вето на ухвали Комісії ЄЕС. Договір заснував дорадчий Економічний та соціальний комітет, а також Суд. Договір про Євроатом засновував структури, подібні до установ ЄЕС (Рада міністрів, Комісія в складі п'яти членів, Науковий комітет, Суд, Економічний та соціальний комітет).

© Фесенко Н.С.

РИНОК ПРАЦІ – найважливіший елемент ринкової економіки, що становить механізм узгодження інтересів роботодавців (пред'явників попиту на працю) і найманої робочої сили (продавців робочої сили). Головні складові **Р.п.** праці – сукупна пропозиція та сукупний попит.

© Шевченко С.Г.

РИТУАЛ ПОЛІТИЧНИЙ (від лат. *ritualis* – обрядовий, *ritus* – урочиста церемонія, культовий обряд) – стандартизоване повторення політично значущих дій, ідеологічно санкціонованих та драматично інсценізованих з метою регулярного підтвердження та укріплення соціально-політичного порядку. У пер-

вісному значенні ритуал – порядок обрядових дій, церемоніал, пов'язаний із встановленням або підтримкою соціальної упорядкованості. Соціально-політична суть ритуалу полягає в багатократному посиленні колективної згуртованості учасників через використання ідеологічних міфологем та процесуальних символів. Функціями **Р.п.** є структуризація, інтеграція, мобілізація суспільства, підтримка його цілісності. **Р.п.** підтримують емоційний консенсус та стабільність у суспільстві, слугують інструментом легітимації влади, сприяють взаєморозумінню держави та соціуму, що перетворює їх на потужний ресурс державотворення.

© Мамонтова Е.В.

РІВЕНЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ – показники розвитку економіки країни, що включають дані про сукупний суспільний продукт, національний дохід на душу населення, використання природних ресурсів, організацію та ефективність економіки.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

РІВЕНЬ ЖИТТЯ (англ. *Standard of living*) – стандарт, який відображає забезпеченість населення необхідними матеріальними благами та послугами, досягнутий рівень їх споживання та ступінь задоволення раціональних потреб; характеризує матеріальний добробут окремої людини і визначає узагальнений результат діяльності економіки країни за певний період; рівень задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб населення, що гарантується соціально-правовим забезпеченням умов життєдіяльності населення і обмежується рівнем економічного розвитку держави.

© Петрос О.М.

РІВНІСТЬ ПОЛІТИЧНА – демократичний принцип рівності людей, за яким нікому не може бути надано переваг на підставі походження, мови, місця народження і проживання, національної, расової, статевої належності, віросповідання, політичних поглядів. **Р.п.** передбачає рівний доступ громадян до обіймання державних посад, рівні можливості їх участі у прийнятті спільних рішень.

© Князєв В.М.

РІВНІСТЬ СОЦІАЛЬНА – становище індивідів, соціальних груп, прошарків, класів у суспільстві, що забезпечує їхнє однакове ставлення до засобів виробництва, їхні однакові

політичні і цивільні права, схожість соціальних статусів і можливостей. **Р.с.** – це стан суспільних відносин, який характеризується відсутністю чи неістотними соціально-класовими відмінностями. **Р.с.** – один з основних (поряд зі свободою, справедливістю, рівністю) ідеалів справедливого суспільства. Ідея **Р.с.** належить до загальнолюдських, гуманістичних цінностей. Відсутність **Р.с.** (соціальна нерівність) – головне джерело суспільного прогресу, що стимулює людей до соціальної активності: одних до того, щоб піднятися вгору, а інших – до того, щоб не опуститися вниз.

© Ярош Н.П.

РІЗНОМАНІТНІСТЬ – властивість систем будь-якої природи характеризуватися різними станами. У.Р.Ешбі запропонував концепцію, центральне місце в якій займає *обмеження різноманітності*. Закон необхідної різноманітності, сформульований ним таким чином: різноманітність керуючої системи повинна бути більшою за різноманітність керованого об'єкта.

© Сурмін Ю.П.

РІШЕННЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКЕ (англ. *public administration decision*) – зроблений суб'єктом державного управління усвідомлений вибір цілеспрямованої дії з перетворення соціальної дійсності, виражений в державно-управлінському акті, що видається органом публічної влади або посадовцем відповідно до його компетенції і в межах наданих повноважень. Форми **Р.д.-у.** визначаються Конституцією і законодавством України. **Р.д.-у.** класифікуються за суб'єктами прийняття, за цілями та тривалістю дій, за нормативною природою, за змістом, за обов'язковістю виконання тощо. Основні етапи прийняття **Р.д.-у.**: 1) підготовка – виявлення та діагностика проблеми, формулювання обмежень та критеріїв, визначення можливих альтернатив; 2) оцінювання альтернатив, вибір оптимального варіанта, оформлення рішення; 3) впровадження – організація виконання, контроль за ходом виконання, оцінювання ефективності рішення та, за необхідністю, його коригування. Перспективними напрямками підвищення ефективності **Р.д.-у.** є посилення аналітичної роботи з ідентифікації проблем, на розв'язання яких спрямовано рішення, залучення громадськості до підготовки та реалізації рішень, оптимізація та стандартизація основних проце-

дур прийняття і впровадження **Р.д.-у.** Див. також *Державно-управлінські рішення*.

© Крупник А.С.

РОБОЧА МОВА – мова, офіційно визначена для спілкування, листування, опрацювання інформації, створення документації під час різноманітних міжнародних зустрічей: конгресів, симпозіумів, конференцій, семінарів тощо. ООН використовує шість офіційних робочих мов (англійську, арабську, іспанську, китайську, російську, французьку), а секретаріат ООН має дві робочі мови – англійську та французьку (резолюція 2 (I) від 1 лютого 1946 р.). Рада Європи визнає 11 офіційних і робочих мов, проте французька, англійська, та, рідше, німецька мови є мовами спілкування.

© Левченко О.П.

РОЗВИТОК – незворотна, спрямована закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів, унаслідок чого виникає новий їх якісний стан. **Р.** – категорія діалектики, що пов'язана з єдністю та боротьбою протилежностей, суспільний вияв яких визначає суть основних механізмів державного управління. Здійснення державного управління на сучасних засадах вимагає розв'язання суспільно-політичних, економічних та інших суперечностей відповідно до принципів сталого **Р.** За визначенням Комісії ООН зі сталого **Р.**, його мета – задовольняти потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Зокрема, здійснення управління **Р.** населених пунктів на засадах сталого **Р.** вимагає від органів державної влади і місцевого самоврядування впровадження інноваційних технологій у містобудівній діяльності, управлінні комунальним майном, наданні управлінських послуг тощо. Наприкінці ХХ ст. людська цивілізація повністю оформилася в техногенну, засобом життя й розвитку якої є виробництво матеріальних цінностей та благ для подальшого споживання й використання їх людиною. Це зумовило віднести до числа головних об'єктивних протилежностей сучасного суспільства суперечність між теперішнім і майбутнім у людському існуванні, що певним чином конкретизується у суперечності між людською цивілізацією й навколишнім середовищем Землі. Теорія сталого **Р.** суспіль-

ства охоплює всі без винятку аспекти людської життєдіяльності, що, у свою чергу, певним чином позначається на навколишньому середовищі (як соціальному, так і природному). Наукове визначення теорії сталого **Р.** суттєво покращило функціонування інститутів державного та муніципального управління в багатьох країнах світу. Суперечності, що виникають у процесі життєдіяльності людини, актуалізують завдання з реалізації принципів місцевого самоврядування для забезпечення збалансованого суспільного **Р.** Розв'язання зазначених суперечностей дає змогу ефективно використати реальні самоврядні можливості територіальних громад, забезпечуючи сталий **Р.** держави в цілому. Проблематика державного управління суспільним **Р.** однаково актуальна як для країн Європейського Союзу, Японії, США, так і для України, як держави, що здійснює докорінні, якісні соціально-економічні перетворення. Державне управління **Р.** здійснюється в умовах стрімкого скорочення природних ресурсів, що актуалізує вирішення, можливо, найважливішого для нього завдання, а саме: гарантування безпеки майбутніх поколінь. Виходячи з цього відбувається уточнення завдань та функцій органів державної влади і місцевого самоврядування, підвищується увага до принципів споживання територіальною громадою послуг екосистеми (земля, повітря, біосфера, вода), витрати на відновлення якої перекладаються на все суспільство, у тому числі на наступні покоління громадян.

© Безуглий О.В.

РОЗВИТОК ПЕРСОНАЛУ – процес безперервного навчання працівників, управління діловою кар'єрою персоналу, планування і підготовки кадрового резерву. **Р.п.** є складовою загального процесу управління персоналом, пов'язаною із розвитком організації і формуванням професійних кар'єр працівників. Метою **Р.п.** є забезпечення максимального використання усіх можливостей для досягнення цілей підприємства.

Процес **Р.п.** можна розглядати на рівні організації, структурних підрозділів і на рівні окремих працівників. Залежно від цього визначають конкретні заходи з **Р.п.**

Головні засади **Р.п.** ґрунтуються на положеннях *теорії людського капіталу*, відповідно до якої люди генетично мають певний набір якостей і властивостей, які можуть бути роз-

виненими. Звідси виникає потреба в інвестуванні у **Р.п.** Процес інвестування у **Р.п.** (людського ресурсу) розглядається в економічному аналізі не лише як витрати на утримання персоналу, але і як чинник, що впливає на зростання продуктивності праці. Спосіб інвестування залежить від стратегії управління персоналом і потребує відповідної моделі **Р.п.** – визначення загальних напрямів дій, у межах яких планують і реалізують заходи, використовують відповідні інструменти, спрямовані на оптимізацію складових кадрового потенціалу.

У світовій теорії розрізняють 4 моделі людини, залежно від яких вибирають стратегію управління персоналом. Перша модель була запропонована Платоном та Аристотелем, відповідно до якої людина є розумною істотою, а тому головна увага приділяється розвиткові розумових здібностей. Друга модель, що розроблена Ж.-Ж.Руссо, І.Песталоцці, Л.Фроєбелем, пропонує розглядати людину як таку, що відчуває, тому головна увага в процесі розвитку спрямована на максимальне використання відчуттів та здібностей особистості. Третя модель людини, що запропонована І.Павловим, Е.Торндайком та Б.Скіннером розглядає поведінку людини, а єдиним критерієм навчання є поведінка, що демонструється. Четверта модель людини, що розроблена С.Вертхаймером та Ф.Коелером, розглядає комплексне сприйняття людини, в основу моделі покладено цілісний образ предмета та важливість сприйняття інформації в навчанні.

А.Маслоу запропонував використовувати для **Р.п.** механізм мотивації з огляду на ієрархію потреб людини. Послідовники теорії А.Маслоу запропонували мотиви ділової кар'єри, через які можна спонукати людину до розвитку.

Управління **Р.п.** – розроблення й реалізація заходів для досягнення показників професійних компетенцій працівників відповідно до стратегії розвитку організації.

Складовими управління розвитку компетенцій персоналу є підвищення кваліфікації кадрів та перепідготовка персоналу, підготовка фахівців у вищих навчальних закладах, розвиток культури організації, формування культури технологічних та управлінських процесів, організація роботи з резервом кадрів.

Суть управління розвитком компетенцій працівників полягає в управлінні процесами здобуття ними знань, набуття навичок, необхідних для трудової діяльності відповід-

но до специфіки організації та системи взаємовідносин у ній.

Управління **Р.п.** включає також професійне навчання персоналу – систематичний процес формування у працівників підприємства теоретичних знань, умінь та практичних навичок, необхідних для виконання роботи.

У сучасних умовах розвитку науково-технічного прогресу процес старіння професійних знань і навичок іде значно швидше. Тому навчанню та **Р.п.** приділяється велика увага.

© Жадан О.В.

РОЗВИТОК СИСТЕМИ – якісні перетворення субстрату, структури, зв'язків і функцій системи, що здійснюються під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів.

© Сурмін Ю.П.

РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА СОЦІАЛЬНИЙ – специфічні зміни в суспільстві внаслідок соціальних процесів, у ході яких відбуваються кількісні і якісні перетворення соціальної системи та її підсистем (соціальних суб'єктів та об'єктів), що приводять до якісного нового стану суспільства: прогресивного, регресивного чи стагнаційного характеру.

© Гриненко А.М.

РОЗДЕРЖАВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ – підхід, що полягає у зменшенні ролі держави в управлінні економічними процесами. Може здійснюватися через: 1) приватизацію частини державної власності; 2) поширення дії конкуренції на підприємства державної форми власності; 3) зменшення частки ВВП, що перерозподіляється державою; 4) розвиток ринкового саморегулювання та, як наслідок, заміну частини вертикальних управлінських зв'язків горизонтальними; 5) розвиток приватного підприємництва. Ефективність **Р.е.** цілком залежить від ступеня координації змін у різних сферах суспільства з боку держави протягом тривалого часу. Така залежність зумовлює доцільність виділення політики роздержавлення як окремого напрямку управління суспільними змінами. Сучасна економічна наука пов'язує необхідність **Р.е.** з більшою ефективністю ринкових структур порівняно з державними.

© Козинський С.М.

РОЗПОДІЛЕНА ПАТЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНА СЛУЖБА (DIPS) – проект

Європейського патентного відомства (ЄПВ), який воно проголосило у 1998 р. **Р.п-і.с.** орієнтована переважно на широку громадськість і задоволення потреб індивідуальних користувачів, а також малих і середніх підприємств. Необхідність забезпечення вільного доступу до патентної інформації була мотивована тим, що вона генерується в ході патентної процедури, оплачуваної за рахунок мит заявників. Тому така інформація доступна всім користувачам патентної системи в безкоштовному режимі, у яких би цілях вона не використовувалася – особистих або комерційних, причому з оплатою тільки виготовлення копій документів і їх доставки. Це створило сприятливі умови не тільки для кінцевих користувачів, але й для інформаційної індустрії, яка використовує дані ЄПВ для надання своїм клієнтам послуг, збагачених додатковими споживчими властивостями, утримуючи прийнятний рівень цін. Поставлене завдання було вирішене забезпеченням полегшеного доступу через Інтернет до самих представницьких у світі інформаційних ресурсів ЄПВ і 19 патентних відомств-членів Європейської патентної організації (ЄПО), що охоплює близько 30 млн патентних документів. Система включає два контури, що розрізняються складом і місцезнаходженням інформаційних ресурсів. Перший контур призначений в основному для поточного сповіщення на національному рівні, а другий – для повнішого “глобального” обслуговування з обхватом ретроспективи.

Другий контур забезпечує доступ до баз даних ЄПВ, які містять інформацію про патентні документи ЄПВ (бібліографічні дані, англійські реферати і повні описи винаходів) Франції, Німеччини, Швейцарії, США і Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ); Китаю і Японії (бібліографічні дані і англійські реферати), а також бібліографічні бази даних 47 національних і 3 регіональних відомств, низку країн СНД і Євразійське патентне відомство (ЄАПВ).

Розроблений якісний інтерфейс, який пов’язує два контури в єдиний ресурс, доступний за адресою: <http://ep.espacenet.com>. Члени ЄПО, 19 патентних відомств забезпечують через свої сайти вільний доступ як мінімум до дворічних масивів національних патентних документів.

У разі публікації документа в кількох країнах сім’я аналогів представляється в базі даних ЄПВ одним документом. Таблиця скла-

ду сім’ї аналогів дає змогу вибирати документи доступною мовою. На сьогодні ЄПВ забезпечило доступ до європейських патентних документів за 70 років. Документи, опубліковані до 1920 р., можуть бути надані за пошуковими запитами тільки їх бібліографічними даними.

© Маноїленко О.В.

РОЗПОРЯДНИКИ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

– бюджетні установи в особі їхніх керівників, уповноважені на одержання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов’язань та здійснення видатків з бюджету. Кошти бюджету, які одержують фізичні та юридичні особи, що не мають статусу бюджетної установи, надаються їм лише через розпорядника бюджетних коштів, за яким вони закріплені. За обсягом наданих прав **Р.б.к.** поділяються на головних **Р.б.к.** та **Р.б.к.** нижчого рівня. Головні розпорядники коштів Державного бюджету України затверджуються законом про Державний бюджет України шляхом встановлення їм бюджетних призначень. Головні розпорядники коштів місцевих бюджетів визначаються рішенням про місцевий бюджет.

© Кириленко О.П.

РОЗУМОВСЬКИЙ КИРИЛО ГРИГОРОВИЧ

(18(29).03.1728 – 3(15).01.1803) – останній гетьман України (1750-1764 рр.), граф (1744), генерал-фельдмаршал (1764). Народився у с.Лемеші (тепер Козелецького району Чернігівської області) у сім’ї козака Григорія Розума. Молодший брат Олексія Розумовського – фаворита імператриці Лізавети. З 1746 р. – Президент Імператорської Академії Наук (1746 р.). Підтримував наукові дослідження М.Ломоносова. У лютому 1750 р. на козацькій раді у м.Глухові обраний гетьманом України. Провів судову реформу, реформу козацького війська та системи освіти, виступав за розширення зовнішньополітичних прав України. У 1762 р. брав активну участь у двірцевому перевороті на користь Катерини II. Згодом під тиском імператриці подав рапорт про відставку. У 1768-71 рр. **Р.** – член Державної Ради, згодом відійшов від державних справ.

© Казакевич О.М.

РОЗШИРЕННЯ ЄС (EU Enlargement) – процес збільшення Європейського Союзу за рахунок вступу до нього нових держав-

членів. Процес європейської інтеграції розпочався 18 квітня 1951 р., коли перші шість держав-засновниць – Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди Люксембург – підписали Паризький договір про створення Європейського Співтовариства вугілля та сталі. У результаті п'яти хвиль розширення Співтовариства кількість його держав-членів збільшилася до 25.

Перше РЄС відбулося 1 січня 1973 р., коли до нього приєдналися Велика Британія, Данія та Ірландія. Норвегія, яка також подавала заяву на вступ, членом Співтовариства не стала через негативні результати національного референдуму від 25 вересня 1972 р., коли 53,5 % голосів висловились проти вступу. Унаслідок другого РЄС 1 січня 1981 р. до Співтовариства приєдналася Греція, яка попри негативний висновок Комісії, що вважала її “найменш готовою”, зуміла майстерно провести переговори про вступ і стати десятою державою-членом Європейського Співтовариства.

Третє РЄС завершило процес європейської інтеграції держав Південної Європи, який розпочала Греція. 1 січня 1986 р. державами – членами Співтовариства стали Іспанія та Португалія, вступ яких був ускладнений низкою економічних, структурних та адміністративних питань. У зв'язку із отриманням внутрішнього самоврядування 1 лютого 1985 р. за результатами національного референдуму зі складу ЄС вийшла Гренландія, яка як автономна територія Данії приєдналася разом з нею до Співтовариства у 1973 р.

У 1987 р. заяву на вступ подала північно-африканська країна Марокко, але вона була відхилена Радою через те, що не відповідала формальному критерію належності до Європейського континенту.

Четверте РЄС відбулося вже після створення ЄС. 1 січня 1995 р. державами – членами Союзу стали Австрія, Швеція та Фінляндія. Норвегія, яка подавала заяву на вступ, знову не стала членом ЄС через негативні результати національного референдуму 28 листопада 1994 р. (52,2% голосів “проти”).

П'яте, безпрецедентне за масштабами РЄС, відбулося 1 травня 2004 р., коли членами ЄС стали Естонія, Латвія, Литва, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Мальта, Кіпр. Уперше державами-членами стали 8 посткомуністичних країн. З 1 січня 2007 р. членами ЄС стали Болгарія та Румунія. Кількість держав – членів Союзу сягає 27.

Для того щоб вступити в ЄС, будь-якій державі-кандидату необхідно відповідати чітко визначеним політичним, економічним та юридичним умовам, які загальновідомі як *Копенгагенські критерії* (прийняті на саміті ЄС у Копенгагені в червні 1993 р.). Відповідно до Договору про заснування Європейського Співтовариства вступ до ЄС кожної конкретної країни має бути схвалений не тільки кожною державою-членом, а й Європейським парламентом.

© Рудік О.М.

РОТАЦІЯ КАДРІВ (від лат. *rotatio* – крутообіг, послідовне, поступове переміщення елементів будь-якої структури) – горизонтальне та вертикальне переміщення працівників на посадах у структурних підрозділах організації, в яких вони працюють, з метою: здобуття ними нових знань, набуття вмінь, професійних навичок, необхідних для кар'єрного зростання; підвищення ефективності їхньої роботи; подолання корупційних явищ в органах влади всіх рівнів.

© Михненко А.М.

РОТАЦІЯ КАДРІВ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – планове службове переміщення або істотна зміна посадових обов'язків працівника. **Р.к.д.у.** – це службове переміщення службовця через підвищення (або пониження) у посаді з розширенням (або зменшенням) кола посадових обов'язків, збільшенням (зменшенням) прав, підвищенням (або зниженням) рівня діяльності, підвищенням рівня кваліфікації, з ускладненням завдань, без підвищення за посадою, але з підвищенням заробітної плати.

© Пархоменко-Куцевіл О.І.

РУЗВЕЛЬТ ФРАНКЛІН ДЕЛАНО (Franklin Delano Roosevelt (1882-1945) – 32-й президент США (1933-1945 рр.), демократ. Був губернатором Нью-Йорка (1929-1933 рр). Став президентом США під час Великої депресії. У лютому 1933 р. всій банківській справі загрожував крах. Однією з галузей, куди відразу після вступу на посаду втрутився уряд, оголосивши чотириденні банківські канікули (Bank holiday) та ввівши “Надзвичайний закон про банки”, була система грошового і кредитного обігу США. Президент започаткував політику “нового курсу”.

Усі заходи в цій галузі слугували трьома цілями: радикальна реформа досить хаотич-

ної банківської справи, нагляд і контроль за торгівлею цінними паперами і, що особливо важливо було на початковій фазі, – створення законних основ для інфляційної політики держави, щоб подолати дефляцію за допомогою нової грошової емісії.

Період, що почався світовою економічною кризою 1929-1933 рр. і завершився перемогою сил антигітлерівської коаліції, посідає особливе місце в історії. Роль **Р.** та його оточення у визначенні принципів та реалізації соціальної та зовнішньополітичної стратегії, спрямованої на збереження і зміцнення економічних і зовнішньополітичних позицій США, виключно велика.

У 1943 р. у Тегерані **Р.**, **Й.Сталін** і **У.Черчилль** обговорювали в основному проблему досягнення перемоги над Третім Рейхом, у Ялті ж у 1945 р. – приймалися основні рішення щодо майбутнього розподілу світу між країнами-переможцями.

Р. завжди залишався прагматичним політиком. Чотири рази переобирався на пост президента країни (що являє собою рекорд в історії США) і обіймав його до самої смерті. З його ім'ям пов'язана також одна із значних сторінок в історії зовнішньої політики і дипломатії США, і зокрема встановлення та нормалізація дипломатичних відносин з Радянським Союзом, участь США в антигітлерівській коаліції. Велика роль **Р.** у формуванні та втіленні в життя так званого “нового курсу” всередині країни, курсу демократичної спрямованості, що відіграло видатну роль у стабілізації економічної та соціальної ситуації в країні в період після глибокої економічної кризи 1929-1934 рр., курсу, що дав змогу уникнути тяжких соціально-політичних потрясінь. **Р.** виявив себе як неординарний, гнучкий політик, який тонко відчуває ситуацію, здатний правильно вгадувати тенденції та своєчасно і точно реагувати на зміну настрою всіх верств суспільства. **Р.** робив все, щоб зберегти і розвинути існуючий суспільно-економічний лад у країні і зміцнити домінуюче положення США в усьому світі.

© Рознугенко І.В.

РУЇНА – період історії України кінця XVII ст., що характеризувався розпадом української державності, військовою інтервенцією з боку сусідніх держав, соціально-економічним та культурним занепадом. За різними оцінками **Р.** охоплює період 1657-87 або

1663-87 рр. У цей час територія України була поділена по Дніпру на Лівобережну та Правобережну, кожна з яких мала власну державну організацію й орієнтувалася у зовнішній політиці на іноземні держави, які намагалися використати ситуацію в Україні на свою користь. Кровопротистояння Правобережжя та Лівобережжя, ускладнене постійним втручанням з боку Польщі, Московської держави та Османської імперії призвели до катастрофічного занепаду України, фізичного винищення значної частини населення. Період **Р.** завершується початком гетьманування **І.Мазепи**, яке позначилося стабілізацією військово-політичної ситуації у Гетьманщині. **Р.** призвела до ліквідації українських державних структур на Правобережжі, значного звуження політичних прав лівобережної Гетьманщини у складі Московської держави, підпорядкування православної церкви України Московському патріархату.

© Казакевич О.М.

РУСЬКА ПРАВДА – перший звід законів Київської Русі, складений у XI-XII ст., важливе джерело для дослідження історії права і суспільних відносин. Відомі три редакції та велика кількість списків пам'ятки. **Р.п.** розкриває адміністративну діяльність княжого апарату, соціальну стратифікацію, кредитно-боргові зобов'язання, господарську діяльність, деталізує спадкові, сімейні, власницькі відносини. Норми **Р.п.** застосовувались і після розпаду Київської держави. **Р.п.** мала вплив на правотворчість руської та гетьманської доби. Зміст **Р.п.** відбиває інституціоналізацію держави доби Київської Русі, відокремлення її від князівської персони; свідчить про занепад архаїчної влади роду на користь держави та її інститутів, гуманізацію суспільних норм.

© Голубчик Г.Д.

РУШІЙНІ СИЛИ ІСТОРІЇ – чинники, що здатні істотно вплинути на перебіг історичних подій (хід історичного процесу). Дія **Р.с.і.** має як позитивну, так і негативну спрямованість залежно від певної ціннісної орієнтації суб'єкта суспільних відносин, його уявлень щодо мети, законів і сенсу історичного буття, яке саме може з різною мірою адекватності відтворювати реальний стан речей, історичних подій, процесів і домінуючих у них сил.

© Михненко А.М.

С

САМОВРЯДУВАННЯ – різновид публічної влади, що формується територіальною спільнотою для самостійного вирішення безпосередньо або через обрані нею органи всіх питань місцевого життя на основі законів і власної фінансової та економічної бази.

© Козюра І.В.

САМОДОСТАТНІСТЬ – якість системи незалежно існувати та розвиватися за стійкого гомеостазу з навколишнім середовищем, коли система спроможна подолати його виклики, надзвичайні ситуації та здатна до кардинальної перебудови. Самодостатня система характеризується значними внутрішніми джерелами розвитку, що дає змогу зберігати незалежність або протистояти факторам навколишнього середовища. Така система відрізняється від інших систем розвинутою самодетермінацією, яка забезпечує попередження подій.

© Сурмін Ю.П.

САМОЙЛОВИЧ ІВАН САМІЙЛОВИЧ (р.н. невід. – 1690) – військовий, політичний і державний діяч козацької України, гетьман Лівобережної України (1672-1687). Народився у сім'ї священика Самійла Самойловича на Житомирщині. Навчався в Києво-Могилянській колегії. Службу в козацькому війську розпочав військовим писарем, згодом – веприцький сотник Гадяцького полку, сотник красноколядинський (1665) Чернігівського полку. Брав участь у повстанні 1668 р. проти російської влади в Україні. У 1668-1669 рр. – наказний полковник та полковник Чернігівський, у 1669-1672 рр. – генеральний суддя. У 1672 р. обраний гетьманом Лівобережної України. У результаті старшинської змови, інспірованої фаворитом російської регентші Софії князем В.Голіциним на козацькій раді на р.Коломі, С. був скинутий з гетьманства та за наказом царського уряду висланий на дові-

чне ув'язнення й заслання до Сибіру. Помер у Тобольську.

© Казакевич О.М.

САМОМЕНЕДЖМЕНТ – безперервний процес індивідуального удосконалення керівником самого себе, максимальне використання власних можливостей, вміння керівника управляти собою, здатність організовувати власну діяльність з метою оптимального й раціонального використання робочого та вільного часу. С. є доповненням до загального менеджменту. Об'єктом та суб'єктом управління у С. виступає одна і та сама особа керівника чи менеджера. Загальний менеджмент передбачає вміння управляти людьми, а С. зосереджений на вмінні управляти собою, своїм часом. С. у вузькому розумінні передбачає вміння управляти власним часом; у загальному – це безперервний процес самовдосконалення керівника.

© Федорчак О.В.

САМООРГАНІЗАЦІЯ – спроможність матеріальних форм до самозародження й саморозвитку, виходити на новий рівень розвитку, протидіяти ентропійним процесам, формувати свою організацію, створювати складну відкриту систему зв'язків між елементами і механізм функціонування цих зв'язків.

© Сурмін Ю.П.

САМООРГАНІЗАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ – важливий інститут місцевого самоврядування, легітимна форма участі членів територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах у вирішенні питань місцевого значення, передбачених чинним законодавством України, через виборні органи, які утворюються жителями, що законно проживають на території відповідного села, селища, міста або їх частин.

Згідно із Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” такими органами

є будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, сільські, селищні комітети (ст. 2, 3). При цьому важливими елементами правового статусу органу **С.н.** є його функції, повноваження, структура та організаційні форми діяльності.

Основними функціями **С.н.** є створення умов для участі жителів у вирішенні питань місцевого значення, задоволення їхніх (жителів) соціальних, культурних, побутових та інших потреб шляхом сприяння у наданні їм відповідних публічних послуг, а також участь у реалізації соціально-економічного, культурного розвитку відповідної території (села, селища, міста, району у місті), інших місцевих програм.

Обсяг цих функцій визначається у повноваженнях органів **С.н.** Ці повноваження згідно зі ст. 2 Закону за своєю природою поділяються на 1) власні – віднесені законом до відання цього органу; 2) делеговані – повноваження сільської, селищної, міської ради, якими вона наділяє орган самоорганізації населення з передачею відповідних коштів, а також матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для її здійснення.

Так, до власних повноважень органу **С.н.** належать: ведення обліку громадян, які проживають у межах території діяльності органу, за віком, місцем роботи чи навчання, а також здійснення прийому громадян і розгляд їх питань по суті; представлення разом із депутатами місцевих рад інтересів жителів будинку, вулиці, мікрорайону, села, селища, міста, району в місті у відповідній місцевій раді та її органах, місцевих органах виконавчої влади; внесення пропозицій до проектів місцевих програм соціально-економічного і культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць та проектів місцевих бюджетів; здійснення контролю за якістю надання громадянам, які проживають у житлових будинках на території діяльності органу **С.н.**, житлово-комунальних послуг, та за якістю проведення у цих будинках ремонтних робіт; організація на добровільних засадах участі населення у заходах щодо охорони навколишнього природного середовища, проведенні робіт з благоустрою, озеленення та утримання в належному стані садиб, дворів, вулиць, парків, кладовищ, братських могил, обладнанні дитячих і спортивних майданчиків, кімнат дитячої творчості, клубів за інтересами та створен-

ня з цією метою тимчасових або постійних бригад, використання інших форм залучення населення; організація допомоги громадянам похилого віку, інвалідам, сім'ям загиблих воїнів, партизанів та військовослужбовців, малозабезпеченим та багатодітним сім'ям, а також самотнім громадянам, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, внесення пропозицій з цих питань до відповідної ради та її виконавчих органів.

До виняткових віднесено ще низку повноважень органів **С.н.** зі сприяння та надання допомоги навчальним закладам, закладам та організаціям культури, фізичної культури і спорту, правоохоронним органам, а також депутатам відповідних місцевих рад в організації зустрічей з виборцями, прийому громадян та проведенні іншої роботи у виборчих округах (ст. 14 Закону та ін.).

© Федоренко В.Л.

САМООРГАНІЗАЦІЯ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – процес забезпечення сумірності між основними елементами державного управління, формування соціально-активних структур, здатних генерувати ідеї, запити, вимоги з урахуванням загальносистемних суспільних інтересів та контролювати наділені владою політичні еліти. Доповнюючи керований розвиток у системі державного управління, самоорганізація виступає детермінантою відтворення чи удосконалення організації останньої. Посилення процесів **С.д.у.** сприяє прояву активної позиції об'єкта управлінського впливу (суспільства) в питаннях формування і перегляду цілей державного управління, налагодження дієвої суб'єктно-об'єктної взаємодії, забезпечення належного перебігу державно-управлінських процесів. **С.д.у.** виступає основою поведінки суб'єктів та об'єктів, яка формує чіткі підходи до підпорядкування елементів державно-управлінської системи загальній меті та виробленню адекватних управлінських механізмів.

© Васіна А.Ю.

САМООСВІТА – процес і результат набуття знань унаслідок самостійної роботи поза систематичним навчанням у стаціонарному навчальному закладі. Якщо об'єднати всі дефініції **С.**, то можна виокремити такі його сутнісні характеристики: **С.** – це вид вільної,

творчої діяльності; це позаінституційна діяльність, що має тісний зв'язок з освітою як системою і соціальним інститутом, будучи компонентом освіти, видом спеціально організованої, систематичної, інституційної діяльності; це вид безперервної освіти; це спосіб самоконструювання особи. Особливо значний потенціал має С. на державній службі, коли відбувається перехід державного службовця від періодичного навчання до безперервного протягом усієї кар'єри.

© Шпекторенко І.В.

САМОРЕГУЛЮВАННЯ – складова регулювання, згідно з якою система регулює себе сама, забезпечуючи зміну станів, функціонування, розвиток.

© Сурмін Ю.П.

САМОРОЗВИТОК – розвиток системи за рахунок внутрішніх ресурсів і джерел відповідно до власної програми. Важливу роль у С. відіграють механізми цілепокладання, за допомогою яких система виробляє цілі розвитку, формує програму; механізми самоорганізації, що передбачають створення зв'язків між елементами, формування організаційних структур; механізми саморегуляції, які включають регуляцію діяльності суб'єкта, а також механізми самоуправління. У процесах С. система є одночасно об'єктом і суб'єктом, що актуалізує необхідність спеціальних управлінських підсистем та участь у С. елементів і підсистем системи.

© Сурмін Ю.П.

САНІТАРНИЙ КОРДОН (фр. *cordon sanitaire*) – узагальнена геополітична назва групи лімітрофних держав, створених під егідою Великої Британії і Франції після першого розвалу Російської імперії вздовж європейських кордонів Радянської Росії, що стримували проникнення комуністичних ідей у країни Заходу в 20-30-х рр. ХХ ст. Буквально поняття **С.к.** означає один із заходів щодо карантину – карантинну (санітарну) лінію, смугу (зону) відчуження, спеціально створений бар'єр щодо поширення епідемії інфекційної хвороби. Концепція **С.к.** стала важливим елементом організації Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин. Г.Кіссінджер у своїй книзі “Дипломатія” зазначав, що завдяки Версалю “Росія була відірвана від Європи революційною

драмою і “санітарним кордоном” малих східноєвропейських держав”.

Міністр закордонних справ РФ С.Лавров зауважив, що нині “доводиться стикатися з тим, що сприймається не інакше як відтворення санітарного кордону на захід від кордонів Росії”. Певний час Україна розглядалася як одна з ланок **С.к.** між Росією і Заходом. Заяви керівників західних держав і блоків щодо ненадання допомоги, несприяння у вирішенні спільних проблем, по суті, ставлять хрест на цій ланці.

© Розпунтенко І.В.

САНКЦІЇ – схвалення і заохочення або нехвалення й покарання за дотримання норм або за відхилення від них. До них відносять правові й неправові заходи щодо ставлення до людини, заборони й впливи.

Відомі чотири типи С.: позитивні й негативні, формальні й неформальні. У реальності спостерігаються поєднання цих двох класів С., які можна представити у вигляді логічного квадрата:

Логічний квадрат соціальних санкцій
Позитивні Негативні

Формальні	Ф+	Ф-
Неформальні	Н+	Н-

Розрізняють С. формальні позитивні (Ф+) – це публічне схвалення з боку офіційних організацій (нагороди, премії, звання, титули і т.ін.); неформальні позитивні (Н+), що являють собою публічне схвалення з боку громадськості (дружня похвала, компліменти, оплески тощо); формальні негативні (Ф-) – це покарання, передбачене юридичними законами, адміністративними інструкціями тощо; неформальні негативні (Н-) – покарання з боку громадськості (зауваження, глузування, відмова подати руку тощо).

Досить ґрунтовно аналізувалися С. П.Сорокіним (1889-1968) у праці “Загальна соціологія”. Автор виділив три основні форми актів поведінки людей:

– акти дозволене-повинне, які відповідають належному поведінку людей;
– акти, що рекомендують, які не суперечать поданням дозволене-повинне, але це є перевищенням необхідного мінімуму;

– акти заборонені або не дозволені, які порушують установлені норми поведіння. При цьому П.Сорокін обґрунтував три основні форми реагування на чужі вчинки. Належні акти викликають любов і симпатії, акти, що рекомендуються – подяку, любов, симпатію, бажання надати послугу. У відповідь на заборонені акти люди реагують ненавистю й недружелюбністю, переживають образ. Аналізуючи відхилення актів від норми, П.Сорокін характеризує такі поняття, як злочин і подвиг. При цьому під злочином розуміється занадто ненормальний акт, а під подвигом – наднормальний акт. На кожний із цих актів суспільство реагує або покаранням, або нагородою.

Покарання нерідко пов'язане зі стражданнями й позбавленнями людини (перебування людини у в'язниці, покарання дитини батьками шляхом позбавлення розваги і т.ін.). Нагорода, як правило, являє собою суму задоволень, насолод, пільг і вигід. Кари й нагороди впливають на поведінку людей. Але тут немає чіткості й однозначності. П.Сорокін вважав, що вплив С. на мотиви поведінки людей залежить від їх переконання й віри у реальність, стійкість, інтенсивність, невідворотність С., а також від уявлення індивіда про належне й справедливе.

Тенденцією розвитку управлінських С. є їх гуманізація. У практиці управлінської діяльності найбільш успішних корпорацій віддається перевага розробленню чіткого переліку всіх застосовуваних С. відповідно до дій індивідів, а також більше широкому використанню позитивних С.

© Сурмін Ю.П.

САНКЦІЇ МІЖНАРОДНІ – примусові заходи, які вживаються суб'єктами міжнародного права в установленій процесуальній формі у відповідь на правопорушення з метою його припинення, поновлення порушених прав та забезпечення відповідальності правопорушника. С.м. виступають однією з форм примусу в міжнародному праві, реалізацією державою свого права на самооборону. Тому С.м. не можуть мати превентивний характер. Їх мета – захист і відновлення порушених прав.

© Кіивець О.В.

СВІТОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТОРГІВЛІ (СОТ) – міжнародна організація, мета діяльності якої полягає у регулюванні торговель-

но-економічних відносин учасників на основі пакета угод Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів (1986-1994 рр.). СОТ сприяє подальшій лібералізації світової торгівлі, створенню умов для стабільного і передбачуваного розвитку світової економіки, забезпеченню справедливих умов конкуренції між виробниками товарів та послуг різних країн. У рамках організації справляється вплив на державну торговельну політику шляхом вироблення правил світової торгівлі. СОТ була утворена 1 січня 1995 р. на базі Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), підписаної у 1947 р., і вступила в дію у 1948 р. Нині СОТ являє собою найбільший і найавторитетніший міждержавний форум для врегулювання проблем багатосторонніх торговельних відносин і реалізації домовленостей Уругвайського раунду. Основні принципи СОТ передбачають: взаємне надання режиму найбільшого сприяння в торгівлі, взаємне надання національного режиму товарам і послугам іноземного походження, регулювання торгівлі переважно тарифними методами, відмова від використання кількісних та інших обмежень, відкритість торговельної політики, розв'язання торговельних суперечок шляхом переговорів. Таким чином, країна, яка є членом СОТ, має більш сприятливі умови доступу на світові ринки товарів та послуг, забезпечує себе від дискримінаційних обмежень у торговельних відносинах завдяки доступу до механізму СОТ з вирішення суперечок, отримує можливість впливу на формування правил міжнародної торгівлі. Водночас вона бере на себе зобов'язання виконувати умови багатосторонніх торговельних угод, яких налічується близько 50 і які регулюють 97% від світового торговельного обігу.

Станом на грудень 2005 р. членами СОТ були 149 країн. Штаб-квартира СОТ розміщена в м. Женеві (Швейцарія), штат постійних співробітників – 500 осіб, річний бюджет становить 130 млн дол.

Діяльність робочої групи щодо приєднання України до СОТ розпочалася 17 грудня 1993 р. До 2008 р. Україна мала статус спостерігача. Процес вступу України до СОТ затягнувся у зв'язку з необхідністю проведення двосторонніх переговорів з країнами-членами СОТ, адаптації вітчизняного законодавства до вимог організації, а також мінімізації

можливих негативних наслідків вступу до СОР для окремих галузей економіки. 5 лютого 2008 р. Генеральна Рада СОР схвалила вступ України до цієї організації. Повноправне членство в організації Україна набула після ратифікації Верховною Радою України протоколу про вступ України до СОР та прийняття відповідного Закону “Про ратифікацію протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі”.

© Григорець Т.В., Казакевич О.М.

СВІТОВИЙ БАНК (World Bank) – міжнародна фінансова організація, що створена за підсумками Бреттон-Вудської конференції, яка відбулася в США в 1944 р. Делегати з 45 країн, у тому числі представники Радянського Союзу, обговорювали питання відновлення економіки та облаштування світового господарства після Другої світової війни.

Радянський Союз був одним з активних учасників Конференції, проте згодом відмовився від участі в діяльності Міжнародного валютного фонду та С.б., оскільки відповідно до статуту не мав можливості впливати на рішення, що приймаються, на відміну від Сполучених Штатів Америки.

У процесі свого розвитку С.б. зазнавав різних структурних змін, тому під цим терміном на різних етапах розумілися різні організації. Спочатку С.б. асоціювався з Міжнародним банком реконструкції та розвитку, який надавав фінансову підтримку у відновленні після Другої світової війни країн Західної Європи і Японії. Пізніше в 1960 р. була створена Міжнародна асоціація розвитку, яка взяла на себе частину функцій, пов’язаних з політикою цього банку.

У наш час під С.б. фактично розуміють дві організації: Міжнародний банк реконструкції та розвитку та Міжнародну асоціацію розвитку. У різні періоди до них приєдналися ще три організації: Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій та Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів. Всі п’ять організацій входять до Групи С.б. і називаються Групою С.б. В окремих випадках під С.б. розуміється Міжнародний банк реконструкції та розвитку, який і дотепер є основною складовою його діяльності.

Однією з цілей С.б. є заохочення інвестування країн-членів в інші країни, особливо в

такі, що розвиваються. Проте соціально-політична нестабільність в деяких регіонах робить інвестування в них ризикованим. Щоб забезпечити своїх учасників від фінансових втрат, С.б. створив у 1988 р. Багатосторонню агенцію з гарантій інвестицій – організацію, основною метою якої є гарантування відшкодування можливих втрат від некомерційних ризиків. З проблемами інвестування пов’язано утворення в 1966 р. Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів. Таким чином, сформувалася група С.б. із п’яти організацій.

Незважаючи на різні функції, всі організації С.б. тісно пов’язані, передусім, єдністю цілей: сприяння стабільному економічному зростанню країн-членів, допомога в реконструкції господарства країн, що розвиваються, заохочення розвитку приватного сектору, заохочення іноземного інвестування. Група єдина й організаційно: практично всі структури підпорядковані єдиному керівникові – Президенту С.б., мають спільну адміністративну систему. Водночас усі інститути С.б. мають специфічні функціональні розбіжності.

С.б. використовує свої фінансові ресурси, висококваліфікований персонал і велику базу знань для надання допомоги кожній із країн, що розвиваються, у процесі забезпечення стабільного, стійкого розвитку, що базується на принципах соціальної справедливості. Основна увага приділяється наданню допомоги найбільш бідним групам населення й найбільш біднішим країнам. Усім клієнтам С.б. указує на необхідність вжиття таких заходів:

- інвестування в розвиток людських ресурсів, зокрема шляхом удосконалювання систем охорони здоров’я і освіти;
- концентрації зусиль на соціальному розвитку, залученні широких верств населення до вирішення проблем розвитку, удосконалення методів управління й нарощування інституціонального потенціалу як основних факторів зниження рівня бідності;
- посилення здатності урядів надавати якісні послуги, забезпечення ефективності й прозорості їх діяльності;
- охорони навколишнього середовища;
- підтримки й стимулювання розвитку приватного підприємництва;
- підтримки реформ, спрямованих на макроекономічну стабілізацію, що забезпечує умови для інвестицій і довгострокового планування.

До **С.б.** Україна вступила в 1992 р. (водночас із вступом до МВФ); вона є членом всіх його структур – МБРР, МФК, МАР і БАГП. Серед міжнародних кредитно-фінансових організацій Міжнародний банк реконструкції та розвитку є другим після МВФ кредитором України; його частка становить 32,8% від усіх позичок. При цьому спостерігається тенденція до зростання частки кредитів МБРР за рахунок зменшення частки МВФ.

За цільовим призначенням кредити МБРР поділяються на 4 групи: інституційні; реабілітаційні; на розвиток певної галузі економіки; на структурну перебудову галузей економіки. Інституційні кредити спрямовані на реформи та розвиток державного управління фінансів, економіки. Реабілітаційна позика має інвестиційний характер. Кошти, що надходять від **С.б.**, на відміну від коштів МВФ, використовуються більш різноманітно. Вони спрямовані не лише на погашення дефіциту бюджету й платіжного балансу, а й на реалізацію довгострокових інвестиційних проєктів, підтримку українських підприємств, страхування імпорту.

Позики **С.б.** для України вигідніші, ніж позики з інших джерел, оскільки умови надання ним кредиту більш сприятливі. За класифікацією **С.б.** Україна належить до III категорії країн (рівень доходів нижче від середнього), тому термін погашення кредитів триває до 20 років з пільговим періодом 5 років. Відсотки за кредит сплачуються за плаваючою ставкою і становлять близько 6,5% річних.

Позики **С.б.** надаються в кілька траншів; кожний наступний – у разі виконання певних умов. Представником позичальника виступає Міністерство фінансів України.

За рахунок **С.б.** в Україні реалізується 16 проєктів на загальну суму 2895 млн дол. та 15 млн євро.

© Розпутенко І.В.

СВІТОВИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК (World Economic Order) – стійке словосполучення, яке вживається в основному в політиці для позначення різноманітних явищ, що відбувалися в минулому, і використовувалося в різні історичні періоди: після Першої і Другої світових воєн і особливо в період перебудови і краху соціалістичного блоку та розвалу СРСР; в сучасних умовах, коли економічні, фінансові кризи спричиняють глобальні зміни, і у зв'язку з якими ско-

рочувалися площі придатних для виробництва та проживання територій, відбувається руйнування інфраструктури, відчувається брак придатних для виробництва і споживання ресурсів.

Як правило, щоразу новий **С.е.п.** передбачає кількісні і якісні зміни в системі геополітичних і гео економічних координат, де на зміну одних гравців (суб'єктів міжнародних відносин) приходять інші. **С.е.п.** включає міжнародно-регулюючі структури: транснаціональні корпорації, міжнародну валютну систему, міжнародні фінансові інститути; загальносвітову торговельну систему; міжнародні принципи оподаткування.

На початку ХХІ ст. **С.е.п.** характеризується, з одного боку, глобалізацією всіх економічних процесів, а з другого – прагненням створити такий світовий економічний простір, в якому суб'єкти економічної діяльності співіснували б на основі принципів рівності, поваги до національного суверенітету та узгодження міждержавних інтересів.

Термін новий **С.е.п.** можна задекларувати як встановлення єдиних міжнародно визнаних норм, правил і законів, передусім для запобігання світовим економічним кризам, характерним для ХХІ ст., та усунення причин їх виникнення. Таке розуміння зобов'язує, з одного боку, розробити і ухвалити законодавчо-нормативні акти в системі міжнародного права, а з другого – створити механізми їх дотримання.

Формування нового **С.е.п.** означає кардинальну перебудову всіх сегментів економіки. При цьому передусім необхідно відповісти на виклики з приводу концепцій економічного лібералізму, в яких закладені ідеї вільного ринку і його саморегуляції. Для більшості країн вони були основою побудови внутрішньої моделі функціонування економіки. Паралельно тривалий час велася дискусія між прихильниками ідей “кейнсіанства” і “монетаризму” про роль держави в регулюванні економічних процесів. Криза показала безпідставність концепції монетаризму, основою якої було положення про те, що ринки апіорі конкурентні і ринкова система здатна автоматично досягати макроекономічної рівноваги. У розпал фінансової кризи практично всі країни, насамперед промислово розвинені, змушені були посилити регулюючий вплив держави або перейти на “ручне” управління економікою. Лідери “Ве-

ликої двадцятки” дійшли однозначного висновку, що ліберальні моделі капіталізму себе не виправдали, і актуальним є завдання істотного підвищення регулюючої ролі держави. Пропонується піддати серйозному аналізу і перевірці всі значні фінансові операції і торговельні контракти, в тому числі на міжнародному рівні, хоча й не йдеться про повну відмову від використання ринкового механізму. У декларації саміту G-20 2008 р. про фінансові ринки і світову економіку згадується про те, що реформи будуть успішними лише в тому разі, якщо дотримуватимуться принципи свободи функціонування ринків, а саме: верховенство закону, повага до приватної власності, відкритість торгівлі та інвестицій, ринкової конкуренції, наявність ефективних і дієвих регулятивних фінансових систем.

© Розпутенко І.В.

СВІТОВИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ – спеціалізація окремих країн на виробництві певних видів продукції (товарів та послуг), якими вони обмінюються на світовому ринку для найбільш повного задоволення потреб суспільства і підвищення добробуту націй.

Єдиний процес виробництва в межах однієї країни не може не поділятися на відносно самостійні, відокремлені одна від одної фази виробництва та не концентруватися по окремих стадіях виробництва на певній території окремих країн. **С.п.п.**, таким чином, залежить від концентрації чинників виробництва за країнами, що є учасниками міжнародного обміну, масштабу міжнародної кооперації. **С.п.п.** спирається на стійку, економічно вигідну спеціалізацію виробництва окремих країн на певній продукції і приводить до взаємного обміну результатами виробництва у кількісних та якісних співвідношеннях. У більш вузькому розумінні **С.п.п.** – це система економічного обміну між країнами, що має товарно-грошовий характер. При цьому увага концентрується на процесах руху споживчої вартості як форми розподілу цінностей, що виробляються національними господарствами.

Головним об'єктом дослідження при розгляді участі країни в міжнародному поділі праці є товар чи послуга як продукт капіталу, що обертається на світових ринках за тими законами, що й всередині окремих країн. Виходячи з цього необхідно враховувати, що на світовому рівні в разі включення в систе-

му **С.п.п.** формуються більш складні механізми ціноутворення, на які впливають: попит і пропозиція, суспільно-політичні чинники, економічні і неекономічні чинники, міжнародні інститути, процеси транснаціоналізації виробничих, науково-дослідних, торговельних операцій.

Участь країни у **С.п.п.** пов'язана з особливостями поділу праці в національних межах. Визначальну роль відіграють соціальні (демографія, добробут, соціально-професійна структура населення, культура, якість життя), територіальні (територіальна концентрація виробничих потужностей, розміщення продуктивних сил), галузеві (пропорції розвитку промисловості і сільського господарства, різних галузей виробництва) чинники.

© Жадан О.В.

СВІТСЬКА ДЕРЖАВА – держава, в якій не існує офіційної, державної релігії і жодне з вірувань не визнається ні обов'язковим, ні переважним і не впливає на державний устрій і діяльність державних органів та їх посадових осіб.

© Варзар І.М.

СВОБОДА – здатність людини діяти відповідно до своїх інтересів і цілей, спираючись на пізнання об'єктивної необхідності.

В історії суспільств, наукової думки проблема С. традиційно зводилася до питання: чи володіє людина свободою волі, обумовленою чи ні всі її наміри і вчинки зовнішніми обставинами? У повсякденній практичній діяльності люди мають справу не з абстрактною необхідністю як такою, а з конкретно-історичними, реально існуючими умовами, а також соціальними та економічними відносинами, які зумовлюють коло їхніх інтересів, а також з матеріальними засобами для досягнення поставленої мети. Люди не вільні у виборі об'єктивних умов своєї діяльності, проте вони мають ступені С. у виборі цілей, оскільки в кожен певний момент часу зазвичай існує не одна, а кілька реальних можливостей, хоч і з різною часткою ймовірності. Нарешті, вони більш-менш вільні і у виборі засобів досягнення мети. С. є не абсолютне, а відносне явище і втілюється в життя шляхом вибору конкретного плану дії. Вона тим більша, чим краще люди усвідомлюють свої реальні можливості, чим більше засобів для досягнення поставленої мети

перебуває в їх розпорядженні, чим більше збігаються їхні інтереси з об'єктивними тенденціями розвитку дійсності.

С. зовсім не рівнозначна свавіллю. Людина вільна в своїх думках і вчинках зовсім не тому, що вони причинно нічим не обумовлені. Причинна обумовленість людських думок, інтересів, намірів і вчинків не віднімає свободу, оскільки вони не детерміновані однозначно. Незалежно від походження своїх цілей і намірів люди володіють **С.** настільки, наскільки вони зберігають реальну можливість її отримати. Абстрактної **С.** не існує. **С.** завжди конкретна і відносна. Залежно від об'єктивних умов і конкретних обставин люди можуть володіти **С.** або ж бути позбавлені її; вони можуть мати **С.** в одних сферах діяльності і бути позбавлені її в інших; нарешті, і ступінь їх **С.** може бути різним – від самостійного вибору цілей до вибору засобів пристосування до дійсності. Вільна свідомо діяльність є родовою ознакою людини, що виділяє її серед тварин, а сама **С.**, якою володіють люди в різні періоди, є необхідним продуктом історичного розвитку. Міра **С.** людини в кожному історичному епоху визначається рівнем розвитку суспільства, ступенем пізнання ними об'єктивних процесів в природі і суспільстві, а також його соціальним і політичним ладом. **С.** особистості завжди є лише частиною **С.**, якою володіє певне суспільство в цілому. Упродовж всієї історії людства боротьба людей проти соціальних обмежень своєї **С.** незалежно від ідеологічних форм була могутньою рушійною силою прогресу.

© Приживара С.В.

СВОБОДА СЛОВА – одна з основних цінностей демократії, можливість людини, громадянина вільно висловлювати своє судження стосовно шляхів розвитку держави, тієї чи іншої суспільної проблеми, того чи іншого політичного діяча тощо.

© Михненко А.М., Марчук Р.П.

СВОБОДА СОВІСТІ – одна з основних цінностей демократії, право людини на вірування і переконання. Нині принцип **С.с.** широко відображений у міжнародних документах з прав людини, конституціях демократичних держав. Але міжрелігійні та міжконфесійні суперечності, сутички і конфлікти не відійшли безслідно в минуле. І досі

релігійні екстремісти і фанатики намагаються засобами терору домагатися своєї мети. Це змушує демократію шукати гідну й адекватну відповідь на такі виклики.

© Михненко А.М.

СВОБОДИ ПОЛІТИЧНІ – можливість громадян захищати й відстоювати свої інтереси та права у визначеному законом порядку. **С.п.** спираються на основоположні права людини, передусім на право вільного розвитку особи. Серед суто **С.п.** слід назвати: свободу зборів, право засновувати спілки й товариства, свободу волевиявлення (виборче право).

© Князєв В.М.

СВОБОДИ СПІЛЬНОГО РИНКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА (ЄС) – керівні принципи, на яких базується Спільний ринок; основи розвитку його прав. **С.С.р.ЄС** мають чотири складові: свобода пересування товарів, свобода пересування осіб, свобода пересування (надання) послуг, свобода пересування капіталу. Це основа економічної інтеграції Європейського співтовариства. **С.С.р.ЄС** впливають на всі правові механізми Європейського співтовариства, його інститути і органи, формування його правової системи та діяльність юридичних і фізичних осіб. Чотири **С.С.р.ЄС** визначені Договором про ЄС (абзац "с" п. 1 ст. 3 Договору). Право, що регулює чотири **С.С.р.ЄС**, визначають як значне досягнення західноєвропейської і світової юридичної думки. Положення щодо свобод є одним із найбільш розроблених розділів права ЄС за кількістю і прийнятих нормативних актів, і рішень Суду. Доктрина додатково визначає ще дві **С.С.р.ЄС**: свободу пересування платежів і свободу пересування інформації. У сучасних умовах **С.С.р.ЄС** передбачає, що кожна із свобод є керівним принципом, певним суб'єктивним правом юридичних і фізичних осіб, комплексом прав і обов'язків, закріпленим нормативними актами Співтовариства, держав-членів, а також рішень Суду. **С.С.р.ЄС** притаманні такі правові принципи: верховенства права, прямої дії, відсутності дискримінації.

© Забара І.М.

СВЯТО ДЕРЖАВНЕ (Celebration state) – день урочистості, офіційно встановлений на

честь або на спомин події загальнонаціонального значення. З огляду на свою обрядово-ритуальну природу С.д. має колективний, масовий характер, що робить його потужним чинником консолідації суспільства та державного будівництва. Зі здобуттям незалежності в Україні почав формуватися святковий календар, який становлять державні, релігійні, професійні свята та пам'ятні дати. На сьогодні в Україні визначено 9 свят, які мають загальнонаціональний характер та є вихідними днями: 1 січня – Новий Рік, 7 січня – Різдво Христове, 8 Березня – Жіночий день, 1-2 травня – День солідарності трудящих, Великдень (квітень, травень, за місячним календарем), 9 травня – День Перемоги, Трійця – через 40 днів після Великодня, 28 червня – День Конституції, 24 серпня – День Незалежності. Перелік свят та неробочих днів визначено ст. 73 Кодексу законів про працю України (2001).

© Мамонтова Е.В.

СЕКРЕТАРІАТ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ – апарат Кабінету Міністрів України, який здійснює організаційне, інформаційно-аналітичне та матеріально-технічне забезпечення його діяльності. **С.К.М.У.** забезпечує проведення засідань Кабінету Міністрів України, роботу його урядових комітетів та діяльність членів Кабінету Міністрів України. Він несе відповідальність за своєчасне подання проектів законів, актів Кабінету Міністрів України, інших документів, які розглядаються на засіданнях Кабінету Міністрів України та комітетів. **С.К.М.У.** очолює Урядовий секретар, який призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України, в порядку, визначеному законодавством про державну службу. Урядовий секретар організовує діяльність **С.К.М.У.**, координує та спрямовує роботу керівного органу управління державною службою.

© Кравченко С.О., Штика Л.Г.

СЕКРЕТАРІ ЦК КПРС ГЕНЕРАЛЬНІ (ПЕРШІ) – особи, які очолювали Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу (до 1922 р. – РКП(б), з 1922 р. до 1952 р. – ВКП(б)) – керівної та спрямовуючої сили радянського суспільства (ст. 6 Конституції СРСР). **С. ЦК КПРС Г.(П.)** оби-

рались та працювали: Йосип Віссаріонович Сталін (квітень 1922 – лютий 1934 рр. – Генеральний, лютий 1934 – березень 1953 рр. – Секретар), Микита Сергійович Хрущов (вересень 1953 – жовтень 1964 рр. – Перший), Леонід Ілліч Брежнєв (жовтень 1964 – жовтень 1966 рр. – Перший, жовтень 1966 – листопад 1982 рр. – Генеральний), Юрій Володимирович Андропов (листопад 1982 – лютий 1984 рр.), Костянтин Устинович Черненко (лютий 1984 – березень 1985 рр.), Михайло Сергійович Горбачов (березень 1985 – серпень 1991 рр.). КПРС справляла партійно-політичний (політико-ідеологічний) вплив на розвиток усіх сфер життя радянського народу через комуністів, які працювали в органах державної влади, міністерствах і відомствах, установах, підприємствах і організаціях. Досягненню цієї мети сприяла чітка організаційна структура парторганізацій КПРС, які діяли у всіх сферах суспільного життя з низу до верху – республіканські, обласні, міські, районні, первинні парторганізації. Основні форми роботи цих органів – директиви, резолюції з'їздів партії, партконференцій, постанови пленумів, Політбюро ЦК КПРС, ЦК компартій союзних республік, спільні постанови ЦК КПРС, Ради міністрів СРСР, ВЦСПС і ЦК ВЛКСМ, а також відповідних органів союзних республік, постанови партконференцій, пленумів, бюро обласних, міських, районних парторганізацій, загальних партійних зборів, засідань парткомів, партбюро первинних парторганізацій.

© Іванченко Ю.Г.

СЕКТОР БЕЗПЕКИ – 1) система, що включає всі державні інститути та структури, які наділені повноваженнями застосовувати силу, віддавати накази щодо застосування сили або загрожувати застосуванням сили. Зазвичай складові **С.б.** включають військових, поліцію, воєнізовані частини, прикордонну службу та розвідувальні органи; 2) сукупність збройних сил, інші війська, військові формування, утворені відповідно до чинного законодавства, органи військового управління, а також інші сили, засоби і ресурси, що використовуються державою для забезпечення воєнної безпеки і досягнення воєнно-політичних цілей; 3) охоплена єдиною системою стратегічного планування та державного управління сукупність збройних сил, інших військових формувань, правоохо-

ронних та спеціальних органів держави, інших сил і засобів, діяльність яких безпосередньо і передусім спрямована на вирішення завдань захисту від спектра загроз національній безпеці.

© Ситник Г.П.

СЕПАРАТИЗМ – прагнення політичних сил до відокремлення від іншої країни. У багатонаціональних державах – це рух національних меншин до відокремлення і створення власної держави чи встановлення автономного самоврядування.

© Михненко А.М., Соснін О.В.

СЕРЕДОВИЩЕ – те, що відокремлене від системи, не належить до неї; це сукупність об'єктів, зміна яких впливає на систему, а також тих об'єктів, властивості яких змінюються внаслідок поведінки системи. Існує кілька концепцій природи навколишнього С.: 1) С. як хаос, який створює проблеми для системи; 2) С. є сукупністю факторів, які впливають на систему; 3) С. є сукупністю систем такого самого порядку, як і система, що розглядається; 4) С. як певна надсистема, яка включає в себе цю систему. Кожна з цих концепцій відображає свою частину істини.

© Сурмін Ю.П.

СЕРЕДОВИЩЕ УПРАВЛІННЯ – середовище, в якому здійснюється управління і яке безпосередньо або опосередковано впливає на нього. Поділяється на внутрішнє та зовнішнє. Під внутрішнім С.у. розуміється сукупність характеристик та елементів організації, що впливають на її становище та перспективи. До них можуть бути віднесені: організаційна структура, відповідальність, розподіл функцій, ресурсів і прав її підрозділів та окремих працівників. Значну роль відіграють норми етики, традиції, а також домінуючий стиль керівництва, відношення неформального лідерства. Досить важливим є соціально-психологічний клімат у колективі. Під зовнішнім С.у. розуміють сукупність зовнішніх джерел впливу на становище та перспективи організації, ефективність її діяльності та менеджменту. Виділяють політичні, економічні, соціальні, гуманітарні, екологічні та інші компоненти зовнішнього С.у.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

СЕРТИФІКАЦІЯ (англ. *certification*) – процедура, за допомогою якої визнаний в установленому порядку орган документально засвідчує відповідність продукції, систем управління якістю (див. *Система управління якістю*), систем управління довкіллям, персоналу встановленим законодавством вимогам. Так, запровадження та ефективне функціонування СУЯ в органі державного управління може бути підтверджено сертифікатом. Наявність сертифіката відповідності СУЯ вимогам гармонізованого з міжнародним національного стандарту ДСТУ ISO 9001:2001 “Системи управління якістю. Вимоги”, виданого незалежним органом з оцінки відповідності, є для всіх зацікавлених сторін підтвердженням того, що організація є компетентним партнером і виконавцем, а її пропозицію можна приймати з довірою.

© Маматова Т.В.

СИГНАЛ (лат. – знак) – умовний знак, фізичний процес чи явище, повідомлення про яку-небудь подію, стан об'єкта і режим його роботи, що передає команду управління. Найчастіше С. розглядають як повідомлення про стан елемента системи.

© Сурмін Ю.П.

СИМБІОЗ – взаємозалежність між різними соціальними групами, інститутами, організаціями, що співпрацюють у спільних інтересах.

© Сурмін Ю.П.

СИМВОЛ ПОЛІТИЧНИЙ (від давньогрец. *symbolon* – знак, сигнал, прикмета) (*Symbol political*) – символ, який функціонує у практиках реалізації влади. У широкому розумінні символ – поняття, що фіксує здатність матеріального об'єкта, події, образу виражати в контексті соціокультурних шкал ідеальний зміст, відмінний від його безпосереднього чуттєво-тілесного буття. Поєднуючи різні плани реальності в єдине ціле, символ створює власну смислову перспективу, розуміння та інтерпретація якої потребують роботи із кодами різного рівня. С.п. виступають як значимі феномени політичної системи та виконують свою функцію як предмети і дії, які умовно вказують на конкретні політичні смисли. С.п. виконують функції мобілізації, інтеграції, політичної соціалізації, комунікації, ідентифікації, есте-

тизації та маніпуляції. **С.п.** як інструмент емоційно-психологічного впливу є одним із чинників реалізації влади та її стратегій. Знання механізмів, технологій, технік функціонування **С.п.** робить політичне та державне управління більш дієвим та ефективним.

© Мамонтова Е.В.

СИМВОЛИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (від грец. *σύμβολον* – знак, сигнал, прикмета, ознака) – предмети, явища, істоти, процеси й відносини, абстрактні поняття, що набувають властивостей знаків, є елементами комунікацій і за певних соціокультурних умов забезпечують осмислення легітимності й структурованості системи державного управління та як засіб соціального управління впливають на стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку й діяльність соціальних груп і окремих осіб. **С.д.у.** являють собою органічне поєднання державних символів (Державний Прапор, Державний Герб, Державний Гімн), символів державної влади (штандарт Президента, будинок державної адміністрації, посада в системі державної служби, ієрархія органів державного управління та ін.) і символів власне державно-управлінського процесу (визначити пріоритети, провести нараду, підписати Указ, проконтролювати виконання рішення, вручити державну нагороду тощо).

© Дрешпак В.М.

СИНЕРГЕТИКА – фундаментальна наука, міждисциплінарний напрям наукових досліджень, завдання якого полягає у пізнанні принципів самоорганізації різних систем. Термін **С.** запроваджений німецьким ученим Г.Хакеном. **С.** визначають ще як науку із самоорганізації, яка вводить поняття “динамічного хаосу” (термін ввів М.Фейгенбаум), “дисипативних (розпорошених) структур” (термін запровадив І.Пригожин) як певної надскладної впорядкованості. До її вивчення відносять не лише природні об’єкти, але й людське суспільство, наслідки його інтелектуальної діяльності. **С.** вивчає явища, які виникають унаслідок спільної дії багатьох різних чинників, хоча кожний з них окремо це явище не спричинює. На сьогодні **С.** є однією з найсучасніших теорій еволюції надвеликих і надскладних систем.

© Сурмін Ю.П.

СИНЕРГЕТИКА В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ (англ. *Senergetic in Public Administration*) – міждисциплінарний напрям у науковому знанні, що досліджує закони та загальні принципи розвитку систем різної природи, здатних до самоорганізації. Впродовж останніх десятиліть синергетичний (соціосинергетичний) стиль мислення утверджується в науці державного управління як вихідна, концептуальна модель постановки проблем та їх вирішення. В основу **С.д.у.** покладено положення про суспільство як надскладну, саморегульовану дисипативну систему, рух якої до певних стійких станів (атракторів) визначається її можливостями самоорганізації, якістю управлінської підсистеми, що обирає шлях подальшого розвитку в переломні моменти (точки біфуркації). **С.д.у.** передбачає: урахування нелінійності розвитку об’єктів державного управління; виявлення джерел суспільної самоорганізації і саморозвитку, особливостей утворення стійких, упорядкованих, організованих структур із нестійкого, неупорядкованого стану; визначення топології державно-управлінського впливу з огляду на вимоги “еволюційних заборон” і законів коеволюції та ін.

© Надолішній П.І., Тронь В.П.

СИНЕРГІЯ – співпраця індивідів, які намагаються досягти власних цілей, діють при цьому в одному напрямі з отриманням значного позитивного або негативного ефекту, який перевищує суму окремих ефектів від дії окремих співучасників взаємодії.

© Сурмін Ю.П.

СИНТЕЗ – відтворення цілого з частин, в основу якого покладено не “механічне” їх об’єднання, а побудова системи (формування структури з урахуванням системовизначальних елементів, установлення взаємозв’язків між ними, виявлення загальносистемних якостей, функцій тощо). Є невід’ємною складовою інструментарію аналітичної діяльності. Будь-який аналіз (дослідження об’єкта шляхом виділення окремих його частин) має закономірно переходити в **С.** для відтворення цілісного уявлення про об’єкт, зокрема шляхом побудови аналітичної моделі. Американський соціолог Е.Тоффлер вважає, що за **С.** велике майбутнє. Він пише: “Друга хвиля цивілізації розширила наші здібності роз-

членувати проблему на складові: вона рідше нагороджує нас за здатність об'єднати частини в єдине ціле. Більшість людей майстерніша в аналізі, ніж у синтезі. Це одна з причин того, чому наше уявлення про майбутнє (і про нас у цьому майбутньому) таке фрагментарне, безсистемне і ймовірне. Слід намагатися мислити широко, а не вузько-спеціально. Я впевнений, що сьогодні ми стоїмо на порозі нової ери синтезу. В усіх галузях знань – від точних наук до соціології, психології і економіки, особливо економіки – ми, ймовірно, побачимо повернення до великомасштабного мислення, до узагальнюючої теорії, до складання частин знову в єдине ціле. Оскільки стає зрозуміло, що наше прагнення розглядати висмикнуті з контексту кількісні деталі при дедалі більш точному дослідженні дедалі більш і більш дрібних проблем призводить до того, що ми дізнаємося дедалі більше і більше про дедалі менше і менше”. Стосовно синтетич-

С. як протилежне хаосу, дезорганізації та безладу. В найбільш загальному вигляді С. – це об'єднана сукупність закономірно пов'язаних один з одним елементів. Для С. характерні кілька важливих ознак. По-перше, С. – це сукупність елементів. По-друге, елементи поєднані один з одним зв'язками, які значно більш міцні порівняно зі зв'язками цих елементів з об'єктами навколишнього середовища. По-третє, вона характеризується організацією, яка відрізняє її від навколишнього середовища з його високою ентропією. По-четверте, для С. характерні інтегровані властивості, які не збігаються з властивостями суми елементів, а також відрізняються від властивостей окремих елементів. Тому С. є цілісним утворенням. Важливими властивостями С. є структурність, взаємозалежність із навколишнім середовищем, ієрархічність, множинність описів. У таблиці наведено характеристики її властивостей. Див. також *Модель системи, Функції системи.*

<i>Властивості системи</i>	<i>Їх характеристика</i>
Обмеженість	Система відокремлена від навколишнього середовища
Структурність	Її властивість цілого принципово не зводиться до суми властивостей складових елементів
Структурність	Поведінка системи зумовлена не стільки особливостями окремих елементів, скільки властивостями її структури
Взаємозалежність із середовищем	Система формує й виявляє свої якості в процесі взаємодії з середовищем
Ієрархічність	Підлеглість елементів у системі
Множинність описів	Складність системи диктує множинність її описів

них думок Е. Кант вважав, що вищий принцип усіх синтетичних думок такий: будь-який предмет підпорядкований необхідним умовам синтетичної єдності різноманітного змісту споглядання у можливому досвіді. У науковому пізнанні С. завжди пов'язаний з аналізом, виступає його діалектичною протилежністю.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА – сукупність елементів, що характеризується структурою, зв'язками та функціями, які забезпечують цілеспрямований розвиток. У сучасній науці існує кілька варіантів визначення поняття “система” залежно від того, яке базове поняття покладено в його основу. Такими поняттями можуть бути “цілісність”, “сукупність”, “множина”. Р.Ешбі, В.М.Садовський, О.Рапопорт та інші вважають С. певну частину світу, яку можна описати як деяку множину змінних. О.О.Богданов розглядає її як організоване ціле. А.І.Уйомов розуміє

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – цілісна система, що органічно поєднує у своєму складі: суб'єкт управління (керуючу систему); об'єкт управління (керовану систему); всю сукупність різноманітних зв'язків, які при цьому здійснюються (систему управлінських відносин щодо їх взаємодії). Див. *Об'єкт державного управління, Суб'єкт державного управління.*

Такий підхід є найбільш поширеним, але він не розкриває всю складність та масштабність С.д.у., адже суб'єкт і об'єкт управління теж є великими системами, кожна з яких має свої характеристики, розподіляється на підсистеми та елементи. С.д.у. побудована для вирішення багаточільових завдань; відображає різні непорівнянні аспекти та характеристики об'єкта, які складно побачити з позиції одного спо-

стерігача (суб'єкта управління). Для опису діяльності об'єкта управління необхідно використовувати кілька мов (законодавчої, виконавчої, судової влади) та взаємопов'язаний комплекс різних моделей управління, тому С.д.у. може бути ідентифікована як складна (рис. 1).

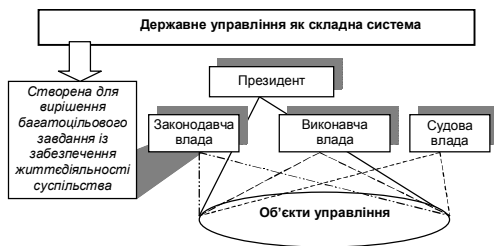

Рис. 1. Державне управління – складна різноаспектна система

С.д.у. складається з численних елементарних систем, що об'єднуються в підсистеми, створюють ієрархію (рис. 2).

Рис. 2. Система органів виконавчої влади

Складну велику систему важко прогнозувати у всьому різноманітті параметрів, тому вона не може бути віднесена до добре структурованих (організованих) систем. С.д.у. є складною і має всі ознаки неструктурованої самоорганізованої системи. Для неї характерні такі ознаки: відсутність математичного опису, стохастичність поведінки, що зумовлено не лише наявністю специфічних викривлень, а й великою кількістю другорядних факторів; негативне ставлення до управління – сформоване уявлення людей про межі керованості та втручання у власні дії; нестаціонарність – нестандартність, рухливість характеристик системи, зміна її параметрів,

еволюція системи в часі; невідтворюваність експериментів, що пов'язано з різною реакцією системи на ту саму ситуацію або управлінський вплив у різні моменти часу. Зважаючи на соціальну природу державного управління, йому притаманні властивості самоорганізованих систем.

© Мельтюхова Н.М.

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ – структурована єдність владних відносин, що складаються внаслідок діяльності держави, державних органів, а також посадових осіб, які реалізують інтереси держави в різних сферах суспільного життя. При цьому виділяються суб'єктний (організаційні структури, установи та інститути) і об'єктний (предмети ведення, компетенція, повноваження, права і обов'язки, відповідальність, акти та дії, програми й заходи тощо) склад С.д.в. Ознаками розвиненого стану С.д.в. є: правовий характер її формування і здійснення (опора на традиції, що постійно розвиваються, та на право як основу спадкоємності й стабільності розвитку державної влади); публічне визнання і забезпечення прав та свобод людини; закріплення структури й системи державної влади; дотримання форм і процедур владних відносин, що закріплені в законодавстві; охопленість державної влади системою правової культури суспільства.

© Бакуменко В.Д.

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ – ієрархічно впорядкована сукупність різних видів державної служби, управління якою здійснюється низкою органів державної влади: Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Головним управлінням державної служби України, органами виконавчої влади. С.д.с. забезпечує цілісність функціонування державного механізму, виконуючи такі основні функції: захист прав, свобод і законних інтересів громадян; забезпечення населення якісними послугами; охорона конституційного ладу України, створення та забезпечення умов для розвитку громадянського суспільства, політичного та соціального партнерства; забезпечення стабільності управління, ефективного функціонування держави та державного апарату; забезпечення ефективної діяльності органів державної влади відповідно до їх повноважень і компетенцій

шляхом надання професійних управлінських послуг політичному керівництву, державних послуг населенню. **С.д.с.** України включає такі види служби: службу в органах законодавчої влади; службу в органах виконавчої влади; службу в органах судової влади. Відповідно до компетенційного наповнення служби вирізняють цивільну та мілітаризовану службу (міліція та служба безпеки). Цивільна служба, у свою чергу, поділяється на два види – загальну (здійснення загальних управлінських функцій) та спеціальну (таку, що характеризується галузевою специфікою: судівську, дипломатичну, митну, податкову). **С.д.с.** інтегрується на засадах єдиної державної політики та взаємоузгодженого комплексу нормативно-правових актів. Для забезпечення проведення єдиної державної політики та функціонального управління у сфері державної служби створено центральний орган виконавчої влади – Головне управління державної служби України.

© Штика Л.Г.

СИСТЕМА ДЕТЕРМІНОВАНА – зумовлена, наперед визначена система та її складові. Характеризується жорсткою детермінованістю структур і функцій. Поведінка її добре прогнозується. До **С.д.** належать системи низького рівня розвитку. Однак детермінованість проявляється в тому чи іншому вигляді в будь-якій системі.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА ДИНАМІЧНА – система, що постійно змінюється. Ця система характеризується інноваційними процесами, значною швидкістю змін. **С.д.** характерна для сучасного постіндустріального соціуму. Управління такими системами вимагає швидкої реакції на інновації, їх засвоєння та отримання позитивного ефекту.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА ДИСИПАТИВНА – система, яка виникає за рахунок дисипативних процесів, далека від рівноваги, будується на аттракторах. Див. також *Аттрактор*.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНА – взаємопов'язана, субординована сукупність організаційних форм та інституцій, в яких відбуваються господарські процеси, економічна діяльність

людей; спосіб організації господарського життя суспільства з метою розв'язання його ключових проблем. Конститууючими (системоутворюючими) елементами економічних систем виступають інституції, форми організації господарського життя суспільства, серед яких звичайно виділяються права власності і механізми координації господарських процесів.

© Бодров В.Г.

СИСТЕМА ІМОВІРНІСНА – система, поведінку якої можна передбачити з певним ступенем імовірності на основі вивчення її минулої поведінки.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА МІЖНАРОДНОЇ (КОЛЕКТИВНОЇ) БЕЗПЕКИ – система безпеки, створена зусиллями кількох держав або всього світового співтовариства для виявлення, нейтралізації або зниження рівня загроз (економічних, екологічних, воєнних та ін.) існуванню та розвитку людської цивілізації на регіональному або глобальному рівні та запобігання цим загрозам. Водночас сьогодні не існує єдиної (універсальної) **С.м.(к.)б.**, яка б гарантувала запобігання всьому спектру загроз та їх нейтралізацію переважно через те, що діяльність тих чи інших країн світу щодо забезпечення міжнародної безпеки досить часто оцінюється по-різному.

© Ситник Г.П.

СИСТЕМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – впорядкована сукупність організаційних форм, інститутів місцевої демократії, зв'язків між ними та процесів, через які здійснюються певні функції та повноваження, а також людських, матеріально-технічних та фінансових ресурсів, необхідних для їх реалізації. Місцеве самоврядування визначається як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади (жителів села чи добровільного об'єднання жителів кількох сіл, селища, міста) самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

С.м.с. включає такі організаційні форми: територіальну громаду; сільську, селищну, міську ради; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищ-

ної, міської ради; районні та обласні ради; районні у містах з районним поділом ради та їх виконавчі комітети; органи самоорганізації населення; асоціації та інші форми добровільного об'єднання органів місцевого самоврядування.

До системи органів місцевого самоврядування відносять: безпосередні органи – збори, сходи громадян, на яких прямим волевиявленням більшості жителів вирішуються місцеві питання (вони проводяться в невеликих населених пунктах, де для цього не утворюються представницькі органи); представницькі органи – ті, які обираються безпосередньо населенням і можуть називатися муніципальними зборами, комітетом, думою тощо; виконавчі органи – це посадові особи та підрозділи місцевого самоврядування (мер, староста, виконавчі комітети тощо), що обираються населенням або представницьким органом. Можуть також утворюватися й інші органи територіального самоврядування: ради мікрорайонів, вуличні, будинкові комітети, союзи, асоціації органів місцевого самоврядування тощо.

Інститутами місцевої демократії **С.м.с.** є: місцеві вибори; місцеві референдуми; консультативні опитування; місцеві ініціативи; загальні збори громадян; громадські слухання (громадські експертизи, громадські обговорення).

© Козюра І.В., Мамонова В.В.

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ (СНІР) – організована за єдиною технологією сукупність національних інформаційних ресурсів, необхідних для вирішення завдань соціально-економічного розвитку держави та внесених до Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів. Національні інформаційні ресурси – окремі документи і масиви документів, результати інтелектуальної, творчої та інформаційної діяльності, бази й банки даних, всі види архівів, бібліотеки, музейні фонди та інші, що містять дані, відомості й знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації, є об'єктами права власності всіх суб'єктів України і мають споживчу вартість (політичну, економічну, соціокультурну, оборонну, історичну, ринкову, інформаційну тощо). В Україні створені і функціонують **С.н.і.р.**, які охоплюють: інформаційні ресурси архівного фонду; інформаційні ресурси бібліотечного фонду;

інформаційні ресурси музейного фонду; інформаційні ресурси податкової служби; інформаційні ресурси митної служби; інформаційні ресурси правоохоронних і силових структур. Організаційну структуру **С.н.і.р.** утворюють: спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі зв'язку та сфері інформатизації, відповідальний за ведення Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів; структурні підрозділи з питань інформаційних технологій, взаємодії із засобами масової інформації та зв'язків з громадськістю органів державної влади та органів місцевого самоврядування; інформаційні підрозділи підприємств, установ та організацій, а також засоби масової інформації. Інфраструктуру **С.н.і.р.** становлять органи державної влади та суб'єкти господарювання, що забезпечують формування, використання та захист, а також взаємодію виробників і користувачів національних ресурсів. Пріоритетними напрямками формування **С.н.і.р.** є: правове врегулювання відносин, що виникають під час формування, використання і захисту національних ресурсів; гармонізація нормативно-правової бази у сфері національних ресурсів з міжнародними правовими нормами; визначення та вдосконалення структури і складу національних ресурсів; управління національними ресурсами. Напрямами державної політики щодо **С.н.і.р.** є: створення необхідних умов для задоволення інформаційних потреб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб; установлення загального порядку формування і використання інформаційних ресурсів для всіх суб'єктів інформаційних відносин, охоплених процесами інформатизації; забезпечення спільної взаємодії та інтеграції інформаційних ресурсів незалежно від їх галузевої ознаки і форм власності на базі сучасних інформаційних технологій, міжнародних стандартів, уніфікованих систем класифікації і кодування інформації; ліцензування діяльності з надання інформаційних послуг для забезпечення відповідної якості інформаційних ресурсів; проведення сертифікації інформаційних технологій та їх продукції в рамках державної і міжнародної систем сертифікації; забезпечення комплексного захисту державних інформаційних ресурсів з використанням сучасних засобів і методів захисту інфор-

мації від несанкціонованого доступу, пошкодження, спотворення, руйнування та блокування.

© Климченко І.В.

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ – система взаємопов’язаних показників і класифікацій, які використовуються для описування та аналізу найзагальніших результатів і аспектів економічного процесу на макрорівні. Вона розглядається як національне рахівництво, що характеризує результати економічної діяльності, структуру і найважливіші взаємозв’язки господарських суб’єктів ринкової економіки, і подана як система взаємопогоджених макроекономічних показників, що побудована у вигляді рахунків і балансових таблиць. **С.н.р.** сформульована в категоріях і термінах ринкової економіки, її концепції та визначення передбачають, що економіка, описана за її допомогою, функціонує на основі дії ринкових механізмів та інститутів. Метою **С.н.р.** є надання кількісної інформації про виникнення, розподіл і використання національного доходу, для чого застосовується система макроекономічних показників. **С.н.р.** використовується для макроекономічного аналізу з метою вивчення й удосконалення національної економіки, а також для упорядкування економічних прогнозів.

С.н.р. розроблена американським економістом (українського походження) С.Кузнецом. Прийнята Статистичною комісією ООН як стандартна система, застосовується у світовій практиці з 1953 р. В Україні **С.н.р.** впроваджується з 1992 р., що стало необхідним у зв’язку з трансформацією економіки в ринкову. Для описування та аналізу ринкової економіки необхідна система статистичних показників, яка адекватно моделювала б економічні процеси. Командно-адміністративна економіка колишнього СРСР використовувала для обліку баланс народного господарства (БНГ), що розмежовував сфери матеріального виробництва і нематеріальних послуг. Сьогодні **С.н.р.** застосовується більш ніж у 150 країнах. Баланс народного господарства за 1923-1924 рр., розроблений в ЦСУ СРСР під керівництвом П.І.Попова і опублікований 1926 р., було визнано одним із перших у світі офіційних розрахунків макроекономічних показників. Знадобилося ще майже чверть сторіччя, перш ніж аналогічні

макроекономічні розробки з’явилися в таких провідних країнах, як США, Англія, Голландія та ін. Проте ці розрахунки було проведено вже у формі **С.н.р.**, яка виникла на основі вдосконалення методології розробки БНГ.

© Пасемко Г.П.

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – складна багаторівнева соціальна система, яка формується в межах об’єктивних та суб’єктивних процесів під впливом багатьох внутрішніх та зовнішніх факторів. Основними взаємопов’язаними та взаємозумовленими елементами **С.н.б.** є: суб’єкти національної безпеки (органи державного управління, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни, ЗМІ); об’єкти національної безпеки (матеріальні й духовні цінності та інтереси особи, суспільства, держави); потенціал системи (наявний потенціал можливої матеріалізації державно-управлінських впливів на відповідні суспільні відносини); масив чинного законодавства, принципи та можливі концептуальні підходи щодо забезпечення національної безпеки; загрози національним цінностям, інтересам та цілям; множина зовнішніх і внутрішніх факторів національної безпеки; джерела (суб’єкти) загроз. Діалектична єдність всіх складових **С.н.б.** зумовлена нерозривністю процесу розвитку людини, суспільства, держави у просторі й часі. Тому ефективність функціонування **С.н.б.** залежить від належного врахування ступеня взаємозв’язку та взаємозумовленості між її елементами при прийнятті державно-управлінських рішень з питань забезпечення національної безпеки. При цьому перші три групи елементів більшою мірою є матеріальними, а інші – визначають умови і межі функціонування **С.н.б.** Крім того, деякі елементи є відносно статичними (національні цінності), а інші (наприклад загрози) – динамічними. Залежно від суб’єкта, який виступає організуючим принципом, у процесі дослідження національної безпеки (факторів, які визначають її якісні та кількісні характеристики), можна розглядати міжнародну, державну та суспільну системи безпеки, які взаємно доповнюють й певним чином контролюють одна одну у визначенні міжнародних та національних пріоритетів, виявленні загроз міжнародній та національній безпеці, пошуку шляхів ефективною протидії вказаним загрозам

тощо. З позицій *внутрішніх* властивостей **С.н.б.** можна також розглядати як сукупність взаємопов'язаних складових національної безпеки за функціональними сферами національної безпеки.

© Ситник Г.П.

СИСТЕМА НЕРІВНОВАЖНА – система, яка швидко втрачає рівновагу. Відповідно до сучасних наукових досліджень біологічні, соціальні, економічні та організаційні системи є нерівноважними. Тому нерівноважність є не випадковим станом системи, а досить поширеним.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА РІВНОВАЖНА – система, яка за умов відхиляючого впливу навколишнього середовища повертається до стану рівноваги. Вона спроможна у разі відсутності зовнішніх дій скільки завгодно довго зберігати стан рівноваги. У реальному бутті систем стан рівноваги розглядається як досить умовний.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНА – суспільство і його складові, що виступають як системні цілісності. Природу та проблеми соціальних систем вивчали В.Г.Афанасьєв, О.О.Богданов, Л.Берталанфі, І.В.Блауберг, П.Бурдєс, Е.Гіденс, В.А.Карташов, М.Луман, Р.Мертон, Т.Парсонс, В.М.Садовський, Е.Т.Юдін та ін. **С.с.** є складним організованим, упорядкованим цілим, яке складається з індивідів, соціальних спільнот та інститутів, що об'єднуються різноманітними зв'язками та відношеннями і мають соціальну природу. Основну роль у таких системах відіграють люди, які виступають суб'єктами соціальної діяльності. **С.с.** утворюється завдяки спільній меті, розумінню компонентами цієї системи своїх завдань та функцій. Значну роль у цій системі відіграють прямі та зворотні зв'язки, принцип ієрархії, соціокультурні стандарти, зразки поведінки тощо. **С.с.** характеризується високою здатністю до самоорганізації, активною діяльністю та адаптивністю. Природа **С.с.** зумовлена такими факторами, як тип цивілізації, рівень економічного, політичного, соціального та духовно-культурного розвитку, прояв людської активності. Державне управління розглядає **С.с.** як базову основу управ-

ління, що забезпечує його принципи та теоретико-методологічний зміст. **С.с.** – різновид складних систем, які мають такі характеристики: поліструктурність, поліфункціональність, поліваріантність розвитку, тобто вони принципово багатолікі, багатоальтернативні, характеризуються множиною станів; недетермінованість, стохастичність і самодостатність; наявність механізмів цілевизначення, завдяки чому формуються цілі, програми, напрями руху; гнучкість, адаптивність, стійкість, здатність до виживання, збереження своєї самобутності; єдність раціонального та ірраціонального, розуму й безглуздя, думки та почуття; вони є органічними системами, які спроможні відновлювати елементи, структури, функції; характеризуються саморозвитком, саморегуляцією, самоуправлінням, самоорганізацією; мають просторово-часову обмеженість, нестійкість, залежність; є системами зі штучними елементами, структурами, функціями.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА СОЦІОТЕХНІЧНА – різновид складної системи, що являє собою єдність людей, їх відносин, діяльності, соціальних спільнот і техніко-технологічної складової. Такими системами виступають виробництво, транспорт, зв'язок та інші підсистеми суспільства.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА СТАТИЧНА – різновид системи, яка не змінює своїх станів, має постійні характеристики, не набуває значного розвитку в просторі та часі.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ – система, яка в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди. Згідно із законом діють апеляційні та місцеві суди. Держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів. Для вирішення питань внутрішньої діяльності судів діє суддівське

самоврядування. Судді під час здійснення правосуддя незалежні і підкоряються лише закону. Професійні судді повинні мати вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менш як три роки, проживати в Україні не менш як десять років і володіти державною мовою. Вони не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. Судьями спеціалізованих судів можуть бути особи, які мають фахову підготовку з питань юрисдикції цих судів. Ці судді відправляють правосуддя лише у складі колегій суддів.

© Варзар І.М.

СИСТЕМА СУМАТИВНА – система, що вирізняється нерозвиненою взаємодією між елементами, не має розвинутої системної якості, характеризується адитивністю. **С.с.** є штучною, умовною моделлю реальних систем. Це тимчасове утворення, яке або розпадається, або перетворюється в цілісну систему. **С.с.** виникають на ранніх етапах формування об'єктів, які тільки починають об'єднуватися з окремих елементарних об'єктів. Для них є характерними три проблеми. Перша проблема полягає в необхідності деякої спорідненості елементів, природа яких може бути основою для їх поєднання. Друга – це формування зв'язків між елементами й утворення системної організації. Третя зводиться до функціонування системи вже не як сумативного, а як цілісного утворення. В державному управлінні **С.с.** виступають певними етапами проектування та впровадження управлінських систем. Завдання управлінця полягає в тому, щоб забезпечити перетворення **С.с.** в органічну цілісну систему.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА-УНІВЕРСУМ – об'єднання системи та її середовища.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ (грец. *systema* – ціле, що складене з частин; з'єднання) – множина елементів, які перебувають у відносинах і зв'язках одне з одним і створюють певну цілісність, єдність. Кожна **С.у.** складається з двох взаємопов'язаних підсистем: управ-

ляючої підсистеми, або суб'єкта управління (тобто того, хто управляє), та керованої підсистеми, або об'єкта управління (того, ким управляють).

До складу **С.у.** входить кілька однорідних груп елементів (технічних, технологічних, організаційних та соціальних). Під *технічними елементами* розуміють збалансований комплекс окремих видів технічного обладнання спеціальних засобів. Це елементи, що визначають розподіл політичної або духовної діяльності, матеріального виробництва на етапи, стадії, процеси. Зазвичай такі елементи – це набір правил і норм, що визначають послідовність операції у процесі певного виду діяльності та управління ними.

Організаційними є елементи, які безпосередньо через розробку структури управління, відповідних інструкцій, положень та інших нормативних документів визначають раціональність використання технічних засобів, предметів праці, інформації, трудових та матеріальних ресурсів.

Економічні елементи – це сукупність господарських та фінансових процесів, операцій та зв'язків.

Соціальні елементи – сукупність соціальних відносин, що створюються в результаті спільної діяльності соціальних груп, а також їх носії, тобто – люди.

До управляючої підсистеми належать елементи, що забезпечують процес управління, тобто цілеспрямований вплив на колективи людей, зайнятих у керованих системах (структура, функції, кадри, інформація, методи, техніка і технології). Ефективність управління, яка досягається розмежуванням або об'єднанням функцій, визначенням мети на тому чи іншому етапі розвитку, запобіганням дублюванню функцій значною мірою залежить від всебічного вивчення специфіки суб'єктів управління.

Головною метою діяльності **С.у.** є не особиста діяльність, а організація та забезпечення належного стану об'єкта. Останній може розглядатись у двох аспектах: як організована підсистема управління та як об'єктивні явища, процеси матеріального світу, що підлягають впливу, перетворенню та використанню. Зміни в об'єктах зумовлюють розвиток **С.у.** та оцінку ефективності її функціонування. Тому об'єкт управління має властивість певною мірою впливати на управлінську діяльність за кінцевими результатами.

Більше того, об'єкт управління визначає стан функціонування суб'єкта, впливаючи на його побудову, організацію діяльності, вибір цілей, використання комплексу засобів їх досягнення.

© Мельтюхова Н.М.

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ (СУЯ) – сукупність технічних і організаційних засобів управління якістю. **СУЯ** включає: а) завдання керівництва (політика у сфері якості, організація); б) систему документації і планування; в) документацію вимог та їх виконання; г) якість під час розробки (планування, компетентність, документація, перевірка, результат, зміни); д) якість під час закупівлі (документація, контроль); ж) позначення виробів і можливість їх контролю; з) якість під час виробництва (планування, інструкції, кваліфікація, контроль); к) перевірку якості (вхідні перевірки, міжопераційний контроль, остаточний контроль, документація випробувань); л) контроль за випробувальними засобами; м) коригуючі заходи; н) якість при зберіганні, переміщенні, пакуванні, відправленні; п) документування якості; р) внутрішній організаційний контроль за системою підтримки якості; с) навчання; т) застосування статистичних методів; ф) аналіз якості і комплексу заходів, що вживаються; х) показники якості, що контролюються і встановлюються залежно від специфіки продукції.

© Бакуменко В.Д.

СИСТЕМА ЦІЛЕСПРЯМОВАНА – система, дія якої підпорядкована досягненню власної мети. Мета виступає важливим фактором мобілізації системи, перебудови її структури та організації. При цьому для соціальних управлінських систем принципово важливо, щоб мета була реалістичною та обґрунтованою. Інакше не буде реального розвитку через неможливість досягти мети. Для системи це небезпечно і може призвести до утопізації розвитку, порушення механізмів і функціонування системи. Небезпечно і протилежна ситуація, коли мета є легкодосяжною для системи, що призводить до зростання інерції та стагнації.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ (англ. *Knowledge Management, KM*) – установлення в організації формальний порядок роботи з інформаційними ресурсами для по-

легшення доступу до знань і повторного їх використання за допомогою сучасних інформаційних технологій. Для цього знання класифікуються і розподіляються за категоріями, відповідно до заздалегідь визначеної онтології, що, проте, зазнає розвитку, структурованих і напівструктурованих баз даних і баз знань. Основна мета **С.у.з.** – зробити знання доступними і повторно використовуваними на рівні всієї організації. Крім того, для ефективної командної роботи в умовах надлишку циркулюючої в організації інформації, що надходить ззовні, виникає необхідність у такій інтелектуальній **С.у.з.**, у якій коректне формулювання питання (задавання критеріїв і системи обмежень розмовною мовою) дає змогу отримати миттєву, достовірну і актуальну відповідь.

© Юринець Р.В.

СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЄЮ – інфраструктура, що дає змогу використовувати Інтернет не тільки як засіб комунікації, але і як один з основних інструментів здійснення трансакцій. Створення подібної інфраструктури базується на впровадженні таких Інтернет-програм, які забезпечують можливості організації надавати своїм клієнтам і співробітникам актуальну інформацію, а часто і прямий доступ до інформаційних систем та інших програм, а також своєчасно обробляти відомості, що надходять від них (наприклад, замовлення або пропозиції). З цією метою часто застосовують порталні технології, що дають змогу інтегрувати наявні програми в рамках єдиного способу доступу до них. *Портал* – єдина точка входу в систему, яка дає змогу знаходити і вивільняти (identify і unlock) структуровану і неструктуровану інформацію з різних джерел з метою перетворення її на знання, необхідні для прийняття рішень, і надає доступ до різних сервісів на основі персоналізації користувачів за допомогою будь-якого пристрою, під'єданого до Інтернету.

© Юринець Р.В.

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ див. *Аналіз системний*.

СИСТЕМНИЙ ВАКУУМ – ситуація, через яку пройшли всі країни з перехідною економікою, коли система планового управління зруйнована, а нова система ринкових взає-

мозв'язків (ринки товарів, капіталів і праці) ще тільки створюється.

© Бодров В.Г.

СИСТЕМНІ ЗАКОНИ – сукупність властивих системам об'єктивних, істотних, необхідних, стійких і повторюваних зв'язків певних характеристик: частини і цілого, структури та функцій, стійкості й складності, різноманітності та організації тощо. Для методології науки системний підхід цінний, насамперед, тим, що він формулює загально-системні закони, які зумовлюють залежність між окремими сторонами і властивостями систем. Зауважимо, що **С.з.** мають універсальний характер, тобто вони властиві системам будь-якої природи. Серед них виділяються: *закон співвідношення цілого і частини*, який формулюється так: система як ціле більша за суму частин, що становлять цю систему; *закон сукупних властивостей системи*, або *закон емерджентності*, який полягає в тому, що властивості системи не зводяться до властивостей її елементів, а є результатом їх інтеграції; *закон залежності властивостей системи* не тільки від властивостей її елементів, але і від взаємозв'язків між ними. Інша транскрипція цього закону така: дві системи, що містять тотожні елементи, можуть бути несхожими за властивостями завдяки відмінності в характері й архітектоніці зв'язків; *закон взаємозв'язку структури і функції*, що полягає в констатації взаємообумовленості структури і функцій системи; *закон функціональної цілісності системи*, який констатує функціональну інтеграцію елементів у функції системи; *закон простоти та складності системи*, за яким чим простіша система і чим менше елементів та зв'язків, з яких вона складається, тим менше проявляється її системна якість, і чим складніша система, тим більше відрізняється її системний ефект порівняно з властивостями кожного елемента; *закон обмеження різноманітності системи У.Р.Ешбі*, який засвідчує, що організовані системи відрізняються обмеженням різноманітності; *закон закритих систем*, який полягає в тому, що закриті системи підпорядковуються другому закону термодинаміки і прагнуть до максимальної нерегульованості; *закон відкритих систем*, який полягає в тому, що відкриті системи завдяки введенню негентації можуть зберігати високий

рівень організованості та розвиватися у напрямі збільшення порядку і складності; *закон взаємозв'язку складності системи та її стійкості*, який показує, що ускладнення систем веде до отримання системою додаткової стійкості. Чим складніша система, тим вона менш стійка. Але для того, щоб не руйнуватися, система змушена знаходити додаткові джерела стійкості; *закон рівноваги системи*, згідно з яким система тільки тоді перебуває в стані рівноваги, коли кожен з її елементів перебуває в стані рівноваги, що визначається іншими елементами; *закон різноманітності (плюралізму) системних уявлень*, згідно з яким цілісність системи ніколи не може бути зведена тільки до однієї її моделі. При додаткових пошуках обов'язково знайдеться така модель системи, яка буде несхожою на попередню; *закон адаптації систем*, який стверджує, що чим вища адаптивність системи, тим більша ймовірність втрати нею своєї ідентичності; *закон розвитку системи*, згідно з яким розвиток системи здійснюється не завдяки зміцненню елементів і зв'язків, а за допомогою виникнення зон нерегульованості, хаосу, що формують точки біфуркації, перехід через які виводить систему на новий рівень упорядкованості; *закон продуктивності хаосу*, відповідно до якого будь-яка об'єктивна нерегульованість, будь-який реальний хаос містять у собі елементи і навіть осередки самоорганізації. Наведений вище список **С.з.** не можна вважати вичерпним. Очевидно, обґрунтовування **С.з.** є процесом, який лише набирає силу в сучасній науці. Він відбуватиметься в кількох напрямках: обґрунтування загальносистемних законів, які пояснюють системи незалежно від їх природи; формулювання законів систем певної природи та осмислення з огляду на системність наявних законів; пошук закономірностей системного мислення, аналізу, пізнання.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМНІ СКЛАДОВІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – складові, до яких слід віднести: цілі (місію, ієрархію цілей держави, стратегію розвитку держави, державну політику); функціональну структуру (сукупність певних органів державної влади з їх функціями та завданнями); сукупність процесів (зміна стану держави, її розвиток, управління, комунікацію, дослідження на дер-

жавному рівні); засоби (державно-управлінські технології, науку державного управління, державну освіту, адміністративну культуру, державний бюджет, державну службу, інші державні ресурси); морфологію, на якій склалася та існує система, (суспільство, його стан, все різноманіття суспільної діяльності); результати (стан і перспективи держави).

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.

СИСТЕМНІСТЬ – здатність об’єкта бути системою завдяки наявності певного системоутворюючого фактора. За логіко-гносеологічного осмислення С. має три основних аспекти (див. рисунок): 1. Системний підхід, під яким мають на увазі принцип пізнавальної і практичної діяльності. Він виступає у вигляді певного узагальненого правила, вимоги до пізнавальної і практичної діяльності. 2. Теорія систем, що є теоретичним науковим знанням про системи. Вона вивчає природу, суть, будову, закономірності функціонування і розвитку систем. 3. Системний метод, під яким звичайно мають на увазі застосування системності як інструменту отримання знання. Системний метод об’єднує велику сукупність методів пізнавальної діяльності із системних позицій. Застосування системних методів і є системним аналізом.

Структура системності та функцій її складових

Розвиток аспектів С. особливо інтенсивно розпочався з другої половини ХХ ст. Значну роль у цьому відіграла науково-технічна революція, яка постійно стимулювала розвиток різних аспектів С. У ті роки оформлюється і загальна теорія систем, а також окремі теорії систем. Надалі розпочалося виділення прикладної галузі системного знання – системотехніки, яка є напрямом науки, що охоплює проектування, створення та експлуатацію складних систем технічного і соціально-технічного характеру. Системотехніка та різні види системних теорій стали інтегруватися в системологію – інтегральну науку про системи. У літературі нерідко вживають кілька термінів: “системний

підхід”, “принцип системності”, “системний аналіз”. На нашу думку, поняття “системний підхід” і “системний аналіз” слід розрізняти. Так, якщо *системний підхід* – це принцип пізнання, то *системний аналіз* являє собою розгортання принципу С. в методологічний комплекс. Крім того, системний аналіз здійснюється не лише щодо функціонування і розвитку тих чи інших систем, а й щодо сукупності фактів, подій, ідей тощо. Системний підхід у вивченні явищ полягає в тому, що будь-який більш-менш складний об’єкт розглядається як відносно самостійна система зі своїми особливостями функціонування і розвитку. Ґрунтуючись на ідеях цілісності та відносної незалежності об’єктів, що існують у цілісному світі, принцип С. передбачає уявлення про будь-який досліджуваний об’єкт як про певну систему, яка характеризується елементним складом; структурою як формою взаємозв’язку елементів; функціями елементів і цілого; єдністю внутрішнього і зовнішнього середовища системи; законами розвитку системи та її складових.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМОГЕНЕЗ (генезис у перекладі з грец. – походження, виникнення) – зародження і розвиток, еволюція систем від нижчих форм до вищих, тлумачення етапів цієї еволюції.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМОЛОГІЯ – наука про системи, що інтегрує загальну теорію систем, окремі й галузеві теорії систем, системотехніку (див. рисунок). С. формувалася в процесі розвитку різних видів системних теорій. Сутність С. полягає в тому, що вона є інтегральною наукою про системи. Загальна теорія систем інтегрує найбільш узагальнене знання про системи. Вона перебуває під впливом двох наук: філософії, яка дає їй ґрунтування категорійного апарату, методи і прийоми пізнання, якісне бачення систем, і математики, що забезпечує кількісний аналіз систем. Величезну роль у розвитку загальної теорії систем відіграють логіка, теорія множин, кібернетика й інші науки. Галузеві теорії систем осмислюють специфіку систем різної природи. Йдеться про теорії фізичних, хімічних, біологічних, економічних, соціальних та інших систем, які описуються відповідними галузями наук. Спеціальні теорії систем спрямовані на осмислення окремих

сторін, аспектів, зрізів, етапів систем, перебувають під впливом відповідних спеціальних теорій (наприклад теорія дисипативних систем, теорія перехідних систем, теорія еволюції систем і т.ін.). Нарешті, С. як прикладна інженерна дисципліна зазнає впливу техніки, моделювання, проектування і конструювання, тобто технічної, біологічної, інформаційної і соціальної інженерії.

Структура системології

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМОТВОРЧИЙ ФАКТОР – ознака, що поєднує об'єкти в систему. З одного боку, він є об'єктивним явищем, оскільки характеризує здатність матерії мати і проявляти системність, з другого – виступає засобом для виділення дослідником системи із середовища. В цьому сенсі він є інструментом перевірки того, чи є те, що визначається як система, системою. Таким чином, **С.ф.** – це вияв активності матерії в аспекті реалізації її здатності формувати системи. Пошук **С.ф.** відображає також здатність людини бачити світ у системному вимірі, що є ключовою проблемою науки. Справа в тому, що коли знаходять **С.ф.**, то знаходять систему, що призводить до більш значного пізнавального ефекту.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМОТЕХНІКА – прикладний інженерний напрям знань про системи, визначальне їх моделювання, проектування, конструювання і регулювання. Термін запроваджений у 1962 р. професором Ф.Є.Темніковим як неточний еквівалент англійського “System Engineering”.

© Сурмін Ю.П.

СИТУАЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ (від лат. *situatio* – положення, збіг обставин і умов, що створюють певне становище) – оперативне управління, здійснюване на додаток до стратегічного та перспективного. Сутність **С.у.** полягає в тому, що одні й ті самі управлінські функції по-різному реалізуються в

конкретних ситуаціях. Практична реалізація **С.у.** полягає в прийнятті управлінських рішень у міру виникнення проблем відповідно до ситуації, що складається.

Теорія **С.у.** розроблена в 70-х рр. XX ст. в Гарвардській школі бізнесу як подальший розвиток попередніх теорій менеджменту (школи “людських відносин”, “організаційної поведінки”, “науки управління” тощо). У фаховій літературі також трапляється назва “кейсове” (від англ. *case*), що означає ситуацію, або адаптивне управління.

Важливою перевагою **С.у.** є гнучкість, тобто можливість адаптації організації до постійно змінюваних умов зовнішнього середовища. Слабким місцем **С.у.** є неможливість надання будь-яких “стандартних” рекомендацій з досягнення результатів діяльності в умовах постійних зовнішніх змін.

© Єганов В.В.

СИТУАЦІЙНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ – підхід, який виходить з можливості застосування різних методів управління соціальними системами залежно від їх ефективності в конкретній ситуації. Методологія **С.п.у.с.с.** базується, передусім, на правильній інтерпретації ситуації (виділенні параметрів) та професійному володінні засобами управління, що дає змогу застосовувати певні методи та прийоми, пов'язані з конкретними ситуаціями, передбачати їх імовірні наслідки, адекватно і ефективно реагувати на зміни ситуацій та отримані результати управління. На думку Г. Кунца та С. О'Доннела, він дає змогу зрозуміти, як найбільш ефективно досягти цілей за умов, що склалися. **С.п.у.с.с.** безпосередньо пов'язаний з ситуаційним управлінням, яке реалізується шляхом застосування наборів стандартних рішень та рекомендацій у певних ситуаціях. Дуже важливо розглядати **С.п.у.с.с.** як безпосередню ланку, що пов'язує сучасний стан науки управління з її майбутнім та значною мірою створює умови для її подальшого розвитку. З цього погляду він є однією з основоположних ідей сучасного управлінського мислення. **С.п.у.с.с.** передбачає врахування особливостей та умов кожної країни. Наприклад, у сучасній Україні – це, з одного боку, значний освітній рівень більшості населення і, зокрема, державних службовців, значний науковий і економічний потенціал, традиційне рівняння на найбільш

розвинуті країни Заходу, насамперед європейські, з другого – в країні, що перебуває в стані виходу з політичної та економічної кризи, управління здійснюється в умовах обмеження стратегічних ресурсів, спостерігаються порівняно низький рівень життя, непривабливість управлінської праці для перспективної молоді, тенденція до скорочення реальних, забезпечених достатньою заробітною платою робочих місць з інтелектуальним характером праці, досить високий рівень інфляції.

© Сурмін Ю.П.

СИТУАЦІЯ – стан системи, що характеризується певними ознаками; деяка сукупність подій, пов'язаних у цілісність проблемою. Зовні це може бути ланцюг подій або їх коло, вузол подій і т.ін. Теоретичною основою для осмислення цього розуміння С. виступає теорія подій. Ситуація формується навколо події, явища.

Класифікація ситуацій з точки зору явищ, покладених у їх основу

Явище, що визначає ситуацію	Характеристика цього явища
Потреби	Загострена потреба, задоволення якої стримується певними чинниками
Вибір	Необхідність вибрати одну альтернативу з кількох
Криза	Різне погіршення стану справ у тій чи іншій системі аж до її руйнування
Конфлікт	Спостерігається прагнення протилежних сторін заволодіти обмеженим ресурсом
Боротьба	Точиться боротьба сторін відповідно до своїх стратегій і тактики
Інновація	Поява нововведення, що змінює звичний спосіб життя

© Сурмін Ю.П.

СІЛЬСЬКІ ТЕРИТОРІЇ (*rural territories*) – гетерогенні за структурною будовою соціально-просторові утворення, що складаються з населення, поселень, виробничих комплексів, інфраструктури, земель сільськогосподарського та іншого призначення, природного середовища, які виконують виробничо-господарські, природоохоронні, рекреаційно-оздоровчі, соціальні та інші функції з урахуванням їх ресурсного потенціалу і перебувають під управлінським впливом органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, а також суб'єктів господарювання різних форм власності. Як об'єкт функціонування і управління С.т. складаються з базового, районного, регіонального та загальнодержавного рівнів, які співвідносяться між собою за принципом “матрьошки”. З огляду на специфічні властивості та риси С.т. класифікуються за такими критеріями: ступінь ресурсозабезпеченості; вид та режим

використання території; політико-правовий статус; домінантна функція; рівень урбанізації; ступінь розвитку; значення та масштаб функцій; етична ознака тощо.

© Павлов О.І.

СІМЕЙНА ПОЛІТИКА – цілеспрямована діяльність суб'єктів суспільного буття з метою забезпечення оптимального розвитку інституту сім'ї, умов для реалізації нею своїх функцій та задоволення потреб. Метою С.п. є створення умов для зміцнення соціальних, духовних, моральних, матеріальних підвалин сім'ї, ефективне виконання нею своєї репродуктивної, виховної, економічної, соціальної функції, розв'язання суперечностей, що виникли між сім'єю та державою й суспільством; переорієнтація С.п. на сім'ю, забезпечення прав і соціальних гарантій, що надаються сім'ї, її роздержавлення. Одним

з пріоритетних завдань процесу регулювання сімейно-шлюбних відносин є створення сприятливих умов для зміцнення сім'ї як соціальної основи суспільства, підвищення в життєдіяльності останнього її ролі.

© Скуратівський В.А.

СКЛАДНА ПРОБЛЕМА – проблема, яка є певною комбінацією елементарних проблем. За типом елементарні проблеми можуть бути предметними та методологічними. Відповідно розрізняють складність змістову та методологічну. За змістом С.п. передбачає її представлення у вигляді комплексу предметних підпроблем. Методологічна складність зумовлює поділ С.п. на низку процедурних підпроблем, що мають бути ранжовані за логікою прямування. Наслідком постановки С.п. є вирішення великої кількості взаємопов'язаних пізнавальних і практичних завдань.

© Сурмін Ю.П.

СКОВОРОДА ГРИГОРІЙ САВИЧ (Савович) [1722-1794] – найвидатніший український

філософ XVIII ст., просвітитель, письменник, педагог, музикант і співак. Відстоював демократизм, цілісність та поєднання філософської доктрини й способу життя. Філософія С. була перехідною ланкою від середньовічної до модерної української філософської думки. Висунув теорію про дві натури природи (видиму – матеріальну та невидиму – духовну). Відоме вчення С. про три світи (макрокосм і два мікрокосми: людину і символічний світ, який є її тінню). У його філософській системі наявні елементи пантеїзму, ставляться проблеми самопізнання і людського щастя, в основі якого – споріднена (сродна) праця. У поезії відображені морально-етичні погляди С.

© Загребельна Л.С.

СЛОБІДСЬКА УКРАЇНА (СЛОБОЖАНЩИНА) – історичний регіон України, охоплює територію сучасної Харківщини, північні райони Донецької та Луганської обл., південний схід Сумської обл. Частина колишніх слобідських земель перебуває у складі Російської Федерації. Територію Слобожанщини (на той момент майже незаселеної) приєднано до Московської держави у XVI ст., після чого починається активний процес її колонізації українцями (як козаками, так і селянами) та росіянами. Основним типом поселень були слободи (звідси й назва). Протягом 60-80 рр. XVII ст. утворено 5 слобідських полків (територіальних одиниць), які користувались певною автономією. Козацький полковий устрій регіону ліквідовано імператрицею Катериною II у 1765 р., водночас утворено Слобідсько-Українську губернію Російської імперії (перейменовано у Харківську в 1835 р.).

© Овдін О.В.

СЛУЖБА – особливий вид відносин і взаємодії двох нерівнозначних і несумірних елементів ієрархії. Статусна відмінність фіксується в політичній, економічній, правовій, соціально-психологічній сферах, визначається двома кардинальними параметрами: “бути на службі” – статусна домінанта; “служити” – функціональна домінанта. На практиці вони можуть не збігатися. Значною мірою це залежить від того, хто наділений або самовільно привласнив повноваження диктувати свою волю, а хто свідомо, добровільно або з інших причин згоден чи пови-

нен виконувати ці веління. Рівень такого збігу або незбігу спричинюється низкою чинників. Це система вартостей (аксіологічний вимір), поняття і дотримання міри, реалізація мотивів, вигода, професіоналізм, перспектива, відданість, відповідальність, страх і необхідність тощо.

© Макух Я.Д.

СЛУЖБА В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (МУНІЦИПАЛЬНА СЛУЖБА) – професійна, на постійній основі діяльність осіб, що займають посади в органах місцевого самоврядування та їх об’єднаннях, спрямована на здійснення завдань та функцій місцевого самоврядування, реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування, і отримують заробітну плату за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету.

© Штука Л.Г.

СЛУЖБА ПРОБАЦІЇ (англ. *Probation service*) – орган, що належить до виконавчої або судової гілки влади в багатьох сучасних країнах (проте у деяких країнах функції С.п. виконують неурядові організації та приватні структури), на який покладено такі завдання: 1) у кримінальному процесі – надання суду рекомендацій (так званих “досудових доповідей”) щодо міри покарання або вибору заходу іншого кримінального-правового впливу; 2) нагляд за правопорушниками під час виконання альтернативних покарань та надання їм соціальних послуг; 3) надання соціальних послуг ув’язненим та підготовка їх до звільнення; 4) надання допомоги потерпілим та сприяння у налагодженні діалогу між потерпілим та злочинцем; 5) надання соціальних послуг сім’ям, які мають різні соціальні проблеми (наприклад сім’ям ув’язнених та засуджених).

© Ягунов Д.В.

СЛУЖБОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ – процес перевірки виконання службових обов’язків державним службовцем, який застосовується в умовах недотримання законодавства про державну службу, боротьбу з корупцією та порушення службової етики, невиконання або неналежного виконання службових обов’язків, перевищення повноважень, що призвело до людських жертв або заподіяло значну матеріальну чи моральну шкоду, або на

вимогу державного службовця з метою спростування висунутих стосовно нього звинувачень. За анонімними повідомленнями, заявами та скаргами службове розслідування не проводиться. **С.р.** проводиться з відстороненням або без відсторонення державного службовця від виконання посадових повноважень, але зі збереженням всіх фінансових преференцій до його завершення. За матеріалами **С.р.** державний службовець може бути притягнутий до відповідальності згідно із законодавством.

© Желюк Т.Л.

СЛУЖБОВЕЦЬ – особа, яка працює за наймом у сфері розумової праці та отримує фіксований дохід (зарплату). Службовці – група осіб, які професійно здійснюють управлінські й допоміжні функції та виконують завдання діючих державних органів, установ, підприємств, громадських організацій тощо. Крім того, поняття **С.** можна визначити як працівника, який виконує функції щодо управління, вироблення адміністративно-господарських рішень, підготовки, аналізу та обліку інформації, а також постачальницькі, канцелярські та інші функції, обіймаючи відповідну посаду в державних, громадських та інших підприємствах, установах, організаціях.

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ [*socialization*] (від лат. *socialis* – суспільний) – процес становлення особистості і поступового засвоєння нею вимог суспільства, суспільних знань, досвіду, норм і цінностей, включення до системи соціальних зв'язків і відносин, необхідних для життєдіяльності в певному суспільстві. **С.** є певною альтернативою *соціального відчуження*. **С.** починається з перших років життя і закінчується періодом громадської зрілості людини. Для успішної **С.**, за Д.Смелзером, необхідна дія трьох фактів: сподівання, зміна поведінки і прагнення відповідати цим сподіванням. **С.** характеризується засвоєнням соціального досвіду та його “перерозподілом” до рівня особистісних установок і орієнтацій. Процес **С.** є суто індивідуальним, він охоплює всі етапи життєвого шляху людини, протягом якого вона засвоює і використовує цінності культури, інтегруючись у суспільство та набуваючи рис індивідуальності. Участь держави надає

процесу **С.** більш інституалізованого характеру. Особливу роль у процесі **С.** відіграють норми-вимоги, що встановлюються суспільством. Інститути соціалізації (сім'я, школа, громадські організації) є відносно самостійними і не складаються в єдину ієрархічну систему, що суттєво підвищує ступінь автономії індивіда. Тому потрібна координація зусиль усіх учасників цього процесу.

© Крупник А.С.

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА – стан життєдіяльності людини та суспільства, що характеризується сформованою, сталою соціальною системою забезпечення соціальних умов діяльності особистості, її соціальної захищеності, стійкістю щодо впливу чинників, які підвищують соціальний ризик. Соціальна політика, спрямована на формування **С.б.** людини і суспільства, включає такі напрями: створення умов для підвищення соціально-економічної активності населення, застосування сучасних мотиваційних і стимулюючих механізмів високопродуктивної праці; забезпечення достатнього життєвого рівня кожної людини на основі здійснення зваженої активної політики доходів; упровадження гнучкої, динамічної системи оплати; формування динамічної, гнучкої системи соціального захисту; розробка і впровадження у практику нової моделі соціального страхування; реформування системи пенсійного забезпечення; реформування системи соціальної допомоги, посилення її адресності; удосконалення системи соціальних послуг; здійснення соціальної підтримки сім'ї, жінок, дітей, молоді; створення умов для розвитку меценатства, благодійницької діяльності; глибока структурна реформа державної житлової політики; реформування системи охорони здоров'я населення; захист громадян як споживачів.

© Скуратівський В.А.

СОЦІАЛЬНА ГРУПА – сукупність людей, об'єднаних спільністю інтересів, професії, діяльності та ін. Люди перебувають у **С.г.** у стані постійної взаємозалежності. Члени однієї **С.г.** мають спільні норми і загальні цілі. Функції **С.г.** неоднакові. Індивіди беруть участь у багатьох групах. Усі групи чинять тиск на своїх членів, щоб змусити їх відповідати нормам групи. Розрізняють постійні, тимчасові і випадкові групи; вільні і обов'яз-

кові групи; формальні і неформальні робочі групи.

© Мухненко А.М.

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА (англ. “welfare state”) або держава загального добробуту – у якій система соціальної безпеки в суспільстві відповідальна за добробут і розвиток громадян, враховує спектр соціальних вимог, здібностей, потреб та інтересів кожної людини. С.д. гарантує для всього населення високий рівень якості та безпеки життя, надійний соціальний захист, справедливий розподіл доходів, мінімізацію соціальних ризиків, умови для самореалізації творчого потенціалу особистості. С.д. розглядає людину як вищу мету та цінність суспільного буття, рівноцінного партнера щодо держави, суспільства, політичних партій, громадських організацій, нації, а суспільство – як соціальний простір, що забезпечує її всебічний розвиток і самореалізацію. Ця ідея є провідним принципом багатьох міжнародних правових документів, національних систем права багатьох країн світу.

© Кравченко М.В.

СОЦІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ – поділ суспільства на групи, що виникають унаслідок соціальної нерівності, неоднакового володіння матеріальними і духовними благами, відрізняються суспільним статусом та життєвими можливостями.

© Мухненко А.М.

СОЦІАЛЬНА ЕНТРОПІЯ – ступінь відхилення соціальної системи або її підсистем від еталонного стану, коли відхилення виявляється в зниженні рівня організації, ефективності функціонування, темпів розвитку системи.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНА ЕРОЗІЯ – процес розхитування і розмивання устоїв суспільства: організаційних структур, соціальних відносин і зв'язків; норм поведінки, цінностей, форм життєдіяльності. С.е. відбувається під впливом різних деформуючих чинників.

© Мухненко А.М., Борисевич С.О.

СОЦІАЛЬНА ЗМІНА – перехід соціального об'єкта з одного стану в інший. С.з. можуть мати форму модифікацій у соціальній

організації суспільства, соціальних інститутах і соціальній структурі, встановлених у суспільстві зразках поведінки та ін. С.з. класифікуються: залежно від джерела змін – на внутрішні та зовнішні; за типом сфери змін – на соціальні, економічні, політичні, культурні та ін.; за типом об'єкта змін – на об'єктні, процесуальні, інституційні, організаційні, спільнот, особистостей; за типом функції – на ритмічні, монотонні, лінійні, хвилеподібні, циклічні, стохастичні; за типом природи об'єкта – на органічні та неорганічні; за типом часової детермінації – на сучасні, минулі, майбутні; за аспектом системності – на атрибутивні, зміни складу, структурні, функціональні; за типом соціальних наслідків – на травматичні, успішні, нейтральні; за типом ставлення до них людей – на ті, які підтримуються, та ті, які не підтримуються; за ставленням до ресурсів – на ресурсозберігаючі, ресурсоспоживальні, ресурсовідтворювальні. Див. *Зміни соціальні*.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ – сукупність об'єктів певних сфер діяльності, функціонування яких спрямовано на задоволення особистих потреб населення, забезпечення його життєдіяльності та гармонійного розвитку. За функціональним призначенням виділяють такі складові **С.і.н.п.** *Побутово-економічна* – основна її функція полягає в задоволенні побутових потреб людини. Об'єктами, що входять до її складу, є: житлові будинки, водопроводи, водовідведення, тепло- та газопостачання, будинки побуту, ательє, майстерні різного виду, пральні, хімчистки, перукарні та ін. *Соціально-економічна* – основна функція її полягає в задоволенні природно-фізичних потреб, а також потреб населення в засобах зв'язку і переміщенні. Її об'єктами є магазини, кіоски, лотки, автомобільний та залізничний транспорт, відділення зв'язку, телеграф, їдальні, кафе, будинки для літніх людей, будинки-інтернати та ін. *Освітньо-економічна*, головною функцією якої є виховання загальноосвіщеної та духовно багатой особистості. Об'єктами, які включає ця складова, є дитячі садки, школи різних видів, вищі навчальні заклади, палаци і будинки культури, бібліотеки, театри. *Оздоровчо-економічна* – її функції полягають у покращенні здоров'я (фізичного і духовного) населення.

До об'єктів оздоровчо-економічної частини відносимо: лікарні, амбулаторно-поліклінічні заклади, пологові будинки, фельдшерсько-акушерські пункти, станції швидкої допомоги, аптеки, стадіони, спортивні майданчики і зали, будинки відпочинку, санаторії, кемпінги та ін.

© Шпильова Ю.Б.

СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ – особливий стан суспільної свідомості та поведінки, специфічна ситуація сприйняття та оцінки дійсності, емоційний стан групи чи суспільства в цілому, зумовлений тиском з боку природного або соціального середовища. Основу **С.н.** становлять нереалізовані потреби людей та соціальних груп, що викликають незадоволеність. Її формами прояву можуть бути: страйки, саботаж, заколоти, масові демонстрації, мітинги тощо.

С.н. визначається як певний психічний стан суспільства (спільноти, групи), що зумовлюється об'єктивними чинниками і виявляється в індивідуальній та груповій поведінці. **С.н.** може мати мобілізаційний ефект, який дістає вияв не у формі піднесення, ентузіазму чи ейфорії, а у формі агресії, спрямованої на руйнування справжніх чи штучних перешкод на шляху реалізації заблокованих потреб і цілей.

За М.Слюсаревським, структура **С.н.** включає: загальне невдоволення суб'єктів наявною в суспільстві ситуацією; їхнє невдоволення можливостями свого впливу на неї; невдоволення діями персоніфікованих соціальних сил, які, за уявленнями суб'єктів, здатні впливати на ситуацію; ретроспективну оцінку минулого стану ситуації (чи тієї ситуації, яка їй передувала); прогностичну оцінку майбутнього стану ситуації (чи тієї ситуації, що має прийти їй на зміну).

С.н. визначається такими трьома чинниками: 1. Залученням до процесу значної частини населення. 2. Змінами в суспільній свідомості, що проявляються на індивідуальному рівні в емоційному стресі, світоглядній невизначенності та поширенні девіантних форм поведінки. 3. Підвищенням готовності до дій, які розглядаються як вимушена поведінка, що спрямована проти існуючого суспільного ладу для досягнення бажаного стану.

Для демократичного суспільства наявність певного рівня **С.н.** є станом нормальним, що

зумовлено вільним поширенням у ньому ідей, часто альтернативних, можливістю рефлексії групових інтересів і боротьби груп на захист цих інтересів. Низький рівень **С.н.** свідчить про переважання задоволеності населення умовами середовища та його небажання щось змінювати. Це може призвести до втрати соціальною системою динамічності розвитку. Середній та близький до нього рівень **С.н.** забезпечує системі рухливість, здатність до еволюційних змін. Дуже висока **С.н.** може призвести до глибинних змін у соціальній системі як конструктивного характеру, коли утворюються структури, що надають їй можливості ефективного функціонування на якісно новому рівні, так і деструктивного, коли система перестає функціонувати зовсім.

За таких умов дії державної влади мають бути спрямовані на сприяння дотриманню різниці сторонами цивілізованих форм боротьби та політичної конкуренції, недопущення виникнення гострих конфліктів, які матимуть дестабілізуючі та руйнівні наслідки.

© Меляков А.В.

СОЦІАЛЬНА ПІДСИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ – одна з провідних підсистем організації, яка є сукупністю індивідів, професійно-кваліфікаційних, статусних, національних груп, неформальних співтовариств, що об'єднуються соціальними відносинами та специфічними інтересами, а також цінностями, мотивами та очікуваннями.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНА ПІЛЬГА – передбачене законодавством повне або часткове звільнення певних категорій громадян від виконання обов'язку або надання додаткових прав при настанні соціального ризику. Тобто **С.п.** надається для життєзабезпечення громадян у зв'язку із зниженням рівня їхніх доходів нижче від прожиткового мінімуму або із втратою працездатності.

В Україні за роки незалежності вже створена розгалужена система пільг та компенсацій для окремих категорій громадян. Але при наданні цих послуг не до кінця завершено створення механізму соціального захисту найбільш уразливих верств населення, відсутня адресність у їх наданні. Саме ці аспекти знайшли відображення в Стратегії подолання бідності. Соціальний захист, у

свою чергу, має ґрунтуватися на принципах поглиблення адресності та забезпечення матеріальної підтримки непрацездатних громадян, сімей з дітьми, пенсіонерів та осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Сьогодні в Україні система пільг спрямована на вирішення двох принципово різних завдань. Перше – це надання привілеїв окремим категоріям населення, які влада прагне виділити із загальної сукупності незалежно від рівня доходу. Друге – це підтримка соціально уразливих верств населення, що можна вважати специфічною формою адресної соціальної допомоги. Тому **С.п.** є додатковим видом соціального забезпечення.

Занадто розвинена система соціальних пільг в Україні та форм їх виявлення ще не характеризує належний ступінь соціальної захищеності населення. Сьогодні виникла потреба в докорінному вдосконаленні системи надання соціальних пільг. Тому певною мірою можна погодитися з тими науковцями, які висвітлюють і аналізують недоліки сучасної державної системи соціальних пільг.

За змістом усі соціальні пільги можна поділити на такі: 1) житлово-комунальні; 2) медико-реабілітаційні; 3) транспортні; 4) соціально-побутові; 5) пенсійні; 6) соціально-трудова. Доречно зауважити, що обсяг відповідних пільг за одним і тим самим змістом не є однаковим для всіх соціальних груп, які мають право на пільги.

© Тамм А.Є.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА – комплекс заходів, який охоплює різноманітні напрями соціальної сфери суспільства і здійснюється державними та громадськими організаціями з метою підвищення добробуту й надання соціального захисту різним верствам населення. Серед основних функцій, що виконує держава, проводячи **С.п.**, такі: а) соціальне відтворення населення, змістом якої є створення умов для нормальної життєдіяльності людини, задоволення її потреб у таких сферах суспільного життя, як праця, споживання, сімейні відносини, охорона здоров'я, освіта тощо; б) регулятивна, яка полягає в намаганні держави стимулювати активну діяльність особистості, соціальних груп за допомогою правових, економічних, моральних важелів, внаслідок чого люди стають здатними до

самоорганізації та самозахисту; в) соціально-захисна, з якою пов'язані соціальні гарантії держави, забезпечення соціальних прав громадян у разі зниження матеріального рівня життя, втрати роботи, працездатності, старіння, інших ситуацій, які супроводжують людину від народження до смерті; г) стабілізаційно-адаптивна, згідно з якою держава має дотримуватися принципу соціальної справедливості, враховувати в своїй політиці реакцію населення, громадську думку, підтримувати свій авторитет серед населення, впливати на формування ціннісної свідомості суспільства, узгоджувати інтереси, регулювати правовими засобами конфлікти в суспільстві, забезпечуючи його усталений розвиток.

С.п. – система управлінських, регулятивних, саморегулятивних способів та форм діяльності суб'єктів, сукупність принципів, рішень, дій, що втілюються в соціальних програмах і соціальній практиці з метою задоволення соціальних потреб, збалансування соціальних інтересів людини, соціальних груп суспільства, досягнення соціальних цілей, вирішення соціальних завдань, формування соціальних цінностей. В широкому розумінні **С.п.** – це система інституційних і надінституційних, державних і громадських, суспільних і особистих, індивідуальних способів і форм діяльності, спрямованих на створення умов для всебічної самореалізації соціального потенціалу людини, її сутнісних сил.

© Скуратівський В.А., Михненко А.М., Макаренко Е.М.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В ОРГАНІЗАЦІЇ (КОРПОРАЦІЇ) – управління процесом надання послуг соціального характеру працюючим співробітникам та членам їхніх сімей щодо задоволення соціальних потреб, узгодження соціальних інтересів. **С.п. в о.** здійснюються на основі планів соціального розвитку, що, як правило, входять як окремий розділ у колективний договір підприємства (див. *Колективний договір підприємства*) або в окремий спеціальний пакет. Останній являє собою виплати і пільги соціального характеру, які здійснює організація (роботодавець) понад встановлені законодавством норми або які не передбачені законодавством – додаткове медичне і пенсійне страхування, оплата харчування, транспортних витрат; відшкодування комуналь-

них послуг; утримання дітей у дошкільних закладах; надання путівок тощо.

© Гриненко А.М.

СОЦІАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ – докорінний різкий якісний переворот у всій соціальній структурі суспільства; спосіб переходу від однієї форми соціально-політичного устрою до іншої. **С.р.** поділяються на антиімперіалістичні, антиколоніальні, національно-визвольні, буржуазні і буржуазно-демократичні, народні і народно-демократичні, соціалістичні та ін.

© Михненко А.М., Соснін О.В.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА – 1) система теоретичних знань та відповідна практика, яка має на меті забезпечення соціальної справедливості шляхом підтримки найбільш соціально уразливих верств населення; 2) професійна діяльність, спрямована на допомогу, підтримку та надання соціальних послуг групам людей, які опинилися у скрутній ситуації, що підвищує або відновлює їх здатність до соціального функціонування; 3) навчальна дисципліна з професійної підготовки фахівців із соціальної допомоги та підтримки населення.

Потреба у комплексній **С.р.** особливо зростає в кризові періоди. Держава через **С.р.** бере на себе найважливіші функції із забезпечення прав людини в соціальній галузі. Суть такої політики – запобігання подальшому погіршенню життя народу; ефективна зайнятість і обмеження надмірного зростання безробіття; створення необхідних передумов для поступового поліпшення матеріального становища, умов життя різних верств і груп людей.

Першочерговими заходами щодо формування стратегії **С.р.** є реформування системи соціальної допомоги, розвиток адресної допомоги; соціальна підтримка сім'ї, ветеранів війни та праці, жінок, дітей і молоді; соціальний захист громадян, які потерпіли від наслідків Чорнобильської катастрофи; забезпечення інвалідам рівних з іншими громадянами можливостей для участі в економічній, політичній і соціальних сферах життя суспільства, умов для реалізації потенційних можливостей інвалідів; соціальна підтримка громадян, звільнених у запас або відставку з військової служби, служби в органах внутрішніх справ та членів їхніх

сімей. **С.р.** має місце і при забезпеченні розвитку ринку праці і зайнятості, запобіганні причинам соціального ризику і їх усуненні тощо.

За своєю сутністю **С.р.** покликана сприяти зміцненню стабільності і безпеки суспільства. Соціальні проблеми і деформації можуть завадити економічному відродженню, політичній стабільності країни. Становлення ефективної вітчизняної моделі **С.р.**, в тому числі підготовки кадрів для неї, базується на ідеології соціальної політики. Історично в Європі поширені такі 4 головні її доктрини: християнство, філантропія, фемінізм і соціалізм, що взаємопроникають одна в одну. В Україні на ґрунті ліберальної і патерналістської тенденції буде утверджуватися змішана модель соціального розвитку. Згідно з нею працездатне населення буде самостійно вирішувати свої проблеми, а держава опікуватиметься специфічними його групами. Відповідної еволюції зазнаватиме соціальна політика, законодавчий процес, **С.р.**

© Меляков А.В.

СОЦІАЛЬНА СИТУАЦІЯ – сукупність соціальних чинників, що впливають на поведінку, почуття і уявлення індивіда або групи в системі взаємодії в певний період часу.

© Михненко А.М.

СОЦІАЛЬНА СТАБІЛЬНІСТЬ – стан соціальної системи, який дає їй змогу ефективно функціонувати і розвиватися в умовах зовнішніх та внутрішніх впливів, зберігати свою структуру та основні якісні характеристики. **С.с.** дає змогу забезпечити поступальний розвиток економіки, зберігати політичну стабільність у суспільстві. Досягнення **С.с.** передбачає утримання соціальних конфліктів на регульованому та контролюваному рівні для запобігання деструктивним процесам, що становлять загрозу економічному та політичному розвитку держави.

С.с. забезпечується соціальними інститутами – історично обумовленими формами організації спільної діяльності людей. **С.с.** регулюють відносини (економічні, політичні, правові) між великими та малими соціальними групами, формують співвідношення різних соціальних інтересів у межах певного суспільства. Соціальні інститути забезпечують стабільність соціальної системи і можливість управління нею на основі про-

гнозування, обумовлюють структуру соціальної поведінки. Існують кількісні та якісні порушення **С.с.** Кількісні порушення долаються в межах певної системи за збереження її якості та сутності. Якісні порушення призводять до соціальної кризи, що зумовлює необхідність переходу системи до нового якісного стану. Зовнішніми проявами нестабільності соціальної системи можуть бути зниження темпів та динаміки її розвитку, поява стагнації та виникнення соціальної напруженості.

У нормальних умовах соціальна система на основі дії механізмів саморегуляції здатна забезпечити свою стабільність, тобто для конкретного суспільства завжди існують параметри, в межах яких забезпечується належний рівень безпеки, достатній для збереження стабільності. Для досягнення належного рівня **С.с.** необхідно подолати найбільш помітні загрози в соціальній сфері: низький рівень життя населення, низькі показники приросту його чисельності, безробіття тощо.

© Меляков А.В.

СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ – система прикмет та критеріїв соціального розмежування, яка визначається місцем окремих груп населення в соціальній структурі суспільства, зокрема за майновим станом груп, їх відношенням до засобів і знарядь виробництва, розподілу і перерозподілу матеріальних благ, до релігії тощо. **С.с.** явище – більш об'єктивне і прогресивне, ніж соціальний поділ суспільства на класи, який не сприяв прогресу суспільства, перешкоджав його структуризації, визначенню статусу окремих соціальних груп.

© Михненко А.М., Попова І.М.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА – сукупність та співвідношення виділених за певними ознаками суспільних груп. Групи можуть відокремлюватись на підставі однієї ознаки або сукупності спільних ознак. У другому випадку виникають групи, які соціологи називають кумулятивними. Це, наприклад, нації, класи та ін. За ознакою поділу праці соціологи відокремлюють професійні групи; за віком, статтю – соціально-демографічні, за місцем проживання – територіальні. Підставою для виділення відповідних груп слугують також рівень освіти, етнічна й

територіальна належність. Серед соціально-економічних ознак диференціюючу роль відіграють розмір багатства (майнова структура), доходів, характер зайнятості. Особливо важливим елементом **С.с.** сучасних суспільств з точки зору демократії є середній клас. Кількісно значний середній клас зумовлює стабільність, добробут, відкритість суспільства. Він є основним творцем інститутів і норм громадянського суспільства.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

СОЦІАЛЬНА СФЕРА (грец. *sphaira* – куля) – відносно самостійна сфера життєдіяльності суспільства, що охоплює відносини між соціальними спільнотами, усередині цих спільнот, між окремими особистостями, які займають різне становище в суспільстві і беруть неоднакову участь у його соціальному житті. **С.с.** з позиції державного управління – сукупність галузей, підприємств, організацій, які безпосередньо пов'язані і визначають спосіб і рівень життя людей, споживання (освіти, культури, охорони здоров'я та ін.), їх добробут.

© Ярош Н.П.

СОЦІАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ – спеціальний термін та певна соціально-гуманітарна категорія, виникнення якої пов'язане з прийняттям і активним використанням у сучасній суспільній діяльності та управлінні запропонованого Ч.Перроу розширеного тлумачення поняття технології як засобу перетворення будь-яких ресурсів у бажаний результат діяльності. Якщо виробнича технологія пов'язана з ефективним перетворенням предметів природи, енергії, інформації, то **С.т.** має справу із суспільними відносинами та інститутами, що їх регулюють. Основна її мета – оптимізація їх функціонування й розвитку, життєдіяльності соціального організму в цілому, розробка механізмів узгодження інтересів різних соціальних груп. Доцільно розрізняти **С.т.** як онтологічний феномен, як знання і як важливий елемент механізму соціального управління. Як онтологічний феномен **С.т.** – суспільно вироблений та закріплений історичним досвідом сталий механізм взаємодії різних соціальних груп, відносин людини та суспільства: звичаї, традиції, право, державний устрій, сімейно-побутові стосунки, громадська думка тощо. **С.т.** як знання – наукове осмислення конкретних

механізмів функціонування та розвитку суспільства з урахуванням складного поєднання матеріальних, духовних, політичних, правових, національно-етнічних, соціально-культурних та інших чинників. Як елемент механізму соціального управління **С.т.** – засіб перекладу вимог об'єктивних законів на мову практики соціального управління та конкретних рішень (нормативно-правових актів, нормативних документів, вказівок тощо), які стимулюють людей на досягнення поставлених цілей. Історично соціальна технологія представлена різними формами соціального примусу, методами “обробки людей людьми”, починаючи з жорсткого тиску при авторитарних чи тоталітарних режимах і закінчуючи сучасними м'якими формами соціального примусу, наприклад через маніпулювання засобами масової інформації. Сучасні тенденції позитивного розвитку **С.т.** полягають у зміщенні акцентів від “обробки людини” до управління суспільними відносинами як через методи узгодження інтересів різних соціальних груп і конструктивне розв'язання конфліктів, так і через проектування й ефективне використання певних об'єктивних соціальних регуляторів – соціальних інститутів. У 80-90-х рр. ХХ ст. у надрах **С.т.** зародився і розвивається ще один тип технології – інтелектуальний. Передумовою її виникнення було створення у 60-70-х рр. нової науки – інформатики. Сьогодні вже можна стверджувати про створення відносно самостійної наукової дисципліни – інформаційної теорії соціальних систем, центральною категорією якої є нове знання. Здатність до виробництва та засвоєння нового знання виступає ключовою передумовою того, що соціальні системи постають як цілісні розумні організми, що розвиваються за законами колективної творчості і логікою застосування знань.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНЕ ЗАМОВЛЕННЯ (англ. *social kontrakt*) – комплекс організаційно-правових заходів з розробки та реалізації соціальних програм і соціальних проектів за рахунок бюджетних та інших коштів шляхом укладення соціальних контрактів на конкурсній основі. Сферою застосування **С.з.** є пріоритетні соціальні проблеми, до вирішення яких органи публічної влади залучають недержавних виконавців з числа об'єднань

громадян та органів самоорганізації населення. У деяких випадках коло учасників може бути розширене за рахунок комерційних структур. На сьогодні в Україні нормативно-правову базу **С.з.** становлять окремі норми чинного законодавства і спеціальні нормативні акти, прийняті на локальному рівні в Одесі, Харкові, Дніпропетровську, Києві, Миколаєві, Вознесенську, Чернівцях, Комсомольську та інших містах України. Функціонування механізму **С.з.** передбачає наявність положення про **С.з.**, програми розв'язання пріоритетних соціальних проблем відповідної території; конкурсний механізм відбору соціальних проектів; комплекс організаційно-правових актів, які забезпечують укладання і виконання соціальних контрактів на реалізацію соціальних проектів – переможців конкурсу; залучення виконавцями додаткових небюджетних ресурсів; здійснення органами місцевого самоврядування постійного його моніторингу.

© Крупник А.С.

СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ – форма соціальних послуг; діяльність, спрямована на задоволення потреб, які виникають у процесі життєдіяльності, що забезпечує гармонійний та різнобічний розвиток громадян (визначення терміна “соціальні послуги” див. у статті “Соціальні послуги”). Наявний дисбаланс між сферою вузького соціального захисту і широким полем реалізації соціальних прав у державі. Процеси реформування в соціальній сфері передбачають кодифікацію форм **С.о.**, розробку механізмів надання і критеріїв визначення їх якості, створення ринку послуг.

© Голубчик Г.Д.

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО (англ. *Social partnership*) – 1) система правових і організаційних норм, принципів, структур, процедур, які спрямовані на забезпечення взаємодії між найманими працівниками, роботодавцями, державними органами влади в регулюванні соціально-трудових відносин на національному, галузевому, регіональному рівні та на рівні підприємства (організації); 2) міжсекторна, в тому числі і міжнародна взаємодія, спільна діяльність учасників на основі погодження інтересів і кооперації зусиль та ресурсів для реалізації взаємоприйнятних цілей і задоволення спільних

інтересів. **С.п.** як засіб демократичного врядування включає різні види співпраці – спільну діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, комерційних організацій і недержавних некомерційних організацій, що використовується у здійсненні повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

© Петрос О.М.

СОЦІАЛЬНЕ ПЛАНУВАННЯ (англ. *social planning*) – спосіб регулювання соціальних процесів у суспільстві між різними верствами населення. Головним завданням **С.п.** є баланс інтересів соціальних груп до доступу матеріальних і духовних засобів суспільства. Предметом **С.п.** є соціальні відносини на всіх рівнях. Об'єктом **С.п.** є матеріальні та духовні блага: реальні доходи соціальних груп і індивідів; якість і рівень споживання; забезпеченість житлом, найважливішими видами благ і послуг; доступ до освіти, охорони здоров'я, культури й ін. **С.п.** було започатковано з 30-х рр. у США під час Великої депресії. **С.п.** – це найважливіший елемент індикативного планування в країнах з розвинутою ринковою економікою, безпосередньо пов'язане з нею та є похідною від неї. **С.п.** є найважливішою складовою стратегічних загальнодержавних програм. Зокрема, п'ятирічні плани розвитку Франції, Японії, інших країн є середньостроковими планами соціально-економічного розвитку індикативного характеру, що містять напрями розвитку держави і суспільства.

© Марущак В.П., Попов С.А.

СОЦІАЛЬНЕ ПОЛЕ – сукупність соціальних чинників, що взаємодіють, впливаючи на поведінку індивіда або групи.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ (від грец. *prognosis* – передбачення) – спосіб дослідження перспектив, тенденцій розвитку соціальних відносин, процесів, явищ для підвищення ефективності, наукової обґрунтованості соціального планування та проектування, програмування та управління. Методологічною базою **С.п.** є принципи наукового передбачення, які являють собою дослідження законів соціального розвитку, аналізу попередніх і сучасних явищ. При цьому слід мати на увазі, що характер со-

ціальних закономірностей вимагає розробки наукового прогнозу у вигляді варіантів або альтернатив розвитку, які пропонують можливі форми і прояви, темпи розгортання процесів з урахуванням управлінського впливу.

С.п. здійснюється за допомогою статистичного аналізу, методу експертних оцінок основних тенденцій розвитку, а також математичного модулювання. Найкращий ефект досягається в разі поєднання різних методів.

С.п. дає можливість уявити рівні розвитку об'єкта, його нормальний та екстремальний стан. Прогнозування дає змогу більш рельєфно показати вплив управління на розвиток соціальних процесів, їх результативність. У сучасних умовах **С.п.** використовує прогнози двох типів: розвідувальний та нормативний. В рамках першого досліджується реальний і можливий стан об'єкта виходячи з існуючих тенденцій розвитку з урахуванням форм і методів управління. Він використовується при дослідженні процесів підготовки і перепідготовки кадрів державних службовців, службовців органів місцевого самоврядування, а також при врегулюванні конфліктних ситуацій. У рамках другого – нормативного прогнозування – обов'язково формулюється мета розвитку, визначаються стан, шляхи і засоби його досягнення. Цей тип дає змогу досліджувати проблеми мотивації праці державних службовців, особистісних стосунків в колективі тощо.

С.п., яким би методом воно не виконувалося, починається із статистичного аналізу об'єкта, побудови динамічних рядів із наступною екстраполяцією, використання експертних оцінок основних тенденцій розвитку, моделювання прогнозованих явищ. А в процесі обробки можливих варіантів, сценаріїв розвитку подій, переходу явищ у новий стан широко використовують соціальні технології.

© Сурмін Ю.П., Тамм А.Є.

СОЦІАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ – регулювання, яке покликане слугувати соціальним цілям і переважно здійснюється у сферах: охорони здоров'я, захисту довкілля, захисту споживачів, інформатизації суспільства та розвитку культури.

© Михненко А.М.

СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ – комплексна характеристика стану свідомості людей, що виявляється у різних соціальних ситуаціях,

відображає ступінь їхньої соціальної свободи, можливості всебічного розвитку, реалізації здібностей і життєвих планів, які зумовлюються сукупністю наявних у суспільстві матеріальних, політичних, соціокультурних і духовних можливостей задоволення людських потреб і реалізації їхніх інтересів.

С.с. є суб'єктивним індикатором успішності процесу соціально-економічної адаптації громадян до соціальної дійсності, яка постійно змінюється. Показник характеризує мотиваційний субстрат соціального захисту, що віддзеркалює суб'єктивний стан людей, детермінований соціально-економічними факторами. Чим сильніше особа відчуває брак соціальних благ, тим гіршим є її самопочуття.

Науковці розрізняють кілька підходів до визначення поняття: 1) самопочуття визначається як задоволення людиною різними сторонами життя. Прибічники такого підходу розглядають **С.с.** власне як відображення якості життя і для повноти його виміру намагаються врахувати різні сфери життєдіяльності; 2) **С.с.** є інтегрованою характеристикою реалізації життєвої стратегії особистості, ставлення до навколишньої дійсності, суб'єктивної її сторони; 3) **С.с.** визначається як "синдром свідомості", що відображає ставлення до взаємозв'язку між рівнем запитів і ступенем задоволення життєзначущих потреб. Таким чином, **С.с.** – результат рефлексії людиною міри власного благополуччя чи неблагополуччя, пов'язаного з можливостями реалізації найбільш значущих і актуальних потреб, прагнень, сподівань, тощо.

С.с. тісно пов'язане з рівнем ресурсних можливостей людини, які забезпечують реалізацію її значущих потреб, відображає те, наскільки за оцінкою людей (груп населення) суспільство створює передумови для їх реалізації, визначає задоволеність соціально-захисними заходами.

С.с. виступає інструментом діагностування проблем суспільства, суб'єктивним критерієм оцінки рівня ефективності соціальної політики та дієвості інститутів соціального захисту населення, є основою для прогнозування соціальних змін, потреб суспільства та проектування соціальних технологій з оптимізації управління системою соціального захисту населення.

© Меляков А.В.

СОЦІАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ – вид управління, що передбачає спрямування впливів його суб'єктів на упорядкування та організацію процесів спільної колективної діяльності людей відповідно до об'єктивних законів та викликів сучасності. **С.у.** має своє суб'єкт-об'єктне поле, до якого належить діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, політичних партій, профспілок, інших громадських об'єднань та рухів, суспільна праця та економічна діяльність, поведінка окремих людей та груп тощо. У сукупності вони утворюють кілька видів управління за окремими сферами суспільної діяльності: політичне; адміністративне; економічне; духовне; корпоративне та ін. Для кожного з цих видів можна виділити свій суб'єкт та об'єкт управління, специфічну правову базу, особливості функціонування, механізми тощо.

© Михненко А.М., Ярош Н.П.

СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ (*European Social Dialog*) – процес встановлення та узгодження позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів державної влади і місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціально-економічної політики та регулювання трудових відносин. В Європейському Союзі під **С.д.** розуміють спосіб обговорення, консультування, проведення переговорів, погодження національних інтересів між соціальними партнерами європейських країн у питаннях соціальної політики; інструмент погодження позицій соціальних партнерів при визначенні європейських соціальних стандартів.

Принципами **С.д.** є: законність; репрезентативність й повноважність сторін та їх представників; незалежність та рівноправність сторін; конструктивність та взаємодія; добровільність та реальність прийнятих зобов'язань; принцип взаємної поваги та пошуку компромісних рішень; обов'язковість розгляду пропозицій сторін; пріоритет узгоджувальних процедур; відкритість та гласність; обов'язковість дотримання досягнутих домовленостей; відповідальність за виконання прийнятих зобов'язань.

С.д. здійснюється на національному, територіальному та локальному (підприємство,

установа, організація, транснаціональна корпорація) рівнях на три- або двосторонній основі.

Формами **С.д.** є: обмін інформацією; проведення консультацій та узгоджувальних процедур; проведення колективних переговорів з укладення колективних договорів і угод.

© *Берназюк Я.О.*

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ – поняття, вперше введене П.Бурдьє в статті “Форми капіталу” (1983 р.) для позначення соціальних зв’язків, що можуть виступати ресурсом одержання вигод (переваг). **С.к.** створюється вільним і раціональним індивідом для досягнення власних вигод, і водночас **С.к.** є суспільним благом, продуктом суспільного виробництва, засобом досягнення групової солідарності. У такому розумінні **С.к.** виступає не тільки і не стільки причиною економічних вигод (переваг), скільки проявом соціально-економічних умов і обставин; він є груповим ресурсом і не може бути вимірний на індивідуальному рівні. Зв’язки між економічним розвитком суспільства і розміром сукупного **С.к.** опосередковані політичним ладом, релігійними традиціями, домінуючими цінностями.

© *Ярош Н.П.*

СОЦІАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ – взаємодія соціальних структур, норм, інститутів, зразків поведінки, за допомогою якої забезпечується функціонування соціальної системи.

© *Сурмін Ю.П.*

СОЦІАЛЬНИЙ ОРГАНІЗМ – сукупність різних сторін життєдіяльності суспільства, взаємодія яких надає йому цілісного характеру.

© *Сурмін Ю.П.*

СОЦІАЛЬНИЙ ПОРЯДОК – умови існування, за яких формуються, підтримуються й руйнуються різні зразки соціальної організації, які представлені сукупністю інститутів та засобів їх впливу на соціальне життя. Поняття **С.п.** використовується для позначення встановлених зразків, постійних структур, процесів та змін, притаманних соціуму, які позначаються на поведінці та взаємодії індивідів і на функціонуванні соціальної системи в цілому.

С.п. – система, що включає індивідів, взаємозв’язки між ними, звички, звичай, що

діють непомітно, сприяють виконанню роботи, необхідної для успішного функціонування цієї системи. Індивід або група може знати, що очікує від них суспільство, але це не завжди спонукає їх до дії. Тому немає суспільства, що могло б функціонувати без розробленої системи правил і норм, що пропонують виконання кожним індивідом вимог і обов’язків, необхідних для суспільства. Якщо подібні умови не дотримуються самими членами суспільства, то в ньому немає порядку. Упорядкованість суспільства ґрунтується на взаємозалежних ролях, відповідно до яких кожна особистість бере на себе певні обов’язки щодо інших і водночас вимагає від інших виконання ними своїх обов’язків.

Вирішення проблем соціального розвитку пов’язане насамперед із поняттям природи та реальним установленням нового соціального порядку, коли інновації і традиції збалансовані і не спричиняють у суспільстві негативних суперечностей.

© *Меляков А.В.*

СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЦЕС – розгортання у часі того чи іншого соціального явища. Виділяють дуальні соціальні процеси: інтеграцію і дезінтеграцію соціальної системи; згуртування і конфлікти в групі; плинність і стабільність персоналу в організації; еміграцію та імміграцію; посилення соціальної однорідності суспільства і соціальну диференціацію; зайнятість і безробіття та ін.

© *Сурмін Ю.П.*

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС (англ. *Social status*) – 1) соціальне становище, яке займає індивід в суспільстві як представник соціальної групи; 2) стабільне становище всередині соціальної системи, пов’язане з певними очікуваннями, правами і обов’язками; 3) позитивна або негативна репутація, престиж, авторитет особистості в рамках системи соціальної стратифікації. Статус може бути успадкованим, набутиим та змішаним. Кожна людина наділена не одним, а кількома статусами – статусним набором.

© *Петроє О.М.*

СОЦІАЛЬНИЙ ЧИННИК – рушійна сила розвитку суспільства; явище або процес, що зумовлюють ті чи інші соціальні зміни.

© *Сурмін Ю.П.*

СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціального забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших соціальних виплат, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму. За своєю суттю **С.г.** є відносинами між населенням і державою з приводу гарантування державою певного рівня задоволення соціальних потреб населення, з одного боку, та згоди населення на участь у фінансуванні необхідного для цього обсягу соціальних благ, а також самостійне забезпечення решти своїх потреб – з другого. Розміри основних **С.г.** визначаються на основі соціальних стандартів. До основних державних **С.г.** включаються: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян; розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат громадян України. Основні державні **С.г.** не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом. **С.г.** громадян забезпечуються, як правило, за рахунок коштів держави, передусім бюджетних. Вони є обов'язковими для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності. Вітчизняна система **С.г.** на законодавчому рівні сформована як класична трискладова структура, що включає: систему соціального страхування, пов'язаного з трудовою діяльністю; систему універсальних допомог та систему соціальної підтримки окремих верств населення. Ключовою проблемою її функціонування є пошук додаткових джерел фінансування, передусім залучення позабюджетних коштів. Прийнятний рівень забезпечення соціальними гарантіями населення України можливий тільки за наявності достатніх джерел їх фінансування. У світовій практиці існують такі джерела фінансового забезпечення соціальних гарантій населення: кошти держави; грошові доходи підприємств, установ, організацій, фірм, інших комерційних та некомерційних структур; кошти фондів соціального, майнового та особистого страхування; грошові доходи населення.

© Меляков А.В.

СОЦІАЛЬНІ ЗАКОНИ – закони, що визначають виникнення, функціонування і роз-

виток соціальних систем, відображаючи істотні необхідні відносини, взаємозв'язки між соціальними суб'єктами, явищами, процесами, що повторюються.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ – способи забезпечення ефективного управління соціальною сферою суспільної діяльності. До найбільш поширених з них належать: методи соціального прогнозування, соціального планування та соціологічних досліджень.

© Бакуменко В.Д.

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ – результати економічних, політичних та інших перетворень у суспільстві, що позначаються на соціальних відносинах груп, спільності та індивідів. **С.н.** поділяються з точки зору розвитку соціальної системи на позитивні і негативні; за часом виникнення – на безпосередні і віддалені; за зв'язком з основним напрямом перетворень – на прямі або непрямі.

© Михненко А.М.

СОЦІАЛЬНІ НОРМИ – стандарти діяльності та правила поведінки, виконання яких очікується від члена групи або суспільства і підтримується за допомогою санкцій. **С.н.** упорядковують і регулюють соціальні взаємодії.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ – сукупність конституційних прав людини або лише громадян конкретної держави, які дають їм можливість претендувати на отримання від держави за певних умов певних матеріальних благ. **С.п.** включають право на соціальне забезпечення, соціальне страхування, право на охорону здоров'я і медичну допомогу, право на житло, особливі права дітей та інвалідів.

© Михненко А.М., Марчук Р.П.

СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ – комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

© Михненко А.М.

СОЦІАЛЬНІ СЛУЖБИ – спеціалізовані заклади, які надають соціальні послуги та соціальну допомогу населенню. **С.с.** об'єднують центри, які здійснюють комплексне соціальне обслуговування населення, та спеціалізовані соціальні заклади, а саме: притулки для тимчасового перебування, агентства й бюро сприяння зайнятості населенню, що навчається, та ін. **С.с.** надають послуги та допомогу населенню у найважливіших сферах його життєдіяльності незалежно від національності, походження, соціального статусу, місця проживання, роботи, навчання, політичних поглядів і релігійних переконань. Соціальні послуги надаються, як правило, безкоштовно.

© Цимбалюк В.М.

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ – сукупність процедур, прийомів і способів організації суспільних процесів та управління ними з метою оптимізації, раціоналізації та підвищення ефективності. Об'єктом **С.т.** виступають суспільні відносини різної природи: економічні, політичні, соціальні та інші, а також суспільні інститути, що їх регулюють. **С.т.** є ланкою між суспільною теорією і практикою, яка безпосередньо пов'язана із соціально-технологічною діяльністю – соціальною інженерією. **С.т.** включають три відносно самостійних елементи: а) об'єктивно існуючі соціально-технологічні процеси в суспільстві (технічний розподіл праці, усталені форми зв'язків між різними елементами соціуму, способи функціонування державних установ і громадських організацій); б) знання про те, як практично реалізувати певну теорію в суспільному житті або оптимізувати певний суспільний процес; в) соціально-інженерну діяльність із застосування знань для організації суспільної діяльності і суспільних відносин, оптимізації роботи діючих установ та інститутів або проектування та створення нових.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ УПРАВЛІННЯ – напрями діяльності органів влади всіх рівнів управління з надання послуг у соціальній сфері, тобто в межах складної системи міжособистісних взаємодій та зв'язків різноманітних людських спільнот, сфері життєдіяльності суспільства та реалізації інтересів соціальних суб'єктів з метою ре-

ального втілення в життя конституційних принципів соціальної держави. До **С.ф.у.**, зокрема, відносять такі: вдосконалення ринку праці, створення адресної системи матеріальної допомоги, реформування медичного обслуговування та гарантування найважливіших прав особистості, зокрема захист трудових прав громадян, захист прав споживачів, соціальний захист безробітних, охорона праці та безпечної життєдіяльності виходячи із основних цілей суспільства, зорієнтованих на забезпечення фізичної, юридичної та соціальної захищеності громадян.

© Михненко А.М., Макаренко Е.М.

СОЦІАЛЬНІ ЦІЛІ – соціально орієнтовані цінності індивіда, групи індивідів, класів, суспільства, на досягнення яких спрямована їх діяльність. Вони виступають як стимули для визначення перспектив, побудови тих чи інших проектів діяльності. **С.ц.** являють собою також засіб організації соціальних дій в деяку послідовність чи систему. **С.ц.** суспільства конкретизуються в ієрархії інтересів і цінностей відповідно до структурних рівнів суспільства. Для дії соціальних законів створюється тим більший простір, чим більше збігаються **С.ц.** суспільства і ціннісні орієнтації й установки особистості, суб'єктивні устремління кожної людини. Ступінь збігу чи розбіжності **С.ц.** суспільства й особистості пізнається через ставлення особистості до таких цілей.

© Ярош Н.П.

СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ – ресурс, накопичений конкретно-історичним суспільством; спектр реальних можливостей в соціогуманітарній сфері. Він включає, з одного боку, узагальнений рівень соціальних потреб і очікувань членів суспільства і одночасно рівень реальних можливостей їх реалізації. Основою **С.-г.п.** виступають ідеї, ідеали, цінності, світоглядні установки, традиції, які визначають ступінь гуманності (чи дегуманізації) існуючих суспільних відносин і містять креативний імпульс для подальшого їх розвитку. Важливим фактором збагачення **С.-г.п.** є наявність і функціонування численних соціальних інститутів, цілеспрямована соціальна політика держави. **С.-г.п.** особистості є похідним від суспільного рівня гуманітарної сфери і являє собою суму її можливостей і

досягнень, реалізованих завдяки соціальній активності кожного її індивіда.

© Молчанов І.М.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА – цілісне утворення, основними елементами якого є люди, а також їх стійкі зв'язки, взаємодії і стосунки. Соціальна система складається на основі спільної діяльності людей. Економічна система історично виникла або встановлена як діюча в країні сукупність принципів, правил, законодавчо закріплених норм, що визначають форму і зміст основних економічних відносин, які виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання економічного продукту. Таким чином **С.-е.с.** являє собою сукупність зв'язків, стосунків та вчинків, які виникають на основі спільної діяльності людей, на підставі закріплених норм, принципів, що історично склалися у спільноті з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання економічного продукту.

© Михненко А.М., Близнюк В.В.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ (англ. *socialand economic forecasting*) – процес розробки економічних і соціальних прогнозів, що базується на наукових засадах пізнання економічних й соціальних явищах і використання усієї сукупності методів і засобів економічного прогнозування. У **С.-е.п.** розрізняють два аспекти: теоретико-пізнавальний, що забезпечує опис можливих або бажаних перспектив, станів, вирішення проблем майбутнього; управлінський, що забезпечує вирішення цих проблем шляхом використання інформації про майбутнє в цілеспрямованій практичній діяльності.

© Ахламов А.Г.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОПОРЦІЇ – співвідношення різних соціальних та економічних чинників і показників, які відображають рівень життя населення країни, її окремих регіонів та територій.

© Михненко А.М.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ – ситуація, що визначається рівнем соціальної стабільності в суспільстві, політичною орієнтацією діючої влади, впливом опозиції, характеристиками партійної системи, гро-

мадсько-політичних рухів і груп інтересів, особливостями соціальної структури суспільства та її конфігурацією (мірою соціальної диференціації та розвитку взаємовідносин між соціальними групами тощо), соціокультурними чинниками (домінуючими в суспільстві культурно-політичними цінностями та орієнтаціями), відношенням до владних інститутів та електоральними перевагами і та ін.

С.-п.с. залежить від багатьох факторів, зокрема стабільності державних інституцій, ефективності роботи органів державної влади та місцевого самоврядування, прагматичності державної фінансово-економічної та соціальної політики.

С.-п.с. є системою зовнішніх стосовно органів влади умов, що опосередковують їх активність та спрямовують їх діяльність.

© Кулініч О.В.

СОЦІОГЕНЕЗ – процес історичного та еволюційного формування суспільства. **С.** покладено в основу вчення про походження суспільства.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ – вивчення суспільних процесів шляхом аналізу діяльності людини (її результатів) через виявлення її соціальних потреб, інтересів, мотивів поведінки та ціннісних орієнтацій. У **С.д.** джерелом первинної інформації завжди виступає людина або опредмечені в документах факти її свідомості та поведінки (реальної чи вербальної). Звідси випливають особливі вимоги до методів (інструментарію) **С.д.**, які б запобігали невизначеності первинної соціологічної інформації, а також до постановки і перевірки гіпотез, недопущення помилок кількісного аналізу, що зумовлює розробку і використання в **С.д.** спеціальних методик і технічних засобів забезпечення надійності даних. **С.д.** широко застосовуються в управлінській практиці як дійовий засіб прогнозування суспільних тенденцій, стану масової свідомості та громадських настроїв. Вони відіграють важливу роль у демократизації суспільства як інструмент вивчення та формування електоральної поведінки.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД – 1) у вузькому розумінні – загальний спосіб досліджен-

ня суспільних процесів через їх сприйняття населенням країни або його різними верствами, який дає можливість оцінювати ці процеси з точки зору ефективності, результативності, економічності та справедливості; 2) у широкому розумінні – це використання соціологічного інструментарію та цінностей при проведенні наукового дослідження або реалізації практичної діяльності. **С.п.** об'єднує інституційний, особистісний, спільнотний, гуманістичний та інші підходи.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІОПОЛІС – форма організації суспільства на засадах створення нової, соціалізованої економіки, яка має особливий правовий статус, поєднує в собі всі економічні переваги вільної економічної зони інтелектуального типу з комплексною стратегією випереджального економічного, гуманітарного і соціального розвитку. Створення структур випереджального розвитку **С.** – це принципово новий підхід до формування соціальної та регіональної політики. **С.** є моделлю розвитку майбутнього суспільства.

© Михненко А.М.

СОЦІУМ (лат. *socium* – загальне, спільне) – велика стійка соціальна спільність, для якої характерна єдність свідомості, цілеспрямованості, природних, суспільно-виробничих, духовних та інших умов життєдіяльності, генетичний зв'язок поколінь, стабільність соціальної організації, певна культура спілкування. Вища форма **С.** – суспільство як цілісна система. Будь-який **С.** – це певна цілісність, яка самоутворюється і взаємодіє з іншими соціальними спільнотами. Розрізняється **С.** міський та сільський. **С. міський** – тип соціальності, що існує як штучно створена урбанізована територіально-поселенська спільність людей. Характеризується масовим знеособленням людських індивідів, анонімністю зв'язків, короткочасністю, частковістю, поверховістю контактів. Разом з тим у ньому сконцентровані досягнення науки і техніки, технології, культури, в результаті чого члени цього **С.** мають пріоритетні можливості для швидкого їх застосування в організації праці, підприємстві, навчанні, відпочинку, побуті, дозвіллі. **С. сільський** – тип соціальності, що існує як стійка спільнота людей, зумовлена природними умовами організації

її життя, сільським способом поселення та діяльності. Функціонує на основі органічної єдності людини з природою та особливостей тієї чи іншої природно-кліматичної зони. Характеризується безпосередністю контактів селян, пріоритетністю неформальних відносин, генетичною причетністю до загальної долі общини, громади.

© Крупник А.С.

СПАДЩИНА КУЛЬТУРНА – це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь рухомих і нерухомих пам'яток, які визнані чинним законодавством об'єктами **С.к.**, визначні місця, споруди, твори мистецтва, ансамблі, рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти, природно-антропогенні, що створені людиною, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність. Українське законодавство виділяє об'єкти культурної спадщини, визначає заходи щодо їх виявлення, відтворення, регенерації дослідження, кодифікації, збереження і використання. Завданням наукового осмислення **С.к.** є її вивільнення з-під впливу ідеологічних чинників, вироблення до неї виваженого ставлення як до джерела інформації про минуле, включення **С.к.** України у структуру спільної спадщини людства.

© Голубчик Г.Д.

СПІВДРУЖНІСТЬ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ (СНД) – міждержавне об'єднання більшості пострадянських країн. **СНД** створена 8 грудня 1991 р. в садибі Віскілі (Біловезька пуца, Білорусь) як господарський, політичний та економічний союз Білорусі, Росії та України. 21 грудня на умовах Алма-Атинської угоди до **СНД** приєдналися ще вісім колишніх республік СРСР (Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан). 23 жовтня 1993 р. до **СНД** приєдналася Грузія. 26 серпня 2005 р. зі складу **СНД** вийшов Туркменістан. Україна є співзасновницею **СНД**, але Статут організації Україною досі не ратифіковано, тому формально Україна залишається лише спостерігачем і не є членом **СНД**. 14 серпня 2008 р. парламент

Грузії прийняв рішення залишити СНД, і згідно зі Статутом СНД 18 серпня 2009 р. Грузія офіційно перестала бути її членом.

СНД відіграла колосальну політичну роль демпфера під час розпаду велетенської держави СРСР, але зараз це утворення стає історією. Об'єктивним чинником цього процесу виступає різночитання історичного, цивілізаційного процесу суб'єктами СНД.

© Розпутенко І.В.

СПІВРОБІТНИЦТВО ПОЛІЦІЙ ТА СУДОВИХ ОРГАНІВ В КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ СФЕРІ (СПСО) – третя опора Європейського Союзу, окрема сфера діяльності ЄС, в межах якої він наділений спеціальною компетенцією. Джерелом компетенції ЄС в рамках СПСО є розділ VI Договору про Європейський Союз “Положення про співробітництво поліцій і судових органів в кримінально-правовій сфері”. Зміни в правовий режим було внесено Амстердамським договором 1997 р. та Ніщцьким договором 2001 р. Правові акти, що видаються на підставі розділу VI Договору, приймаються як акти третьої опори. До компетенцій СПСО входять питання боротьби із злочинністю, в тому числі діяльність із запобігання, розслідування, притягнення до відповідальності і виконання покарань за кримінальні злочини. Пріоритетним завданням СПСО є боротьба з тяжкими або особливо тяжкими злочинами, які становлять значну загрозу для всіх держав-членів Європейського Союзу: тероризмом, торгівлею людьми, злочинами проти дітей, торгівлею наркотиками, торгівлею зброєю, корупцією, шахрайством. Метою діяльності СПСО є “забезпечення громадян підвищеним рівнем захисту в рамках простору свободи, безпеки та правосуддя” (ст. 29). Основними напрямками діяльності ЄС та держав-членів у рамках третьої опори є поліцейське співробітництво та співробітництво органів кримінальної юстиції. Спільна діяльність в галузі поліцейського співробітництва охоплює чотири напрями: оперативно-розшукову діяльність (співробітництво поліцейських, митних та інших органів держав-членів у сфері запобігання карним злочинам, їх виявлення та розслідування); інформаційну діяльність (збирання, збереження, обробку, аналіз і обмін відповідною інформацією), підготовку кадрів та криміналістичне забезпечення

(співробітництво та спільні ініціативи у сфері освіти, обміну офіцерами зв'язку, використання обладнання та криміналістичних досліджень); вдосконалення криміналістичних методів розслідування злочинів. Співробітництво органів кримінальної юстиції охоплює п'ять напрямів діяльності: розслідування кримінальних справ та виконання покарань; видача (екстрадиція) злочинців; гармонізація норм процесуального права, розмежування підвідомчості кримінальних справ між державами-членами; гармонізація кримінального права держав-членів у сфері організованої злочинності, тероризму, торгівлі наркотиками. До кола повноважень ЄС у сфері СПСО відносять: прийняття спільних позицій; розробка конвенцій між державами-членами; ухвалення нормативних, а також індивідуальних актів у сфері боротьби із злочинністю; розв'язання правових конфліктів; координація і сприяння діяльності правоохоронних служб держав-членів; укладення міжнародних договорів. Спільна позиція є документом, що містить офіційну позицію ЄС щодо проблем у правоохоронній сфері. Повноваження щодо прийняття спільних позицій має Європейська Рада. Повноваження щодо розробки конвенцій між державами-членами належить Європейській Раді. Значним досягненням у цій сфері є прийняття в 1995 р. Конвенції про створення Європолу – для координації і сприяння діяльності правоохоронних служб держав-членів. Ухвалення нормативних, а також індивідуальних актів у сфері боротьби із злочинністю реалізується Європейською радою шляхом прийняття юридично обов'язкових актів – рамкових рішень. Розв'язання правових конфліктів у рамках третьої опори СПСО належить Суду Європейських співтовариств. Відповідно до положень Ніщцького договору 2001 р. також планується створення Євроюсту. Укладення міжнародних договорів в рамках третьої опори покладається на Європейську Раду.

© Забара І.М.

СПІЛКИ ТВОРЧІ – добровільні об'єднання професійних творчих працівників відповідного до фахового напрямку в галузі культури та мистецтва, які мають фіксоване членство і є незалежними у своїй статутній діяльності від органів державної влади і органів місцевого самоврядування, політичних партій,

інших громадських організацій. У кожному фаховому напрямі може бути створено одне або більше добровільних творчих об'єднань. С.т. є одним з елементів реалізації конституційного права громадян на свободу об'єднання для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення економічних, соціальних, культурних та інших інтересів.

С.т. діють на принципах добровільного об'єднання її членів, які належать до одного фахового напрямку культури та мистецтва, самоврядування, взаємодопомоги і співробітництва, невтручання у творчий процес, вільного вибору форм і методів творчої діяльності, визнання авторських прав.

Основними напрямками їх діяльності є: творча діяльність у галузі культури і мистецтва; розвиток національної культури та мистецтва і втілення в життя культурно-мистецьких заходів, організація творчих конкурсів, виставок, авторських вечорів, прем'єр, фестивалів; створення умов для творчої праці, підвищення професійного, наукового та загальнокультурного рівня членів творчої спілки, виховання творчої молоді, оволодіння нею досягненнями національної та загальнолюдської культури; пошук талантів серед молоді та сприяння їх творчому розвитку; видання газет, журналів, книг та іншої друкованої продукції, створення кіно- та відеофільмів, аудіовізуальної продукції з метою популяризації досягнень української та світової культури і мистецтва, творчого доробку членів спілок; турбота про правовий, соціальний та професійний захист членів творчої спілки.

С.т. мають право: здійснювати творчу та господарську діяльність у передбаченому законодавством порядку для виконання своїх статутних завдань; представляти та захищати права і законні інтереси своїх членів; брати участь у розробленні нормативно-правових актів щодо діяльності творчих спілок та статусу творчих працівників; представляти професійних творчих працівників до відзначення державними нагородами, почесними званнями, державними преміями, іншими видами морального та матеріального заохочення; здійснювати заходи щодо соціально-економічної підтримки та благодійництва. Творчі спілки України можуть мати всеукраїнський та регіональний (місцевий) статус. До всеукраїнських творчих спілок належать спілки, діяльність яких поширюється

на територію всієї України і які мають місцеві творчі осередки у більшості її областей. До регіональних (місцевих) творчих спілок належать спілки, діяльність яких поширюється на територію відповідної адміністративно-територіальної одиниці або регіону.

Державна реєстрація всеукраїнських С.т. здійснюється Міністерством юстиції України, а їх територіальних осередків та регіональних (місцевих) творчих спілок – відповідними місцевими органами виконавчої влади. Станом на 1 вересня 2009 р. в Україні діяла 21 творча спілка.

© Берназюк Я.О.

СПІЛЬНА ОБОРОННА ПОЛІТИКА (англ. *Common defence policy*) – один з двох міждержавних “стовпів” Європейського Союзу, що передбачає визначення загальних рис спільної оборонної політики, її формування, метою якої є створення спільної оборонної структури та системи на основі специфічних юридичних інструментів реалізації (спільні дії та спільні позиції), застосування яких ухвалюється одностайним голосуванням у Раді Європи.

© Вітер Д.В.

СПІЛЬНА ПОЗИЦІЯ (англ. *Joint position*) – правовий інструмент, який надає Раді ЄС можливість визначати підхід Європейського Союзу до будь-якого окремого питання у межах співробітництва у сфері юстиції та внутрішніх справ (третя колона ЄС). Держави-члени мають забезпечувати узгодженість своїх національних внутрішніх та зовнішніх політик зі спільними позиціями, які одностайно приймаються на засіданнях Ради. Положення Договору вимагають також від держав-членів координації своїх дій у міжнародних організаціях та на міжнародних конференціях з метою підтримки на таких форумах спільних позицій. У разі, коли в міжнародних організаціях та міжнародних конференціях беруть участь не всі держави-члени, державам-членам, що беруть у них участь, належить підтримувати спільні позиції. Положення щодо спільної позиції було внесено до тексту Маастрихтського договору (1992 р.) в розділі, в якому йшлося про співробітництво в сфері юстиції та внутрішніх справ. Амстердамський договір (2000 р.) залишив цей інструмент в новому Розділі VI “Співробітництво поліцій та судових органів в кримінально-правовій сфері” консолідованої версії Договору про Євро-

пейський Союз. Конституція ЄС, процес ратифікації якої було зупинено через негативні результати національних референдумів у Франції та Нідерландах, передбачала встановлення єдиної інституційної структури для всіх сфер співробітництва, скасування колон Європейського Союзу, визначених Маастрихтським договором 1992 р., та поступове заміщення спільної позиції європейськими законами та рамковими законами.

© Рудік О.М.

СПІЛЬНА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ РИБАЛЬСТВА (COMMON FISHERIES POLICY) з'явилася на порядку денному ЄС в 1970 р. після прийняття двох постанов, які передбачали здійснення таких заходів: створення організації спільного ринку для рибних продуктів; надання структурної допомоги для модернізації сектора; гарантування вільного доступу рибальських суден у води всіх держав-членів за умови виконання певних умов. На розвиток **С.п.г.р.** серйозно вплинули як подальше розширення Співтовариства, так і обговорення проблеми збереження рибних запасів, ініційоване в 70-х рр. ООН та низкою екологічних організацій. Спільна організація ринку риби та продуктів аквакультури була першим елементом **С.п.г.р.** Її основними цілями є: забезпечення ринкової стабільності, гарантування справедливого доходу виробникам риби та рибних продуктів, віддавання переваги продукції ЄС без завдання шкоди зростаючому попиту на сировину переробної промисловості. Для досягнення цих цілей використовуються такі основні інструменти: 1) встановлення спільних маркетингових стандартів; 2) створення організацій виробників; 3) запровадження системи підтримки цін на основі механізмів інтервенції; 4) встановлення відповідного торговельного режиму з третіми країнами. Організація спільного ринку риби та рибної продукції супроводжується в ЄС спільною структурною політикою, яка має сприяти досягненню цілей спільної політики у галузі рибальства шляхом більшого економічного і соціального згуртування. Європейська Комісія є найвпливовішим інститутом у питаннях **С.п.г.р.** У 1976 р. був створений Генеральний директорат з питань рибальства, роль якого полягає у виробленні державної політики в галузі рибальства. До експертного середовища, по-

слугами якого користується Генеральний директорат, входять морські біологи, а також економісти з центрів, що проводять прикладні дослідження, та університетів. Саме погляди та позиція вчених забезпечували Генеральний директорат з питань рибальства необхідними аргументами під час розробки й запровадження низки непопулярних регуляторних методів (наприклад зниження тоннажу рибальського флоту). З 1971 р. при Комісії діє офіційний Дорадчий комітет з питань рибальства, до складу якого входять представники виробників, торгівлі, переробки та фінансування у галузі рибальства. Після реформи **С.п.г.р.** в 2002 р. були створені регіональні дорадчі комітети, які дали змогу рибалкам, науковцям та іншим гравцям спільно працювати та впливати на питання, пов'язані з рибальством. З 1 січня 2003 р. в ЄС була запроваджена нова політика в галузі рибальства. Основними змінами, пов'язаними з реформою, стали такі: встановлення довгострокових цілей, а також визначення необхідних заходів щодо досягнення та/або підтримки безпечних рівнів кількості дорослої риби; вирішення проблеми хронічної надлишкової потужності риболовецького флоту; забезпечення однаковості заходів контролю й засобів покарання порушників правил на території ЄС; широке залучення зацікавлених гравців. На думку експертів, нова **С.п.г.р.** є найамбітнішим проектом реформ сектору, оскільки пропонує найкращі з можливих альтернатив шляхи забезпечення майбутнього розвитку європейського сектору рибальства на благо всіх зацікавлених сторін.

© Рудік О.М.

СПІЛЬНИЙ РИНОК (англ. *Common market*) – форма європейської економічної інтеграції, покладена Римським договором 1957 р. в основу Європейської Економічної Спільноти, яка передбачала реалізацію спільних політик щодо регулювання виробництва та поступове усунення тарифних та нетарифних торговельних обмежень і досягнення свободи переміщення товарів, людей, послуг та капіталів у межах країн Спільноти. Хоча базове завдання **С.р.** щодо скасування внутрішнього мита та встановлення митного союзу було втілено з 1 липня 1968 р., проте протягом наступних 28 років аж до підписання Єдиного європейського акта

(1986) завдання досягнення чотирьох свобод залишалось невирішеним.

© Григорець Т.В.

СПІЛЬНИЙ РИНОК СХІДНОЇ ТА ПІВДЕННОЇ АФРИКИ (КОМЕСА), *Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA)* – преференційна торговельна зона, яка налічує 21 країну Африки – від Лівії до Зімбабве. COMESA була заснована в грудні 1994 р. замість існуючої з 1981 р. Дев'ять членів COMESA утворили зону вільної торгівлі у 2000 р., яка нині налічує 14 країн. COMESA є однією з опор Африканської Економічної Спільноти.

© Розпутенко І.В.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ СОЦІАЛЬНА – створення для всіх членів суспільства рівних можливостей для реалізації своїх здібностей, задоволення життєвих потреб (здебільшого, але не в усіх відповідно до величини трудового внеску). **С.с.** передбачає сумірність винагороди, яка отримується людьми і їх різними об'єднаннями з боку суспільства та його інститутів, відповідно до їхніх діянь, вчинків, характеру життєдіяльності. У соціально-політичній сфері реалізація принципу **С.с.** означає фактичну рівноправність (рівність прав і обов'язків) усіх громадян незалежно від їх соціальної і національно-расової належності, надання всім громадянам включно рівних можливостей брати участь в управлінні суспільним життям.

© Ярош Н.П.

СТАБІЛІЗАЦІЯ – комплекс заходів державної політики, який спрямований на запобігання кризовим явищам в економічній, політичній та соціальній сферах. **С.** виступає вирішальною передумовою та першим етапом подолання кризи в зазначених галузях. У такому контексті необхідно мати на увазі, що **С.** є необхідним, але недостатнім елементом більш широкого державно-управлінського явища – антикризової політики. Антикризова політика, яка зводиться до однієї лише **С.**, не може забезпечити тривалий успіх.

© Бакаєв Ю.В.

СТАБІЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬНА – стан суспільства, для якого характерна певна стійкість, єдність, цілісність, здатність до

ефективних та конструктивних дій, який виявляється у відсутності криз та насильства. **С.с.** дає змогу ставити й вирішувати масштабні завдання розвитку, запобігає непродуктивним витратам ресурсів на подолання кризових явищ у суспільстві.

© Руденко О.М.

СТАГНАЦІЯ – стан, що характеризується зупинкою у розвитку системи, застоєм, згортанням змін, розпадом соціально-економічної інфраструктури, тенденцією до економічного та політичного регресу. **С.** є різновидом кризового явища, коли показники системи не збільшуються. Тому система на тлі середовища, системи якого бурхливо розвиваються, починає відставати, втрачати час, не відповідає викликам сучасного та майбутнього. Небезпека **С.** в тому, що її можна переплутати зі сталим розвитком. Відомим шляхом виходу із стану **С.** є проведення реформ, масштаб яких залежить від ступеня їх поширення на різні сфери суспільного життя.

Сурмін Ю.П.

СТАЖУВАННЯ – форма навчання, що передбачає набуття практичного досвіду та навичок студентами (слухачами), уперше прийнятими на роботу працівниками і претендентами на кваліфікованішу роботу (вищу посаду), перевірку їхнього професійного рівня та ділових якостей, а також підвищення кваліфікації. З метою набуття практичного досвіду, перевірки професійного рівня і ділових якостей працівників, які претендують на посаду державного службовця, може проводитися їх стажування у відповідному державному органі терміном до двох місяців. **С.** можуть проходити як особи, що вперше претендують на посаду державного службовця, так і державні службовці, які бажають зайняти вищу посаду.

© Лазор О.Я., Лазор О.Д.

СТАЖУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ – специфічний інструмент кадрового менеджменту, органічна складова інституту проходження державної служби, пов'язана з переміщенням працівників по службі та добором персоналу, своєрідна форма випробування, що полягає у перевірці відповідності кандидата на зайняття вакантної посади чи державного службовця вимогам майбутньої посади. **С.д.с.** як невід'ємна умова підви-

щення кваліфікації держслужбовців буває таких видів: а) під час зайняття посади вперше; б) під час зарахування до кадрового резерву на вищу від займаної посади; в) після тривалої роботи на посаді (один раз на 4 роки). Метою кожного з цих видів стажування є формування й закріплення на практиці професійних знань, умінь та навичок, отриманих державними службовцями в результаті теоретичної підготовки. Згідно зі ст. 19 Закону України “Про державну службу” з метою набуття практичного досвіду, перевірки професійного рівня і ділових якостей особи, яка претендує на посаду державного службовця, може проводитися індивідуальне стажування у відповідному державному органі терміном до двох місяців.

© Малиновський В.Я.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК (англ. *sustainable development*) – концепція, згідно з якою природні ресурси планети мають використовуватися людством за умови збереження навколишнього середовища та забезпечення потреб наступних поколінь у ресурсах. Підвалини поняття **С.р.** були закладені у доповіді Римського клубу “Межі зростання” (1972 р.). Остаточне оформлення концепція отримала в ході Всесвітнього саміту ООН з проблем сталого розвитку у Ріо-де-Жанейро (1992 р.). Концепція **С.р.** передбачає економічну, екологічну та соціокультурну складові, згідно з якими людство має орієнтуватися на застосування енергозберезувальних та природоохоронних технологій, створення екологічно безпечної продукції, переробку відходів, збереження непорушності природних біологічних систем, підтримання культурного плюралізму в суспільстві. Відповідно до концепції **С.р.** у 1996 р. Міжнародна організація зі стандартизації розробила серію стандартів ISO 14000, які успішно застосовуються у бізнесі.

© Казакевич Г.М.

СТАЛІН ЙОСИП ВІССАРІОНОВИЧ (ДЖУТАШВІЛІ) (21.12.1879 – 05.03.1953) – радянський політичний діяч, Герой соціалістичної праці (1939), Герой Радянського Союзу (1945), Маршал СРСР, Генералісимус (1945). Навчався в Тифліській семінарії, був виключений в 1899 р. за політичну діяльність, натомість вступив до грузинської соціал-демократичної організації “Месамедасі”. Неодноразово перебував під арештом,

відбував покарання в тюрмах та на засланнях. Учасник першої революції 1905-1907 рр. З 1912 р. – член ЦК партії більшовиків. Теоретик та ідеолог партії більшовиків. Працював у редакції більшовицької газети “Правда”. Брав участь у підготовці та проведенні жовтневого повстання. На II Всеросійському з’їзді Рад його було обрано наркомом (міністром) у справах національностей (1917-1922 рр.). У роки громадянської війни був членом Революційно-військової ради Республіки. У 1922 р. виступив з проектом “автономізації” – вступу радянських республік до складу Російської Федерації на правах автономії. У квітні 1922 р. **С.** обраний Генеральний секретарем ЦК партії. У 1924 р. починає шлях до отримання особистої влади в партії та державі. Активно проводить політику згортання НЕПу і бере курс на проведення індустріалізації та насильницької колективізації. У роки Другої світової війни очолював Державний комітет оборони. Одночасно **С.** ініціює нову хвилю репресій у країні, спрямованих на зміцнення особистої влади вождя. Здійснити новий акт масових репресій завадила його смерть у 1953 р. На XX з’їзді КПРС у 1956 р. був засуджений культ особи Сталіна.

© Вировий С.І.

СТАН СИСТЕМИ – множина одночасно існуючих властивостей системи, сукупність значень параметрів системи. Наука розглядає **С.с.** як певну сукупність станів, коли кожен наступний стан зумовлений попереднім станом. Розгортання **С.с.** в часі та просторі дає характеристику її динаміки.

© Сурмін Ю.П.

СТАНДАРТ (англ. *Standard* – норма, зразок, мірило) – документ, що встановлює призначені для загального і багаторазового використання науково обґрунтовані правила, загальні принципи чи характеристики, що стосуються певних видів діяльності або їх результатів, включаючи процеси, продукцію, послуги. **С.** розробляються на основі згоди зацікавлених сторін та затверджуються уповноваженим органом. Виділяють такі види **С.**: міжнародний, прийнятий міжнародним органом з питань стандартизації; національний, прийнятий органом (органами) виконавчої влади для застосування в різних сферах у межах однієї країни; галузевий, прийнятий

центральним органом виконавчої влади в певній сфері й призначений для застосування в цій сфері; регіональний, прийнятий владним органом регіонального рівня влади і призначений для застосування в межах конкретно визначеного регіону.

© Ярош Н.П.

СТАНДАРТИ ISO НА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ – серія нормативних документів, прийнятих Міжнародною організацією зі стандартизації (International Organization for Standardisation, ISO), які стосуються систем управління якістю (СУЯ). Серія містить три основних стандарти – ISO 9000, ISO 9001, ISO 9004 та понад 20 допоміжних стандартів і спеціальних документів. Стандарт ISO 9001 містить вимоги до СУЯ організації й безпосередньо не стосується вимог щодо якості виробу чи послуги. Насамперед, виконання вимог даного стандарту гарантує ефективне управління та функціонування підприємства, установи чи організації. Упровадження та ефективне функціонування СУЯ може бути підтверджено сертифікатом. Наявність сертифіката на СУЯ, виданого незалежним органом з оцінки відповідності, є для усіх зацікавлених сторін підтвердженням того, що організація є компетентним партнером і виконавцем, а її пропозицію можна приймати з довірою. Упровадження СУЯ в органах публічного адміністрування відповідно до вимог ДСТУ ISO 9001:2001 є одним із завдань України в процесі інтеграції до Європейського Союзу.

© Маматова Т.В.

СТАНДАРТИ ПОСЛУГ – установлені нормативно-правовими актами вимоги до обсягу, якості і умов надання послуги. Коректно розроблені **С.п.** можуть стати: мірою очікувань громадян – платників податків; інструментом для вимірювання ефективності заходів публічного управління; інструментом до визначення бюджету для окремих послуг; засобом сприяння доброякісному плануванню бюджетних доходів та витрат. Запровадження **С.п.** водночас із системою показників та інструментарієм вимірювання ступеня реалізації встановленого стандарту в Європі вважають практичним виконанням конституційного права громадян на отримання загальнодоступних публічних послуг однакового рівня. У 1987 р.

Міжнародна організація зі стандартизації затвердила сім'ю стандартів, відомих як стандарти ISO серії 9000, що вперше у світовій практиці встановили єдині вимоги до систем управління якістю підприємств. З того часу ці стандарти безпрецедентно швидко і масштабно поширюють свій вплив, зокрема і в державному управлінні.

© Шаров Ю.П.

СТАНДАРТИЗАЦІЯ – нормативний спосіб управління, вплив його на об'єкт здійснюється шляхом установлення норм і правил, оформлених у вигляді нормативного документа, що має юридичну силу. Стандарти визначають порядок і методи планування підвищення якості продукції на всіх етапах життєвого циклу, встановлюють вимоги до засобів і методів контролю та оцінки якості продукції. Управління якістю продукції здійснюється на основі державних, міжнародних, галузевих стандартів і стандартів підприємств. Державна **С.** виступає засобом захисту інтересів суспільства і конкретних споживачів та поширюється на всі рівні управління.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

СТАНДАРТИ СОЦІАЛЬНІ – сукупність людських потреб, достатніх для збереження нормального способу життя, притаманного для більшості населення країни, і зумовленого її історичним, культурним та економічним розвитком і практично наявним на конкретний момент часу. **С.с.** – це орієнтири оптимального (для даного етапу розвитку суспільства) стану соціального розвитку. **С.с.** використовуються: під час розробки та реалізації державної соціальної та економічної політики; як нормативна база й інструмент для розрахунку бюджетної потреби на соціальні цілі, для аналізу фактичного виконання цього бюджету; як нормативна база для системи адресного соціального захисту населення; для оцінки якості життя населення й умов для зростання його чисельності.

© Ярош Н.П.

СТАНДАРТНА МОДЕЛЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ – пакет заходів, який у літературі ще відомий як “Вашингтонський консенсус”, що мав на меті, з одного боку, монетарну стабілізацію (подолання інфляції), вимагаючи розв'язання проблем платіжного балансу,

а з другого – пожвавлення економічного зростання через структурну перебудову шляхом приватизації; теоретична школа, що покладена в основу стандартної моделі, часто визначається як неокласична й монетаристська, на відміну від кейнсіанства та інституціональних підходів.

© Бодров В.Г.

СТАРОСТВО, старостат, сянюнія (білорус. *стараства, староства*, лит. *seniūnija*) – 1) у феодальній Польщі, Великому Князівстві Литовському – адміністративно-територіальна одиниця, назва королівського або великокнязівського маєтку, який передавався у довічне користування феодалові-старості (служилим людям, дворянам); 2) посада старости; 3) у Західній Україні (до 1939 р.) – повітовий уряд; приміщення, де перебував такий уряд. Початок С. відносять до часів Болеслава Хороброго, який будував на околицях укріплені замки і віддавав їх, разом із селами особам, призначеним для охорони кордонів і придбаних земель. Дані особи мали варту і називалися старостами (латин. *capitanei, praefecti*). Спочатку були лише міські С. на кордонах, але внутрішні розбрати змусили королів, особливо після смерті Болеслава Кривоуста (1139 р.), вжити заходів проти внутрішніх ворогів, і міські С. поширилися по всій Польщі. Пізніше польські королі почали відводити по кілька сіл воїнам, що слугувало і винагородою, і засобом охорони суспільного спокою. Так утворилися С. сільські (польск. *starostwa niegrodowe*). Згодом постійні набіги з півдня, півночі та сходу дали привід для утворення прикордонних С. Нарешті, у результаті поширення С. по всій Польщі при Ягеллонах утворилися ще С. приміські (польс. *starostwa przyгородowe*) і змішані (польс. *starostwa sumowne*). Усі ці види С. надавалися довічно королем лицарям. Зміни у володінні ними могли відбуватися лише з дозволу короля, через особливий привілей, який заносився в коронну метрику. Ділянка кожного С. не мала чітко встановлених кордонів, у ході передачі С. від одного власника до іншого король або зменшував, або збільшував розмір С. На сеймі близько 1773-1775 рр. було прийнято рішення віддавати державні землі з аукціону в спадкову оренду строком на 50 років. Міських старост стали обирати в результаті виборів і вимагати від них знан-

ня польського законодавства. У Великому Князівстві Литовському С. відповідали волостям, входили до складу повітів. У Литовській Республіці група С. утворює територію самоуправління – савівалдбе (лит. *savivaldybė*). Очолює С. виборний староста – сянюнас (лит. *seniūnas*). На сьогодні в Литві наховується 546 С.

© Марчук Р.П.

СТАТИСТИКА – наука, яка вивчає кількісний бік масових суспільних явищ процесів у нерозривному зв'язку з їх якісним аспектом, досліджує кількісний вираз закономірностей суспільного розвитку за конкретних умов місця і часу.

Термін С. походить від латинського слова “status”, що означає становище, стан явищ. Осіб, що володіли знаннями державного устрою і стану справ у різних державах, тобто державних діячів, називали “statista”. Від цього кореня утворився іменник “statistica”. Об'єктом вивчення С. є людське суспільство, явища і процеси суспільного життя. Вона ж вивчає кількісний бік цих явищ і процесів, з'ясовує закономірності, що в них виявляються.

Важливою рисою С. є те, що вона вивчає масові соціально-економічні явища. Це означає, що статистичні показники завжди є результатом узагальнення деякої сукупності фактів.

Як суспільна наука С. не може розвиватися окремо від теоретичних наук про суспільство, зокрема економічної теорії та соціології. Спираючись на суть, якісну природу явищ, через узагальнення масових даних вона вивчає характер і дію основних законів у реальному житті. Припускаючи, що комплекс умов і чинників, які формують відповідні закономірності, надалі лишатиметься незмінним, С. робить прогностичні розрахунки, конче потрібні для обґрунтування напрямів економічної політики.

Оволодіння методами статистичного аналізу складних комплексних соціально-економічних явищ та процесів розвитку суспільства на сьогодні є невід'ємним елементом підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері державного управління, менеджменту, аналізу політики тощо. Сучасний рівень розвитку процесів прийняття рішень вимагає від фахівців з державного управління, експертів з аналізу політики, науковців во-

лодіння об'єктивними методами аналізу актуальних проблем суспільства, кількісної аргументації на користь (проти) потенційних рішень, прогнозування соціально-економічних процесів розвитку суспільства.

© Гончаренко М.В.

СТАТУС СОЦІАЛЬНИЙ – сукупність прав, привілеїв, моральних норм і обов'язків індивіда або соціальної групи, пов'язаний з виконанням первинної соціальної ролі, яка виявляється у формі поведінки, очікуваної відповідно до становища у суспільстві. **С.с.** відрізняється від особистого статусу, тобто становища, що займає людина в первинній групі залежно від того, як вона нею оцінюється. У значенні загальносоціологічної категорії поняття **С.с.** уперше вжито Г.Мейном і конкретизовано в працях Р.Лінтона, Ф.Мерю, М.Вебера. Розробка і використання поняття **С.с.** робить можливим краще розуміння життєвого шляху людини і соціальної структури суспільства, сприяє ефективності соціального управління, виховних та освітніх процесів.

© Михненко А.М., Макаренко Е.М.

СТАТУТ РАДИ ЄВРОПИ – міжнародний договір, підписаний європейськими державами, який визначає базові принципи функціонування Ради Європи. **С. РЄ** підписаний у Лондоні 5 травня 1949 р. Основна мета цього договору – зміцнення миру на засадах справедливості та міжнародного співробітництва, що є життєво важливим для збереження людського суспільства та цивілізації, досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу. **С. РЄ** визначає порядок членства в Раді Європи, зокрема зазначено, що учасники цього Статуту є членами Ради Європи. **С. РЄ** також визначає структуру Ради Європи, відносячи до головних органів Комітет Міністрів та Консультативну асамблею. Роботу цих двох органів забезпечує Секретаріат Ради Європи.

© Київець О.В.

СТАТУТ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ (англ. *Statutes of community*) (статут – від лат. *statutum* – постанова, визначення) – документ нормативно-процедурного характеру,

який деталізує та адаптує до місцевих умов чинні законоположення з урахуванням історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей територіальних громад (ТГ), створюючи умови для більш повної реалізації на відповідній території прав і свобод, задоволення потреб та інтересів членів ТГ. **С.т.г.** визначає територіальний устрій населеного пункту, систему органів місцевого самоврядування, порядок їх формування, взаємодії, предмети відання; регламентує форми прямого волевиявлення жителів та їхньої участі у житті ТГ; забезпечує належні умови для створення і функціонування інститутів громадянського суспільства; визначає права та обов'язки посадових осіб місцевого самоврядування, порядок їхньої відповідальності перед ТГ; закріплює права та обов'язки членів ТГ і механізми солідарної відповідальності влади і громади за стан справ у населеному пункті. **С.т.г.** розробляється на підставі частини 1 ст. 19, п. 48 частини 1 ст. 26 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” (1997 р.) і ухвалюється радою (ст. 19 цього Закону) або місцевим референдумом. Реєстрація ухвалених **С.т.г.** здійснюється органами юстиції.

© Крутник А.С.

СТИЛЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – система засобів, форм і методів повсякденного функціонування посадових осіб та органів державної влади й місцевого самоврядування, заснована на відповідних принципах, що забезпечують раціональне й демократичне ведення управлінських справ. Відмінність **С.д.у.** від стилю роботи в інших сферах суспільства виявляється насамперед у такому: соціальна активність посадових осіб і відповідних органів пов'язана із застосуванням державно-владних повноважень або опорою на них; така активність чітко й досить повно нормативно регламентована і виявляється у встановлених формах і процедурах; своєю метою ця активність має формування й реалізацію керуючих впливів. **С.д.у.** повинен складатися з таких необхідних для нього елементів: цільових, функціональних і організаційних характеристик органів державної влади й місцевого самоврядування, що визначають їх місце і правовий статус в ієрархії системи державного управління; юридично закріплених форм,

методів і процедур управлінської діяльності органів управління та їх посадових осіб; загальнокультурних, професійних і особистих якостей посадових осіб, за допомогою яких формуються соціально-психологічні механізми управління. У сучасному управлінні йдеться про науковість **С.д.у.**, що передбачає: широке використання в державному апараті досягнень суспільних, природних і технічних наук; послідовне дотримання в діяльності апарату встановлених наукою об'єктивних закономірностей суспільної життєдіяльності; сприяння з боку апарату розвитку науково-технічного прогресу й широкому впровадженню його досягнень у практику; співвідношення рівня діяльності апарату з обґрунтованими наукою положеннями, висновками й рекомендаціями.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

СТИЛЬ КЕРІВНИЦТВА – система принципів, норм, методів і прийомів впливу на підлеглих з метою ефективного здійснення управлінської діяльності та досягнення поставлених цілей. Відокремлюють такі **С.к.**: авторитарний (директивний); демократичний (колегіальний), ліберальний (потуральний). Авторитарний **С.к.** передбачає одноосібний керівний вплив, що виходить із силових методів управління. Демократичний **С.к.** дає змогу залучити до процесу формування стратегії і політики організації та їх реалізації максимально можливу кількість членів організації.

© Бакуменко В.Д.

СТОЛИПІН ПЕТРО АРКАДІЙОВИЧ (2 (14).04 1862 – 5 (18).09 1911) – російський державний діяч. У 1884 р. закінчив Петербурзький університет та вступив на державну службу. У 1902-1903 рр. – губернатор Гродненської, у 1903-1906 рр. – Саратовської губернії. Під час революції 1905-07 жорстоко розправлявся із селянськими виступами. У квітні 1906 р. призначений міністром внутрішніх справ, а в липні 1906 р. – головою Ради міністрів (продовжував очолювати МВС за сумісництвом). Виявив себе енергійним адміністратором та блискучим оратором. Водночас був прибічником збереження самодержавної монархії та централізованої моделі управління, категоричним противником створення національно-територіальних автономій (у тому числі української), ініціатором обмеження існуючої автономії Фінляндії, загравав з російськими ультранационалістами (так званими чорносотенцями). З метою подолання революційної кризи проводив жорстку репресивну політику (зпровадження військово-польових судів, заохочення застосування смертної кари тощо). Був ініціатором розпуску II Державної Думи (червень 1907) та прийняття змін до закону про вибори, які забезпечили перевагу у III Думі партій, лояльних царизму. Починаючи з 1906 р. проводив аграрну реформу, спрямовану на індивідуалізацію селянського землеволодіння (найбільший успіх мала на півдні України). Був смертельно поранений у Києві Д.Богровим.

тором обмеження існуючої автономії Фінляндії, загравав з російськими ультранационалістами (так званими чорносотенцями). З метою подолання революційної кризи проводив жорстку репресивну політику (зпровадження військово-польових судів, заохочення застосування смертної кари тощо). Був ініціатором розпуску II Державної Думи (червень 1907) та прийняття змін до закону про вибори, які забезпечили перевагу у III Думі партій, лояльних царизму. Починаючи з 1906 р. проводив аграрну реформу, спрямовану на індивідуалізацію селянського землеволодіння (найбільший успіх мала на півдні України). Був смертельно поранений у Києві Д.Богровим.

© Овдін О.В.

СТРАТЕГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ – дані про стан та тенденції змін зовнішнього оточення і внутрішнього середовища організації, які аналітично оброблені й можуть бути використані в процесі формування та реалізації стратегії. У системі стратегічного управління використовуються дані, що характеризують зміни у середовищі функціонування організації, які можуть вплинути на її довгострокову діяльність. Поняття **С.і.** виникло у 60-ті рр. XX ст. і застосовувалось в основному в процесі стратегічного планування. **С.і.** має характерні риси: більша частина інформації є зовнішньою; відрізняється динамічним характером та насиченістю; містить значний обсяг якісних показників; може бути конфіденційною та становити комерційну таємницю. Особливості **С.і.** обумовлюють певні ознаки її якості, до яких належать насиченість, надійність, достовірність, ступінь “кастомізації”, упорядкування, релевантність, прозорість. На сучасному етапі розвитку стратегічного управління актуальним завданням є формування системи **С.і.** організації.

© Пастухова В.В.

СТРАТЕГІЧНЕ МИСЛЕННЯ – особливий тип інноваційного системного мислення, що інтегрує різноманітні концепції та методи в процесі аналізу та розв’язання складних стратегічних проблем. У **С.м.** виокремлюються два аспекти: ментальний, що виявляється у формуванні концептуального погляду на явища, та інструментально-технологічний, що виявляється у формуванні системного алгоритму дій. Ментальний аспект ви-

являється через: усвідомлення ключових світоглядних аспектів управлінської діяльності, що базуються на сучасній концепції суспільного управління; орієнтація діяльності на громадянина-споживача управлінських та громадських послуг; постійна готовність до змін, усвідомлення шляхів і засобів подолання опору змінам; усвідомлення суті “стратегічного” у співвідношенні з “поточним” (орієнтація на пошук найбільш значущих проблем і визначення пріоритетів; розуміння значно більш широкого часового горизонту стратегії); комплексне розуміння кінцевого результату управління і вимірювання його через категорії “результативність”, “ефективність”, “економічність”; розуміння “пасток” стратегічного планування, серед яких надмірна формалізація системи планування, недооцінка значення процесу планування, нехтування поточними проблемами. Інструментально-технологічний аспект **С.м.** передбачає реалізацію певної логіки дій, а саме етапи: концептуального осмислення ситуації й розробки узагальненої моделі подальшого розвитку; усвідомлення й коректного формулювання стратегічних проблем; планування конкретних дій. **С.м.** орієнтує стратегічне управління на узгодження інтересів усіх зацікавлених сторін.

© Бакуменко В.Д.

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ – адаптивний процес, за допомогою якого здійснюються регулярна розробка та корекція системи досить формалізованих планів, перегляду системи заходів щодо їх виникнення на основі безперервного контролю та оцінки змін, що відбуваються зовні та всередині підприємства. **С.п.** – це також формалізовані зусилля всього колективу підприємства, спрямовані на розробку та організацію виконання стратегічних планів, проектів і програм. Як процес **С.п.** включає такі етапи: встановлення цілей згідно з місією фірми; аналіз факторів впливу віддаленого та безпосереднього оточення; визначення стратегій як окремих планових напрямів розвитку діяльності підприємства; передбачення заходів щодо реалізації визначених стратегій; організація виконання планових завдань; облік, контроль та аналіз планових завдань.

© Бурдун В.М.

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – планування цілей розвитку держави, що передбачає пошук оптимального набору траєкторій її руху, зорієнтованих на досягнення певних довгострокових цілей в умовах реальних ресурсних обмежень. Таке планування є одним із найважливіших завдань державно-управлінської діяльності. Воно охоплює концептуалізацію політик, програм і проектів, нормативно-правове, організаційне і координаційно-планове проектування і передбачає досягнення їх балансу та забезпечення синхронного розвитку. **С.п.д.у.** фактично поєднує в собі кілька видів управлінської діяльності, а саме: визначення цілей організації, прогнозування, оцінку адекватності ресурсів, адаптацію до зовнішнього середовища та внутрішню координацію, які відображені в докладному комплексному плані, спрямованому на забезпечення досягнення поставлених цілей. Його характерною рисою є масштабне охоплення проблем. Результатом **С.п.д.у.** є стратегічний план (довгостроковий або середньостроковий), який фактично являє собою державно-управлінське рішення щодо реалізації стратегії і політики відповідних суб’єктів державного управління. Цей план є науковим передбаченням стану держави як цілісного об’єкта управління в певний момент часу. Стратегія визначає курс на розподіл обмежених ресурсів для досягнення визначених цілей, а політика – загальні орієнтири для дій та прийняття рішень, які полегшують досягнення цілей.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

СТРАТЕГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ – наукове обґрунтування можливих кількісних та якісних змін (рівня розвитку в цілому, окремих напрямів діяльності) в майбутньому, а також альтернативних способів і строків досягнення очікуваного стану. Прогнозування поєднує в собі два елементи – передбачення і прогнозування. У зв’язку з цим виділяють науковий і нормативний прогнози. У першому випадку описуються можливі перспективи, стани, розв’язання проблеми майбутнього, а в другому – визначається бажаний (можливий) стан розвитку явища під впливом цілеспрямованої діяльності.

© Бурдун В.М.

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ – особливе, відмінне від поточного, управління організацією на підставі стратегії, яке орієнтує всю діяльність на встановлення постійного зв'язку із зовнішнім оточенням та на внесення своєчасних змін для закріплення здатності організації до ефективного виконання своєї місії та забезпечення довгострокового виживання організації в мінливому середовищі. Крім стратегічного планування як провідної функції, **С.у.** включає також і функції стратегічної організації, стратегічної мотивації і стратегічного контролю.

© Шаров Ю.П.

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ – аналіз зовнішнього оточення та внутрішнього середовища організації з метою визначення її стратегічного потенціалу, стратегічної позиції та перспектив розвитку стратегічних зон господарювання (СЗГ). **С.а.** спрямований на оцінку перспективного стану ресурсів організації і привабливості ринкових сегментів і тому має прогностичний характер. **С.а.**, як і SWOT-аналіз, є різновидом перспективного аналізу і має певні характерні ознаки. Надає інформацію для прийняття відповідних управлінських рішень щодо спрямування ресурсів організації в найбільш перспективні стратегічні сегменти ринку. Результати **С.а.** є підставою для прогнозування стратегічної позиції організації на привабливих сегментах ринку і визначення стратегічного потенціалу. Як специфічний елемент стратегічного управління **С.а.** використовується як основа прогнозування позиції організації на привабливих ринках. Його використання в системі планування забезпечує реалізацію прогностично-стратегічного підходу до управління організацією. **С.а.** здійснюється за трьома етапами: ідентифікація та оцінка стратегічного потенціалу; стратегічна сегментація та оцінка привабливості ринку; оцінка стратегічної позиції підприємства.

© Пастухова В.В.

СТРАТЕГІЧНИЙ БЮДЖЕТ ОРГАНІЗАЦІЇ – засіб розподілу ресурсів організації для досягнення стратегічних цілей на період реалізації стратегії. **С.б.о.** складається для фінансування заходів щодо реалізації стратегії. Вихідною основою стратегічного бюджетного планування організації є стратегічні цілі. **С.б.о.** містить довгострокові інвестиції

організації і має спрямованість на формування потенціалу прибутку. Його особливості виявляються у часовому періоді дії, рівні агрегації інвестицій за напрямками розвитку організації, об'єктах спрямованості, відповідальності за успіх діяльності організації. Він надає кількісну визначеність стратегічним орієнтирам, виражає у вартісній формі стратегічну програму дій по всіх напрямках функціонування організації. Тому **С.б.о.** можна інтерпретувати як програмний бюджет організації і як бюджет розвитку організації. Отже, **С.б.о.** призначений для обґрунтування витрат на реалізацію стратегії і формування основи для контролю реалізації стратегії.

© Пастухова В.В.

СТРАТЕГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ – підсистема контролю в організації, що передбачає періодичну перевірку прийнятності стратегії для досягнення стратегічних цілей та визначення можливості подальшої реалізації стратегії за певними умовами. За змістом **С.к.** є контролем реалізації стратегії підприємства. Тому контроль у системі стратегічного управління не розглядається як тип контролю, а виділений за періодичністю здійснення в будь-якій сфері до будь-якого об'єкта діяльності організації. **С.к.** має спрямованість на: визначення прийнятності стратегії; забезпечення відповідності стратегічних заходів стратегічному плану; відстеження фінансування стратегічних заходів; дотримання терміну виконання стратегічних заходів. Основним завданням **С.к.** є визначення об'єктів контролю, створення системи стандартів, оцінка стану об'єктів контролю, визначення причин відхилень та формування системи коригуючих заходів.

© Пастухова В.В.

СТРАТЕГІЧНИЙ ПЛАН – формалізований документ, що розробляється на підставі стратегії і визначає конкретні заходи, їх послідовність, строки, ресурси, відповідальність. Метою **С.п.** є побудова системи цілей організації для досягнення раціонального використання бюджетних коштів. **С.п.**, як правило, має багатоцільовий характер й реалізується за допомогою програм.

© Бакуменко В.Д.

СТРАТЕГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОРГАНІЗАЦІЇ (від лат. *potentia* – сила) – можливості досягнення стратегічних цілей шляхом ефек-

тивного використання ресурсів. **С.п.о.** є інструментом для досягнення кінцевих результатів організації і тому він належить до елементів, що становлять предмет стратегічного управління. За допомогою **С.п.о.** забезпечуються стійкі довгострокові конкурентні переваги та зміцнюється конкурентна позиція організації. Стратегічні ресурси, які є складовою **С.п.о.**, змінюються за обсягом та структурою тільки відповідними стратегічними рішеннями.

© Пастухова В.В.

СТРАТЕГІЧНІ ЗМІНИ – зміни в організації, які відбуваються як відповідь на динамічний розвиток ринку і обумовлюються зміною цільових орієнтирів організації. Розрізняють такі типи **С.з.**, що обумовлені: обраною стратегією організації; зміною зовнішнього оточення, що призводить до кардинальних змін умов функціонування організації. За масштабом здійснення **С.з.** можуть бути частковими, локальними і радикальними. **С.з.**, які обумовлені стратегією організації, на відміну від змін, зумовлених кардинальними змінами зовнішніх умов, відбуваються протягом усього періоду реалізації стратегії і мають поступальний, системний характер. Отже, **С.з.** в організації стосуються і “жорстких” елементів управління (структури, стратегії, системи) і “м’яких” елементів (стиль управління, компетенція та склад персоналу, організаційна культура).

© Пастухова В.В.

СТРАТЕГІЧНІ ЦІЛІ – цілі, що описують стратегічні наміри організації у визначенні її місця у сфері діяльності. **С.ц.** стосуються управлінських рішень проблем підвищення конкурентоспроможності організації, забезпечення стійкої конкурентної позиції та довготривалого успіху. Тому вони передбачають необхідність розв’язання масштабних проблем та встановлюються на період 2-5 років і більш тривалий період. У стратегічному управлінні відповідно до концепції сталого розвитку виділяють економічні, суспільні та екологічні цілі. У процесі формування **С.ц.** використовуються багатоцільовий підхід і принцип ієрархії. **С.ц.** організації охоплюють такі сфери (за М.Х.Месконом): ринок, нововведення, трудові ресурси, фінансові ресурси, матеріальні ресурси, продуктивність праці, соціальна відповідальність, прибутковість.

© Пастухова В.В.

СТРАТЕГІЯ (грец. *στρατηγία* – мистецтво полководця) – підхід до розв’язання критично важливих і складних (стратегічних) проблем; модель програмування діяльності для досягнення встановлених цілей. **С.** обов’язково визначає пріоритети (першочергові для реалізації напрями, цілі, проблеми), які дають корисну основу для розподілу обмежених ресурсів.

© Шаров Ю.П.

СТРАТЕГІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ – документ, у якому визначаються цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формуються взаємоузгодження і комплексна система заходів органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв’язання проблем економічного і соціального розвитку, досягнення стабільного економічного зростання, а також характеризуються очікувані зміни у стані економіки та соціальної сфери.

В Україні **С.е.с.р.к.** здійснюється у формі розроблення та реалізації Державної програми економічного і соціального розвитку України, яка розробляється щороку на короткостроковий період взаємоузгоджено з проектом державного бюджету України на відповідний рік. У Державній програмі конкретизуються заходи, передбачені в програмі діяльності Кабінету Міністрів, та завдання, визначені у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради про внутрішнє та зовнішнє становище України. Проект Державної програми на наступний рік подається до Верховної Ради одночасно з проектом державного бюджету.

У Державній програмі економічного і соціального розвитку України мають бути відображені: аналіз соціально-економічного розвитку країни за минулий та поточний роки і характеристика головних проблем розвитку економіки та соціальної сфери; вплив очікуваних змін зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації на економіку країни; цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку в наступному році; система заходів щодо реалізації державної політики з визначенням термінів виконання та виконавців; основні макроекономічні показники, обсяги капітальних вкладень, показники державного замовлен-

ня та інші необхідні показники й баланси економічного та соціального розвитку, у тому числі в розрізі галузей економіки, АР Крим, областей, м. Києва та Севастополя; перелік державних цільових програм, що фінансуються в наступному році за рахунок коштів державного бюджету; показники розвитку державного сектору економіки, зокрема одержання та використання доходів від розпорядження державним майном, ефективності використання об'єктів права державної власності, розвитку казенних підприємств.

Найважливішими засобами формування та реалізації **С.е.с.р.к.** є прогнозування, макро-економічне планування та державне програмування. Складовою програми соціально-економічного розвитку є організаційно-економічний механізм управління процесом реалізації програми. Такий механізм передбачає створення спрямованої на реалізацію передбачених програмою заходів системи правових, адміністративних та економічних регуляторів. Основним елементом організаційно-економічного механізму реалізації завдань програми є механізм державних замовлень. Реалізація програми складається з двох основних стадій: укладання державних контрактів і виконання комплексів робіт. Під час виконання програмних заходів має здійснюватися контроль. Метою контролю є сприяння тому, щоб фактичні результати якомога повніше відповідали завданням (цілям) програми.

© Губарєв О.О.

СТРАТЕГІЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ – документ, який визначає основні напрями співробітництва України з Європейським Союзом (ЄС) – організацією, яка в процесі свого розвитку досягла високого рівня політичної інтеграції, уніфікації права, економічного співробітництва, соціального забезпечення та культурного розвитку. Документ визначає основні пріоритети діяльності органів виконавчої влади до 2007 р., протягом якого мають бути створені умови, необхідні для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі. **С.і.У.ЄС** має забезпечити входження держави до європейського політичного (у тому числі у сфері зовнішньої політики і політики безпеки), інформаційного, економічного і правового просто-

ру. Отримання на цій основі статусу асоційованого члена ЄС є головним зовнішньополітичним пріоритетом України у середньостроковому вимірі й має співвідноситися в часі з набуттям повноправного членства в ЄС державами-кандидатами, у яких спільний кордон з Україною. Серед основних напрямів інтеграційного процесу такі: 1) адаптація законодавства України до законодавства ЄС, забезпечення прав людини; 2) економічна інтеграція та розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС; 3) інтеграція України до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки; 4) політична консолідація та зміцнення демократії; 5) адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС; 6) культурно-освітня і науково-технічна інтеграція; 7) регіональна інтеграція України; 8) галузева співпраця; 9) співробітництво в галузі охорони довкілля.

Внутрішнє забезпечення процесу інтеграції України до ЄС покладається на вищий, центральні та місцеві органи виконавчої влади України у співпраці з органами законодавчої влади, відповідними органами місцевого самоврядування. Керівництво **С.і.У.ЄС** здійснює Президент України. Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію **С.і.У.ЄС**.

Щорічно розроблятиметься План дій з реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу.

© Бакуменко В.Д., Забара І.М.

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ (організації, сфери діяльності) – результат стратегічного планування, що базується на аналізі зовнішнього і внутрішнього середовища організації та визначає опорні концептуальні положення стосовно бажаного і можливого майбутнього (стратегічне бачення розвитку, пріоритетні напрями розвитку й проблеми, ієрархічну систему цілей, систему індикаторів успішності реалізації стратегії, комплекс політик реалізації стратегії), а також систему програмно-цільових засобів (проектів, програм) досягнення стратегічних настанов. У державному управлінні України своєрідний бум стратегічного планування, що розпочався наприкінці 90-х рр. минулого століття і продовжується нині, виявився у розробці численних стратегій розвитку міст, регіонів, територій, окремих організацій публічного сектору.

© Шаров Ю.П.

СТРУКТУРА (лат. *structura* – побудова, розташування, порядок) – загальний, відносно стійкий, змінний у просторі і часі спосіб взаємозв’язку елементів й відносин системи. **С.** – внутрішня характеристика організації системи, що є формою об’єднання стійких взаємозв’язків між її елементами, а також законів таких взаємозв’язків. **С.** визначає функціональну складову системи, характер її поведінки, форми взаємодії тощо. Поняття **С.** відображає форму розташування елементів системи та характер взаємодії її сторін і властивостей. **С.** є результатом руху елементів, наслідком їхньої організації, упорядкування, і в цьому сенсі вона виступає як закон взаємозв’язку, відображення внутрішньої логіки побудови системи. Є невід’ємним атрибутом будь-яких існуючих об’єктів і систем. У державному управлінні найчастіше розглядаються організаційні **С.** управління, що відображають соціально-функціональну спрямованість, цілі й зміст державного управління в суспільстві. Як системоутворюючий елемент організаційної **С.** держави виступає її орган, що формує та реалізує відповідну політику.

© Кузнецов А.О.

СТРУКТУРА ОРГАНУ УПРАВЛІННЯ – внутрішньо упорядкована, ієрархічно побудована цілісна сукупність відносно самостійних структурних елементів органу управління (підрозділів, секторів, посад); порядок і форма розташування яких дають змогу найбільш ефективно реалізовувати законодавчо закріплені функції та повноваження. У **С.о.у.** виділяють такі елементи: а) ланки; б) рівні управління; в) внутрішні зв’язки. Структура є похідною від функцій. Вона покликана забезпечувати умови для їх якісного виконання, тому формування раціональної структури має визначатися не суб’єктивним уявленням керівництва про побудову органу управління, а залежати від компетенції і повноважень, що покладені на певний орган, від спеціалізації управлінської праці, яка зумовлюється цілісним комплексом внутрішніх і зовнішніх функцій, масштабністю завдань стосовно кожної функції, складністю об’єкта управління як керованої системи, кількістю її підсистем, елементів та напрямів діяльності.

Основними вимогами, що висуваються до організаційних структур, є оптимальність,

оперативність, надійність, економічність, гнучкість, стійкість, чітка правова регламентація структурних зв’язків і порядку розподілу завдань, повноважень і відповідальності всередині органу управління. До важливих параметрів, які необхідно враховувати, визначаючи **С.о.у.**, відносять: кількість рівнів управління; додержання норм керованості, централізацію виконання функцій; масштабність робіт певної функціональної спрямованості; розгалуженість міжфункціональних зв’язків, технічне оснащення управлінської праці.

С.о.у. може бути простою і складною. **С.о.у.** відображається у штатному розписі, де вказуються повна назва і кількість підрозділів, посад, їх класифікація та визначене фінансове забезпечення. Залежно від співвіднесення рівнів управління та структурних підрозділів розрізняють лінійний, функціональний, лінійно-функціональний, матричний та матрично-штабний типи організаційних структур.

© Одінцова Г.С., Дзюндзюк В.Б.,
Мельтюхова Н.М., Миронова Н.С.,
Набока Л.В.

СТРУКТУРА ПРОБЛЕМИ – сукупність взаємопов’язаних елементарних проблем, що відтворює складну проблему. Аналіз проблеми передбачає її структурування шляхом використання відповідних методів. Структурована проблема розв’язується її складовими. Потім результати розв’язання підпроблем поєднуються в цілісну модель розв’язання проблеми.

© Сурмін Ю.П.

СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЄЮ – сукупність підрозділів організації, взаємопов’язаних у процесі обґрунтування, вироблення, прийняття і реалізації управлінських рішень. Основними елементами організаційної структури є рівні, підрозділи і ланки управління, управлінські зв’язки між ними.

© Бакуменко В.Д.

СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ ПАРТИСИПАТИВНА – структура управління, заснована на активному включенні співробітників та їх представників у процеси вироблення, прийняття й реалізації управлінських рішень.

© Михненко А.М.

СТРУКТУРНА ПОЛІТИКА – послідовний цілеспрямований вплив держави на всю сукупність галузей економіки, на формування і розвиток галузевих і міжгалузевих структур, їх територіальне розміщення, організаційно-інституціональні пропорції, забезпечення ресурсами і функціонування в умовах ринку. **С.п.** спрямована на створення багатогалузевого високотехнологічного комплексу товаровиробничих структур (з урахуванням територіальних умов їх функціонування), які забезпечують зростання добробуту населення і зайнятість його соціально активної частини, зміцнення безпеки країни та інтеграцію економіки в систему світових господарчих зв'язків. **С.п.** виходить з принципів спадкоємності цілей структурної перебудови в перспективних і середньострокових програмах соціально-економічного розвитку держави та необхідності їх узгодження з реальними фінансовими можливостями і обмеженнями, пов'язаними із станом інфраструктури економіки. Для її реалізації широко застосовуються програми структурної перебудови. Формування таких програм спирається на науково-технологічну та промислову політику держави, метою якої є забезпечення модернізації та структурної перебудови виробничого потенціалу, зниження його енерго- та матеріаломісткості, підвищення конкурентоспроможності.

Пріоритетними напрямками **С.п.** в Україні є: вибір та розвиток інноваційної моделі економічного зростання; застосування програмно-цільових методів економічного управління розвитком наукомістких та високотехнологічних виробництв, які мають перспективу виходу на світові ринки завдяки їх конкурентоспроможності (літакобудування, ракетобудування, суднобудування, деякі види озброєння і військової техніки, енергетичне та електротехнічне устаткування тощо); комплексний підхід до реалізації проблеми енергозбереження в масштабах всієї країни; розвиток сучасної національної інформаційної інфраструктури на базі зарубіжних та вітчизняних досягнень у цій сфері; інституційне забезпечення розвитку науково-технологічного та інноваційного процесу (створення промислово-фінансових груп, холдінгів, технополісів, технопарків, використання механізмів вільних економічних зон, розроблення відповідного правового забезпечення, посилення координації фундаментальних досліджень

тощо); відновлення внутрішньої інвестиційної бази та створення сприятливого інвестиційного клімату.

© Бакуменко В.Д.

СУБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – орган влади, установа, підрозділ апарату управління чи посадова особа, які виробляють і ухвалюють державно-управлінські рішення щодо здійснення керуючого впливу на підпорядковані об'єкти управління або регулювання певних процесів та відносин у різних сферах суспільної життєдіяльності.

Згідно з Конституцією України єдиним джерелом влади у суспільстві виступає народ, який делегує свої повноваження колективним суб'єктам управління – органам влади. Усвідомлюючи соціальну відповідальність, вони мають право в межах своєї компетенції формувати державну політику, приймати рішення та справляти цілеспрямований вплив на об'єкти влади. Але при цьому слід враховувати мінливе домінування активної ролі суб'єктів і об'єктів державного управління.

С.д.у. (керуюча складова) спільно з об'єктом державного управління (керованою складовою) і взаємозв'язками, які при цьому виникають, формують систему державного управління, яка характеризується складністю і великими розмірами.

С.д.у., у свою чергу, є також великою системою, яка має свої характеристики, поділяється на підсистеми та елементи, наділена певною компетенцією і державно-владними повноваженнями, що дають змогу їй втілювати свою волю у форму керівних команд чи рішень, обов'язкових для виконання, тобто це система, що управляє об'єктами управління. **С.д.у.** не можуть існувати без відповідних об'єктів управління і лише у сукупності вони утворюють систему державного управління. Залежно від цілей **С.д.у.** може розглядатися і як об'єкт для вищої ланки в ієрархії управління.

© Одінцова Г.С., Дзюндзюк В.Б.,
Мельтюхова Н.М., Миронова Н.С.,
Чабанова Ю.В.

СУБ'ЄКТИ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові чи службові особи, інші суб'єкти при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на вико-

нання делегованих повноважень. Відповідно до цього поняття, закріпленого п. 7 ч. 1 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України, **С.в.п.** є: Президент України; Верховна Рада України; органи виконавчої влади – Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади; органи судової влади; Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим; прокуратура України; органи влади Автономної Республіки Крим – Верховна Рада, Рада міністрів; органи місцевого самоврядування – сільські, селищні, міські, районні, обласні ради; посадові чи службові особи зазначених вище органів; інші суб'єкти при здійсненні ними владних управлінських функцій (наприклад будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення, громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону).

© Васіна А.Ю.

СУБ'ЄКТИ І ОБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ – носії визначених повноважень, прав та обов'язків, які здійснюють стратегічну діяльність з цілевизначення і програмного забезпечення формування та розвитку людських, трудових, кадрових ресурсів як головної передумови побудови демократичної, правової, соціальної держави.

Суб'єктами державної кадрової політики, тобто носіями визначених законодавством повноважень під час формування та реалізації кадрової політики, є: народ, держава (органи влади та управління), органи місцевого самоврядування, суб'єкти економічної діяльності, профспілкові, політичні та громадські організації.

Згідно з Конституцією України народ виступає єдиним джерелом влади. Він здійснює свої функції і вирішує завдання, які стоять перед ним у сфері державної кадрової політики, як безпосередньо (через референдум, вибори Президента, народних депутатів, міських голів тощо), так і опосередковано (через представницькі органи, демократичні процедури, урахування суспільної думки тощо). Народ значною мірою делегує свої повноваження і функції в кадровій політиці державі (її гілкам і структурам) як політичній організації народу, а окремі групи населення – політичним партіям, різним громадським об'єднанням. Через державу та її струк-

тури, а також політичні партії та громадські організації народ бере участь в управлінні кадровими процесами в країні.

У своїх діях суб'єкти державної кадрової політики відносно самостійні, як того вимагають принципи демократії та плюралізму. Важливо, щоб усі суб'єкти, причетні до формування та реалізації державної кадрової політики, вели постійний конструктивний діалог, узгоджували позиції щодо спільного розв'язання таких проблем, як відновлення, збереження, нарощування і розвиток кадрового потенціалу країни. Спрямована предметно-практична діяльність суб'єкта щодо цілевизначення і програмного забезпечення формування та розвитку людських, трудових, кадрових ресурсів є головною передумовою побудови демократичної, правової, соціальної держави.

Відповідно, об'єктами державної кадрової політики є: а) національні кадри (кадровий корпус у цілому); б) кадрова система, кадрові процеси і відносини; в) інститути і механізми соціального партнерства. Об'єктами безпосереднього регулювання з боку держави та її органів є: а) правляча адміністративна і політична еліта; б) персонал державної служби; в) кадри державних установ, підприємств, організацій.

Однак до об'єктів державної кадрової політики не можна відносити лише кадри названих категорій. Держава впливає на всі категорії працюючих, усі трудові ресурси, у тому числі шляхом адміністрування, втручання в прийняття кадрових рішень, вольового тиску. Демократична держава може забезпечити конструктивність своєї ролі у розв'язанні кадрових проблем, однак держава не може виступати монополістом у формуванні та реалізації державної кадрової політики. Лише реальне, а не декларативне залучення громадян до процесів соціального управління, у тому числі й у кадровій сфері, – запорука високої ефективності використання інтелектуального потенціалу, усіх трудових ресурсів країни.

© Мартиненко В.М.

СУБ'ЄКТ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – носій владних повноважень щодо самостійного розв'язання місцевих проблем, що становлять предмет відання органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Первинним **С.м.с.** є територіальна громада, яка є основним джерелом функцій та повноважень місцевого само-

врядування. Крім неї, **С.м.с.** є органи самоорганізації населення, сільські, селищні, міські ради, сільські, селищні та міські голови, виконавчі органи сільської, селищної, міської ради, районні в місті ради, районні та обласні ради. **С.м.с.** поділяються на виконавчі та представницькі. **С.м.с.** реалізують функції місцевого самоврядування, що визначаються законодавством.

© Монастирський Г.Л.

СУБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ – особа, група осіб, спеціально створений орган, організація або суспільство загалом, які впливають на керовану систему з метою забезпечення її функціонування і руху до заданої мети. **С.у.** здійснює управлінську і організаційну роботу, приймає рішення і забезпечує досягнення поставлених цілей.

© Бакуменко В.Д.

СУБ'ЄКТ-ОБ'ЄКТНІ ВІДНОСИНИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – відносини, що охоплюють організацію і функціонування суб'єктів управління (керуючих систем), структуру їх взаємозв'язків із суспільною системою, а також компоненти останньої, які створюють у взаємозв'язку структуру об'єкта управління й безпосередньо сприймають державно-управлінські впливи. З погляду взаємозв'язків у системі суб'єкт-об'єктної залежності кожний державно-управлінський вплив можна охарактеризувати як суспільну потребу, інтерес і мету в управлінні, усвідомлені суб'єктом управління, юридично, нормативно виражені й практично здійснені в його рішеннях і діях. **С.-о.в.-с.д.у.** виявляють себе в кожному управлінському акті, дії, відношенні та об'єктивно зумовлюють і передбачають присутність трьох елементів: суб'єкта управління (державного органу, посадової особи, учасника управління), управлінського впливу, що створюється та реалізується ним, об'єктів впливу у вигляді, головним чином, діяльності організацій, установ, підприємств, окремих громадян.

Одним із поширених способів здійснення **С.-о.в.-с.д.у.** є управлінські рішення, що виступають як форма вияву волі суб'єкта управління відносно об'єкта управління і полягають у забезпеченні дійсних потреб та інтересів суб'єкта й об'єкта управління на основі вибору з деякої множини можливих варіантів їх поведінки такого варіанта, що

оптимально відповідав би конкретній обстановці та цілям функціонування системи державного управління на даному етапі її розвитку.

© Бакуменко В.Д.

СУВЕРЕНІТЕТ – незалежне від будь-яких сил, обставин і осіб верховенство; незалежність держави в зовнішніх і внутрішніх справах. Класичне визначення поняття “**С.**” дано французьким філософом Ж.Боденом (XVI ст.) – як “вищої, абсолютної і повсякчасної влади над громадянином і підданими в політичному співтоваристві”. У сучасних умовах **С.** найчастіше розглядається як верховенство влади держави всередині країни та її незалежність від влади будь-якої іншої держави. Поєднання двох начал – верховенства і незалежності – означає як право держави на незалежність і свободу від посягань іззовні і зсередини, так і право управляти, панувати, владарювати, свободу приймати рішення, здійснювати функції верховної влади. Отже, розрізняють два аспекти поняття “**С.**” – внутрішній і зовнішній. Під внутрішнім аспектом **С.** розуміється можливість для держави розпоряджатися своєю територією і ресурсами, а також видавати закони й примушувати підданих до їх виконання. У внутрішньому житті країни **С.** передбачає верховенство уряду та державних структур, які ним формуються. Зовнішній аспект **С.** ототожнюється з можливістю держави проводити незалежну політику, встановлювати дипломатичні відносини з іншими державами, оголошувати їм війну або заключати мир тощо. Важливою ознакою державного суверенітету є визнання міжнародним співтовариством, іншими суб'єктами міждержавних відносин права даного уряду на юридично рівних засадах вступати у відносини з іншими урядами.

Правовою основою **С.** є конституції, декларації, загальновизнані принципи міжнародного права, які фіксують суверенну рівність держав, їх територіальну цілісність, невтручання у внутрішні та зовнішні справи, право націй на самовизначення. Повага до **С.** – один з найголовніших принципів міжнародного права і міжнародних відносин, який закріплено у Статуті ООН, Гельсінських угодах та інших міжнародно-правових документах.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.,
Шкурат І.В.

СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ – фундаментальна ознака держави, яка розкриває політико-юридичну властивість державної влади і характеризується її верховенством, повнотою, невідчужуваністю, неподільністю всередині країни та незалежністю і рівністю поза межами країни, а також самостійністю. Поняття “С.д.” є складним і включає у себе два елементи.

По-перше, це внутрішня складова, що відображає пріоритет державної влади стосовно влади інших суб’єктів, поширення юрисдикції такої влади на всю територію країни та її монополне право на законодавчу діяльність. При цьому внутрішня складова поняття “державний суверенітет” характеризується чотирма ознаками: верховенством, повнотою, невідчужуваністю та неподільністю.

По-друге, це зовнішня складова, що відображає можливість держави бути суб’єктом міжнародного права, вступати у взаємовідносини з іншими державами та недопустимість втручання у внутрішньодержавні справи зовні. При цьому зовнішня складова поняття “державний суверенітет” характеризується двома ознаками: незалежністю та рівністю.

С.д. є обов’язковою (специфічною) ознакою держави, яка допомагає остаточно відмежувати її від інших організацій (об’єднань) людей. Держава має такі суверенні права:

- право війни та миру;
 - право видавати закони;
 - право формувати державні органи;
 - право визначати атрибутику держави;
 - право встановлювати податки;
 - право призначати своїх представників в інші держави і міжнародні організації тощо.
- Державний суверенітет України проголошено 16 липня 1990 р. шляхом ухвалення Декларації про Державний суверенітет України. При цьому відповідно до ст. 2 Конституції України державний суверенітет України поширюється (запроваджений та діє) на всій території України.

© Спаський А.С.

СУД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (англ. *Court of Justice of the European Communities*) – одна з п’яти офіційних інституцій Європейського Союзу, найвищий суд ЄС, рішення якого не оскаржуються. До складу С.ЄС входять по одному судді від кожної держави-члена (після останнього розширення – 27), яким допомага-

ють вісім генеральних адвокатів. Суддів і адвокатів призначають за загальної згоди держав-членів на шестирічний термін. С.ЄС може засідати в палатах або збиратися на пленарні засідання для розгляду особливо важливих чи складних справ та на вимогу держав-членів. С.ЄС виконує дві основні функції: перевіряє на відповідність договорам документи, прийняті європейськими інституціями та урядами; тлумачить право на запит національних судів.

© Грицьак І.А.

СУД З ПРИМИРЕННЯ І АРБІТРАЖУ – орган, створений відповідно до Конвенції з примирення і арбітражу в рамках НБСЄ, прийнятої в м.Стокгольмі 15 грудня 1992 р. Конвенція була підписана 34 державами – учасниками НБСЄ (перейменована у 1995 р. в ОБСЄ – Організацію з безпеки і співробітництва в Європі) та ратифікована понад 20 державами. Головним елементом цієї Конвенції є обов’язковий характер процедури примирення, що поширюється на всі спори, незважаючи на те, що результати процедури не мають обов’язкового характеру для сторін. Крім того, Конвенція передбачає можливість добровільної передачі справи до арбітражу в тому розумінні, що кожна держава може зробити односторонню заяву про визнання компетенції арбітражного суду за умови дотримання принципу взаємності. Такі заяви були зроблені Грецією, Данією, Фінляндією, Швецією. Регламент С.п.а. набув чинності 1 лютого 1997 р. Примирення та арбітраж здійснюються, відповідно, Примирною комісією та Арбітражним трибуналом, які створюються для кожного спору. До складу Примирної комісії та Арбітражного трибуналу входять, відповідно, мирові посередники та арбітри, що обираються із списку. Мирові посередники та арбітри створюють у сукупності С.п.а. у рамках ОБСЄ.

© Забара І.М., Кийвець О.В.

СУДОВА ВЛАДА – одна з гілок державної влади, що покликана самостійно і незалежно здійснювати правосуддя. Як правило, С.в. представлена трьома судовими системами, судові органи яких вирішують конфлікти, що виникають у правотворчості (Конституційний Суд), в управлінні й підприємницькій діяльності (система арбітражних судів), у правовідносинах громадян між собою та з організаціями чи органами управління (система загальних судів). Стан С.в., ставлення

до неї в суспільстві дуже важливі для демократії і законності. Суд не є репресивним органом держави, суд покликаний бути захисником права в найширшому значенні. **С.в.** впливає на законодавчу і виконавчу влади, використовуючи у своїх рішеннях чинне законодавство. Найвищим виявом політичної, владної ролі **С.в.** як соціальної інституції взагалі є контроль законодавчого процесу (конституційний нагляд), що полягає у кваліфікації певних нормативно-правових актів або їх окремих положень як таких, що суперечать конституції, і позбавленні їх юридичної сили.

© Варзар І.М.

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ – заснована на законі діяльність судів щодо перевірки правомірності актів і дій органів виконавчої влади, їхніх посадових осіб із застосуванням, якщо виникає необхідність, правових санкцій. **С.к.** полягає у захисті прав та свобод людини, перевірці законності дій органів виконавчої влади. **С.к.** реалізується в Україні системою судів загальної та спеціальної юрисдикції. Конституцією України (ст. 55) закріплено право кожної людини і громадянина на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. **С.к.** у демократичній державі має позанаціональні рамки. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. **С.к.** в Україні має непрямий характер, оскільки контролюється не законність самих законів, а законність нормативно-правових актів, які базуються на законах, та законність дій службових осіб, які виконують ці закони.

© Бакуменко В.Д.

СУДОВІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ. За часів Київської Русі (IX – XII ст.) судові функції, крім князя, здійснювала Церква. Складовою частиною Української козацької держави, створеної під проводом Богдана Хмельницького, була розгалужена судова система, у якій головне місце належало Генеральному судді, який очолював вищий судовий орган держави. Така організація судів ще довго продов-

жувала існувати і після входження України до складу Росії у 1654 р. й була скасована у XVIII ст. у зв'язку з ліквідацією російським царем української державності.

Судова реформа 1864 р. була найбільш послідовною з буржуазних реформ 60-70-х рр. XIX ст. і передбачала реформи судової системи й судочинства. Проводилася на основі судових статутів, прийнятих 20 листопада 1864 р. На околицях Росії статuti вводилися зі значними змінами; остаточно процес був завершений лише в 1896 р. У судових статутах відображено ряд буржуазних принципів судоустрою й судочинства: відокремлення суду від адміністрації, незмінюваність суддів і слідчих, створення суду присяжних, запровадження адвокатури, проголошення гласності, усності й змагальності процесу, вільна оцінка доказів; виборність деяких судових органів (мирових судів). Водночас судова реформа зберегла низку елементів колишнього станового суду: участь у процесі станових представників, особлива підсудність справ вищих посадових осіб, збереження селянських, “іногородницьких” і духовних судів тощо.

В умовах національних державотворчих процесів у 1917-1920 рр. відбувалося формування судової системи в Українській Народній Республіці, Українській Гетьманській державі, УНР часів Директорії. Формувалися судові органи й у Західноукраїнській Народній Республіці. У процесі побудови радянського державного апарату у 1917-1920 рр. була створена і діяла розгалужена система радянських судів. Основою першої радянської судової реформи стала постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 16 грудня 1922 р., якою було затверджено Положення про судоустрій УРСР, що вводилося в дію з 1 лютого 1923 р. У зв'язку з необхідністю узгодження українського законодавства про судоустрій із законодавством СРСР та з адміністративно-територіальними змінами, що відбулися в Україні протягом 1923-1925 рр., 22 жовтня 1925 р. ВУЦВК затвердив нове Положення про судоустрій УСРР.

Друга кодифікація радянського законодавства в Україні, яка розпочалася наприкінці 50-х рр., не обминула і судоустрій республіки. 30 червня 1960 р. було прийнято Закон “Про судоустрій Української РСР”, що забезпечував більш чітку організацію та діяль-

ність судової системи. Розширення прав союзних республік виявилось, зокрема, у передачі їм права прийняття кримінального, цивільного, процесуального кодексів і закону про судоустрій.

Конституція незалежної України, прийнята у 1996 р., закріпила правові засади для створення нової судової системи. 21 червня 2001 р. Верховна Рада України прийняла низку законів про внесення змін до Кримінально-процесуального, Цивільного процесуального, Арбітражного процесуального кодексів України, законів “Про судоустрій України”, “Про статус суддів”, “Про арбітражний суд” та ін. Ця так звана мала судова реформа була проведена з метою розвитку положень Конституції 1996 р. про судоустрій і судочинство України. Згідно із Законом “Про судоустрій України” система судів загальної юрисдикції складалася з таких ланок: місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України. Концепцією судово-правової реформи в Україні, схваленою Верховною Радою України 28 квітня 1992 р., передбачається подальше вдосконалення судової системи.

© Лимар А.П.

СУД ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СПІЛЬНОТ (англ. *Court of First Instance of the European Communities*, *СПІ*) – другий рівень судової влади Європейської Спільноти; інституція, до юрисдикції якої належать розгляд кадрових суперечок в установах ЄС, спірних питань у галузі конкуренції, слухання справ, що потребують вивчення численних фактів (а не тлумачення законів), ведення справ за позовами осіб та компаній, крім справ проти заходів із захисту торгівлі Європейського Союзу (таких як антидемпінг). Рішення **С.п.і.Є.С.** можуть бути оскаржені в Суді ЄС з позиції законності. **С.п.і.Є.С.** складається з 25 суддів (по одному від кожної з держав-членів), яких на шестирічний термін з правом подовження повноважень призначають за загальної згоди уряди держав-членів. Судді вибирають зі свого складу президента на трирічний термін з правом подовження повноважень.

© Логвін З.І.

СУСПІЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ – управління процесами формування і розвитку суспільства. Термін “**С.у.**” інтегрує управління всіма сферами суспільної діяльності (полі-

тичної, економічної, соціальної, гуманітарної, екологічної), державне управління (центральне, регіональне, місцеве), місцеве самоврядування, управління громадськими організаціями і рухами, політичними партіями, профспілками та ін.

© Михненко А.М.

СУСПІЛЬНИЙ ПОРЯДОК – стан стабільності, упорядкованості й безпеки в суспільстві, одна з його універсальних цінностей.

© Михненко А.М.

СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК – якісна зміна всієї структури суспільства аж до зміни способу мислення людей, що призводить до виникнення нових суспільних відносин і нових методів виробництва. Далеко не будь-яка навіть кардинальна зміна в суспільстві є кроком на шляху розвитку. Під **С.р.** звичайно розуміють лише такі зміни, які відповідають інтересам більшості, сприяють підвищенню якості життя людей і дають їм змогу впевненіше дивитися в майбутнє. Загальний механізм **Р.с.** полягає у виникненні нових потреб у різних сферах суспільного життя та пошуку можливостей їх задоволення. Нові потреби постійно виникають як наслідок виробничої та іншої продуктивної діяльності людей, а тому пов’язані з пошуком та винаходом нових засобів праці, спілкування, організації суспільного життя, розширенням та поглибленням обсягу наукового знання, ускладненням форм і механізмів творчої діяльності людей. Залежно від активності суб’єктів діяльності розрізняють дві основні форми **Р.с.**: еволюційну і революційну. Важливу роль у забезпеченні стабільності **Р.с.** відіграють суспільні реформи та стратегічне управління. Передбачувані зміни та нововведення стимулюють **Р.с.** Саме тому покращання системи суспільного управління на основі демократичних суспільних відносин забезпечує найкращі результати в удосконаленні суспільства та прискоренні його розвитку.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

СУСПІЛЬНИЙ ЦИКЛ – послідовність подій і станів динаміки суспільства, що регулярно повторюється й забезпечує його стабільне відтворення і зміну.

© Михненко А.М.

СУСПІЛЬНІ ПРОБЛЕМИ – незадоволені потреби, які набули значущості для великих груп населення. Існують два підходи до виділення суспільних проблем: на основі чисельності людей, яких вони зачіпають, або з урахуванням підтримки, відгуку, інтересу населення до них. Одне із завдань політичної системи (державної і міжнародної) полягає в тому, щоб виявляти **С.п.** і виробляти стратегію їх розв’язання. Наявність певної **С.п.** не призводить автоматично до її розв’язання, оскільки необхідний механізм, який дозволяє ставити проблеми перед суспільством, надати їм характеру **С.п.** Це нерозривно пов’язано з іншим, дуже важливим елементом суспільного управління, а саме визначенням низки найбільш актуальних проблем, що слугують орієнтиром для дій системи суспільного управління. На основі з’ясування пріоритетності розв’язання **С.п.** відбувається визначення цілей і пріоритетів суспільного та державного управління, формування державної політики.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ – перетворення вигляду, форми, істотних властивостей, внутрішньої сутності суспільства, переведення його з одного стану функціонування в інший. **С.т.** передбачають докорінне перетворення суспільної системи як за формою, так і за змістом, внаслідок якого виникає новий якісний стан організації суспільства. Трансформаційні зміни як загальна мета можуть досягатися як революційним шляхом, так і еволюційно за допомогою комплексу реформ. Саме реформаторський шлях визнаний на даний час кращим у більшості суспільств. Трансформаційні перетворення не слід розуміти як лише позитивні, прогресивні зміни. Вони можуть включати також негативні перетворення та взагалі рух “по колу”. На динаміку **С.т.** впливають насамперед їх суб’єкти, цілі, засоби, специфіка країн, що трансформуються, тенденції світового розвитку та інші чинники.

© Кравченко С.О.

СУСПІЛЬНІ ФОНДИ СПОЖИВАННЯ – товари і послуги, що надаються державою всім її громадянам на рівних засадах.

© Михненко А.М.

СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ФОРМАЦІЯ (лат. *formatio* – утворення, формування) – одна з базових категорій марксистської соціальної філософії. Вперше вжита К.Марксом у 1851 р., який таким чином позначав історично визначену сукупність виробничих та суспільних відносин. Формацийний підхід до вивчення історичного процесу передбачає, що будь-яке суспільство, незалежно від його просторових і часових характеристик, має поступово пройти п’ять типів суспільно-економічних формацій: первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну, комуністичну. **С.-е.ф.** у багатьох випадках дає змогу виявити закономірності організації та функціонування суспільства, але водночас для формаційного підходу характерне спрощене бачення багатьох аспектів життєдіяльності суспільства, недостатнє врахування соціокультурних особливостей людських спільнот, що існували та існують у різних природно-географічних умовах.

© Казакевич Г.М.

СУСПІЛЬСТВО – особливий, надзвичайно складний вид організації соціального життя. Включає в себе всю багатоманітність стійких соціальних взаємодій, усі інститути та спільноти, що локалізовані в рамках конкретних державотворчих територіальних кордонів. **С.** властиві такі механізми саморегуляції, які дають змогу підтримувати йому свою цілісність, упорядковувати відносини між інститутами та спільнотами, інтегрувати соціальні новоутворення та підкоряти своїй логіці поведінку основної маси населення, схилиючи людей, які живуть на відповідній території, відтворювати у своїх діях єдину тканину численних соціальних взаємодій. Звичайно виділяють два основних аспекти **С.** – це структура суспільства та розвиток суспільства. Характер розвитку суспільства визначається його досить складною структурою, дією в ньому багатьох неоднорідних факторів. У результаті складаються різні сфери життя суспільства. Основні з них – економічна, соціальна, політична та духовна. Провідні мислителі людства постійно намагалися пізнати, осмислити суть, основні засади функціонування, характерні особливості **С.** як соціального феномену. Уявлення про **С.** як про єдиний організм з’являється в Стародавній Греції, де **С.** розумі-

ли як упорядковане ціле, що складається з окремих частин та у буквальному розумінні цього слова ототожнювали з державою. Так, у працях Аристотеля (384-322 до н.е.) і Платона (427-347 до н.е.) суспільне життя не мислилось інакше, як державне. Закономірності розвитку суспільства і держави ототожнювалися. Неподільність суспільства і держави зберігається аж до Нового часу. Тільки в працях Ж.-Ж.Руссо (1712-1778), І.Канта (1724-1804), Г.Гегеля (1770-1831) починається розведення цих двох понять. Суспільство стало сприйматися як ідея людства, як морально-політична єдність, як вираження “загальної волі”. Філософи починають протиставляти поняття “суспільство” і “державу”. Нове розуміння категорії **С.** з позицій системності суспільного життя запропоновано в працях О.Конта (1798-1857), Г.Спенсера (1820-1903), К.Маркса (1818-1883), Е.Дюркгейма (1858-1917), М.Вебера (1864-1920), П.Сорокіна (1889-1968) та ін.

С. як складна самокерована система постійно перебуває в русі, але одночасно **С.** потребує забезпечення певного рівня стабільності і не може існувати без наявності безперервного управління. **С.** в цілому та окремі його складові систематично зазнають цілеспрямований організаційний та регулюючий вплив держави. Воно є об’єктом впливу для державного управління.

© Кулініч О.В.

СУСПІЛЬСТВО ВІДКРИТЕ (англ. – *Open society*) – тип суспільства, що ґрунтується на засадах індивідуальної ініціативи, раціонального осягнення світу, критики та самокритики, досконалої конкуренції ідей і поглядів.

С.в. орієнтоване на статус особистості, здобутий завдяки волі та власним здібностям і характеризується динамічною соціальною структурою, високою мобільністю, схильністю до інновацій та демократичною плюралістичною ідеологією. Протиставляється закритому суспільству.

Поняття “Відкрите суспільство” було вжито французьким філософом-інтуїтивістом А.Бергсоном (1859–1941), який у книзі “Два джерела моралі та релігії” (1935) виділяє два типи суспільств, два типи соціальної організації, співвідносячи їх із двома типами моралі: статичної та динамічної. Статична – система звичок, доведених до автоматизму навичок спілкування, жорстких ритуалів і норм, авторитарно підтримуваних в ім’я гро-

мадської дисципліни та порядку. У динамічній моралі втілюються принципи людської свободи, любові, креативності, вона добровільна та свідомо, вільна і творча. Суспільство, в якому домінує динамічна мораль, Бергсон вважав відкритим.

Англійський філософ, соціолог і логік, представник школи “критичного раціоналізму” К.Поппер (1902-1994) зробив спробу охарактеризувати ці два типи суспільства та дати їм науково обґрунтовані формулювання. У роботі “Відкрите суспільство та його вороги” (1945) він писав “... магічне, племінне чи колективістське суспільство ми будемо називати закритим суспільством, а суспільство, в якому індивідууми вимушені приймати власні – *відкритим суспільством*”.

Згодом Поппер виділив головні характеристики *відкритого суспільства*: відмова від будь-яких домагань будь-якого на володіння абсолютною істиною; законність вільних обговорень будь-яких соціальних проблем разом із традицією того, що результати публічних дискусій справляють вплив на політику; наявність інститутів, що сприяють волі тих, “хто не шукає вигоди”.

Концепція відкритого суспільства має значення для кращого усвідомлення проблем побудови демократичної держави. Вона відповідає на питання, “яким чином має бути влаштована держава, щоб від поганих правителів можна було позбутися без насильства та кровопролиття”.

За Поппером, демократію неприпустимо характеризувати як правління більшості, навіть у контексті важливості інституту загальних виборів. Отже, якщо уряд не забезпечує ефективності соціальних інститутів, що гарантують меншості право ініціювати адекватні реформи, такий режим може кваліфікуватися як тиранія та диктатура.

© Кулініч О.В.

СУСПІЛЬСТВО ЗАКРИТЕ (англ. *Closed society*) – тип суспільства, що характеризується статичною соціальною структурою, обмеженою соціальною мобільністю, неспроможністю до інновацій, догматичною авторитарною ідеологією, переважанням соціально-масового над індивідуальним. Головною рисою **С.з.** є обмеження можливостей людини у прийнятті рішень і в спілкуванні з навколишнім світом. Крайньою формою закритого є тоталітарне су-

пільство, тобто таке, у якому контроль держави поширюється на всі сфери життя і стає всеохоплюючим. **С.з.** протиставляється відкритому.

Терміни “закрите суспільство” та “відкрите суспільство” вперше були запропоновані А.Бергсоном (1859-1941) і запроваджені К.Поппером (1902- 1994) для характеристики соціально-політичних систем, властивих різним суспільствам на тих чи інших етапах історичного розвитку.

Закритим, за Поппером, виступає суспільство, організоване на основі авторитарно встановлених незмінних норм. У такому суспільстві існує жорсткий репресивний державний контроль. Усі види дій, що не відповідають прийнятим нормам, припиняються. Люди, які вчинили їх, караються.

С.з. – це суспільство людей, об’єднаних для досягнення спільної мети (або цілей) на основі привілеїв легітимних або негласних. При цьому мета суспільства забезпечує його єдність, а привілеї – ієрархічну структуру управління. Проте, якщо мета вже досягнута або вона не виправдала себе ще до її досягнення, то таке суспільство стає неіснуючим. Його головною потребою стає потреба мати ворога, проти якого суспільство могло б бути мобілізоване. Якщо ворога немає – він вигадується. На думку К.Поппера, закриті суспільства теоретично підготували такі відомі “лжепророки”, як Геракліт, Платон, Гегель і Маркс.

Розуміння терміна “**С.з.**” важливе для запобігання авторитарним тенденціям в управлінні державою, оскільки саме **С.з.**, тобто таке суспільство, в якому відсутній контроль за діяльністю виконавчої влади, неінституціалізована опозиція, зв’язки із зовнішнім світом підконтрольні державі, інформація про зовнішній світ проходить крізь призму державної пропаганди, а інформація про внутрішнє становище приховується та фальсифікується, є умовою встановлення тоталітарного режиму.

© Кулініч О.В.

СУСПІЛЬСТВО ЗНАЇ – найбільш довершена форма інформаційного суспільства, коли колективний розум стає не тільки опорою розвитку конкретного індивіда, але й об’єктом цілеспрямованих зусиль з інтелектуалізації всього суспільства. **С.з.** являє собою суспільство, перевага якого визначається

не розмірами території, кількістю населення, оборонним потенціалом держави, а інтелектуальним чинником, у розвитку якого першорядну роль відіграють саме знання. Виникла нова продуктивна сила – сила знання. Якщо інформаційне суспільство базується на виробленні інформаційного матеріалу, який виступає як товар, що продається і купується, то **С.з.** ґрунтується на людині-творцеві, яка мислить. Він зайнятий переважно розумовою діяльністю, що вимагає знання, інтенсивної роботи розуму. Частка монотонної механічної праці в **С.з.** усе більше скорочуватиметься і буде замінена інтелектуальною працею. Тим самим знання все більше набувають людського, гуманістичного змісту, усе відчутніше впливають на всі сфери суспільного життя. Це відкриває сприятливі можливості для вдосконалення державного управління, творчої діяльності менеджерів певного рівня, програмістів, консультантів, користувачів програмного забезпечення та інших службовців.

© Валуцький О.О.

СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО – наука, що охоплює сукупність усіх наукових та позанукових знань про суспільство. Розв’язання проблем суспільного розвитку сприяла типологізація форм пізнання суспільної реальності (наукова та позанукова), розмежування на основні форми (філософське, загальнонаукове, спеціально-наукове, традиційне гуманітарне та соціальне знання як такі, що виникають на стику **С.**, природознавства й технікознавства), виділення основних типів суспільствознавчих теорій відповідно до властивих **С.** основних форм пізнання та знання, а також з’ясування типологічних особливостей їх взаємозв’язку з життєдіяльністю людей в історичному процесі.

© Михненко А.М.

СУСПІЛЬСТВО СПОЖИВАННЯ (англ. *consumer society*; нім. *konsumgesellschaft*; фр. *la Société de consommation*) – сукупність суспільних відносин, організованих на основі принципу індивідуального споживання. **С.с.** характеризується масовим споживанням матеріальних благ і формуванням відповідної системи цінностей і установок. **С.с.** є однією з рис сучасного суспільства. Термін **С.с.** використовують для опису ефекту прирівняння особистого щастя з купівлею і споживанням

матеріальних благ. Розвиток С.с. на Заході датують періодом після закінчення Другої світової війни. С.с. розвивається одночасно з розвитком капіталізму, який супроводжується бурхливим економічним і технічним розвитком і такими соціальними змінами, як: зростання доходів, що суттєво змінює структуру споживання; зменшення тривалості робочого дня; розмивання класової структури і багатofакторний характер соціальної диференціації; індивідуалізація споживання, що формує індивідуальний стиль і імідж; збільшення числа товарів і послуг, а також одиниць людського досвіду та аспектів повсякденного життя, що комодифікуються, виставляються на продаж; поширення ринку на всі сфери життєдіяльності; перетворення акту здійснення покупок на вид дозволу. До найважливіших рис моделі С. с. належать: 1) втягнення в активне споживання більшості населення, а не лише найбагатших класів; 2) індивідуальне споживання населення виходить за межі, що диктуються природними потребами, і перетворюється на основну частину відтворення людини соціальної; споживання стає інструментом конструювання соціальної ідентичності, соціокультурної інтеграції в суспільство; 3) виробництво стає не лише масовим, але й гнучким, що дає змогу споживачам конструювати свою індивідуальність за допомогою речей; 4) з'являється розвинена система кредиту, різні форми банківських карток, що прискорює процес прийняття рішення про здійснення покупки; 5) товар цінується як засіб комунікації, який дає змогу передати інформацію про соціальний статус; 6) результатом виробництва стають бренди – торгові марки, що перетворилися на феномени масової свідомості (оцінки, символи); 7) відбувається естетизація споживання, що значно збільшує роль дизайну.

© Марчук Р.П.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРОБКИ ПРОГРАМНО-ЦІЛЮВИХ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ – основні вихідні положення стосовно розробки сучасних програм державного рівня. З урахуванням світового досвіду можна визначити такі з них: насамперед, це чітке визначення на вищих рівнях влади державних пріоритетів щодо розв'язання найважливіших соціаль-

но-економічних, політичних, екологічних, оборонних, науково-технічних, міжнародних проблем. При цьому дуже важливо відокремити дійсно пріоритетні цілі, особливо важливі у стратегічному плані розвитку країни. У зв'язку з цим заслуговує на увагу та всіляку підтримку розроблення виважених сценаріїв-прогнозів перебігу подій як усередині країни, так і на міжнародній арені, на основі яких будуватимуть свої практичні дії структури виконавчої влади. По-друге, у межах пріоритетних напрямів шляхом ретельного аналізу необхідно виділити так звані, “точки зростання” (за іншою термінологією “точки стабілізації”, “критичні точки” тощо), тобто види діяльності, дії, процеси, технології, які можуть забезпечити країні найбільш швидкий або стійкий успіх (результати, досягнення, визнання) у межах наявних та реально доступних ресурсів у відповідних сферах діяльності. Наприклад, в економічній сфері – це виділення окремих галузей і навіть підприємств порівняної переваги, які мають найкращі економічні показники або перспективу швидко стати такими за умов певної інвестиційної підтримки їх діяльності, а також можливість міжнародної конкурентоспроможності. По-третє, визначається перелік та графік упровадження програм і проєктів, спрямованих на підтримку таких “точок зростання” та створення або підтримку відповідних “центрів зростання”, тобто структур, діяльність яких виявляється найефективнішою і які спроможні взяти на себе лідерство в конкретних напрямках. Для кожної такої програми або проєкту необхідно визначити цілі та перелік проблем, які розв'язуються за її допомогою. Це найважливіша вихідна частина програмування, оскільки від цього залежить ефективність усіх зусиль щодо реалізації програми, концентрації ресурсів на “точках зростання”, визначення критеріїв відбору пріоритетів на етапах проєктування, обґрунтування підсистем і проєктів та оцінки їх результативності.

До виділених таким чином програм має бути запроваджена цілеспрямована політика пріоритетного розвитку з застосуванням, в основному, фінансових інструментів, які є найбільш поширеними засобами здійснення економічної політики, оскільки сумісні з ринковим господарством. Це передбачає достатнє забезпечення ресурсами; підвищення рівня промислової технології; модер-

нізацію обладнання; підвищення продуктивності праці; першочергове використання цільового фінансування, кредитів урядових фінансових інститутів, податкових пільг, спеціальних квот імпорту енергоносіїв та валюти; підвищення рівня управління в них; систематичний державний контроль за використанням наданих фінансових ресурсів. У процесі розробки програм і проектів незгодженість між окремими елементами, засобами, методами управління становить певну загрозу втрати ефективності використання ресурсів. Попередження цієї загрози є одним з основних завдань організацій – координаторів розробки програмно-цільових державно-управлінських рішень.

© Бакуменко В.Д.

СУЧАСНІ СВІТОВІ ЗАГРОЗИ – загрози розвитку земній цивілізації, що беруть своє походження в глобальних проблемах людства як наслідки несвочасного звертання уваги людства на ті зміни, які людина внесла у навколишнє природне середовище завдяки своїй перетворюючій діяльності, а також трансформації самого суспільства, які одночасно з підвищенням добробуту несуть у собі певні загрози. Історично до кінця минулого віку найбільш актуальною вважалась загроза міждержавного ядерного зіткнення і широкомасштабної війни з використанням звичайних озброєнь між провідними країнами світу. В сучасних умовах вона залишається, але відійшла на другий план. Її місце зайняла загроза катастрофічно зростаючого розриву в рівні і якості життя між високо- і низькорозвиненими в соціально-економічному відношенні країнами (“Багата Північ” – “Бідний Південь”). На тлі цього все більш загрозливими стають зміни у світових енергетичному, демографічному, екологічному балансах, стані освіти і культури. До нових загроз відносять поширення міжнародного тероризму, розповсюдження зброї масового ураження і засобів її доставки, внутрішні збройні конфлікти та ін.

© Кучма Д.Я.

СФЕРА І ГАЛУЗЬ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ – загальноприйняте розмежування основних напрямів (сфери) та видів (галузі) суспільної діяльності, яке базується на інтеграції об’єктивних групових потреб та інтересів

людської спільноти. Історико-конкретні і ситуативні комбінації між зазначеними групами потреб та інтересів синтезуються у сфери (політична, економічна, соціальна, гуманітарна, міжетнічна), а проблемні і локальні “стики” між ними - в галузі суспільної життєдіяльності людей (виробництво, сільське господарство, природокористування, екологія, торгівля, транспорт, зв’язок, право, фінанси, наука, освіта, інформатика та ін). Кожна сфера структурно складається з трьох елементів: із відносин (взаємодії) людей з приводу потреб, інтересів, цілей у певній сфері життєдіяльності; із установ (інститутів), що люди створюють для найбільш ефективної реалізації цих потреб, інтересів, цілей; із поглядів (ідей), що люди виробляють у процесі реалізації своїх потреб, інтересів, цілей. Характерна різна динамічність зазначених елементів: найбільш рухливими є відносини; найбільш консервативними – установи. Що стосується поглядів людей, то вони характеризуються більш складними соціальними залежностями й динаміка їх змін залежить від ситуації.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

СФЕРИ КОНСУЛЬТАЦІЙ І СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА НАТО – широкий спектр питань для консультацій та співробітництва між Україною та НАТО. Суб’єкти цих відносин підтверджують своє зобов’язання повною мірою реалізовувати розширену і поглиблену Програму “Партнерство заради миру”. Це включає участь України в операціях, у тому числі миротворчих, у кожному конкретному випадку за повноваженнями Ради Безпеки ООН або за відповідальністю ОБСЄ, а також у разі залучення до таких операцій Об’єднаних загальновійськових тактичних сил, участь у них України на початковому етапі, що в кожному конкретному випадку є предметом рішень Північноатлантичної Ради щодо окремих операцій. Консультації між Україною та НАТО стосуватимуться питань, які становлять спільний інтерес, зокрема: політичних питань та питань щодо безпеки, в тому числі розвитку євроатлантичної безпеки та стабільності, включаючи безпеку України; запобігання конфліктам, управління кризами, підтримання миру, врегулювання конфліктів та гуманітарних операцій, беручи до уваги роль ООН та ОБСЄ у цій галузі;

політичних та оборонних аспектів нерозповсюдження ядерної біологічної та хімічної зброї; контролю над озброєннями та роззброєння, включаючи питання, що стосуються Договору про звичайні збройні сили в Європі, Договору про відкрите небо та заходів зміцнення довіри і безпеки за Віденським Документом 1994 р.; експорту озброєнь та передачі супутніх технологій; боротьби з контрабандою наркотиків та тероризмом. Сфери консультацій та співробітництва, зокрема шляхом проведення спільних семінарів, спільних робочих груп та участі в інших програмах співробітництва, включатимуть широке коло тем, таких як: цивільне планування на випадок надзвичайних ситуацій та катастроф; цивільно-військові відносини й демократичний контроль над збройними силами, а також військова реформа в Україні; оборонне планування, бюджет, політичні питання, питання стратегії і концепції національної безпеки; оборонна конверсія; військове співробітництво між Україною та НАТО і взаємосумісність; економічні аспекти безпеки; науково-технологічні питання; аспекти безпеки у сфері довкілля, включаючи ядерну безпеку; дослідження і розробки з питань використання космічного та повітряного простору через Дорадчу Групу з аерокосмічних досліджень та розвитку. Україна та НАТО також розглядають можливості співробітництва у таких сферах: озброєнь; військової підготовки, в тому числі проведення навчань у рамках ПЗМ на території України і сприяння з боку НАТО українсько-польському миротворчому батальйону; сприяння співробітництву у галузі оборони між Україною та її сусідами. Враховуючи важливість інформаційної діяльності для покращання обопільної обізнаності та розуміння, НАТО заснував Центр інформації та документації в Україні. Українська сторона забезпечує повну підтримку діяльності Центру відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння між урядом України та НАТО, підписаним у Києві 7 травня 1997 р. Консультації та співробітництво втілюються через: зустрічі між Україною та НАТО на рівні Північноатлантичної Ради з періодичністю, яка буде визначена за взаємним погодженням; зустрічі між Україною та НАТО з відповідними комітетами НАТО за взаємним погодженням; взаємні візити на високому рівні; механізми військового співробітництва,

включаючи періодичні зустрічі з найвищими військовими керівниками країн НАТО та заходи в рамках розширеної та поглибленої Програми "Партнерство заради миру". Для забезпечення якнайповнішого розвитку своїх відносин та втілення положень Хартії про особливе партнерство між НАТО і Україною Північноатлантична Рада періодично зустрічатиметься з Україною не рідше ніж два рази на рік як Комісія України – НАТО, що збиратиметься для загальної оцінки стану розвитку відносин, нагляду за процесом планування та розробки пропозицій щодо шляхів покращання або подальшого розвитку співробітництва між Україною та НАТО. Заохочуватиметься розширений діалог та співробітництво між Верховною Радою та Північноатлантичною Асамблеєю.

© Бакуменко В.Д.

СФЕРИ ПАРТНЕРСТВА І СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З НАТО У ГАЛУЗІ ГОТОВНОСТІ ДО КАТАСТРОФ – співробітництво між Сторонами зосереджено на таких сферах взаємних інтересів: а) обмін інформацією, експертизою та досвідом шляхом семінарів, практикумів, пілотних проєктів щодо оцінки ризику, планування на випадок надзвичайних ситуацій, запобігання катастрофам, аналізу ситуації після катастроф, а також готовності та управління катастрофами взагалі; б) планування та підтримка управління катастрофами, включаючи розширення можливостей регіонального реагування та взаємної сумісності під час ліквідації наслідків катастроф, зокрема гасіння великих пожеж на нафтових або газових свердловинах та трубопроводах; в) з урахуванням можливостей України в галузі транспортної авіації розгляд планів з транспортної підтримки при управлінні катастрофами з акцентуванням уваги на конкретизації домовленостей щодо аеромедичної евакуації, з подальшим розглядом загальної концепції та принципів, дійсних для Альянсу та країн-партнерів; г) проведення досліджень, спрямованих на поглиблення шляхом міжнародного співробітництва загальних можливостей реагування на ядерні аварії, ґрунтуючись на уроках, винесених із Чорнобильської катастрофи; д) планування заходів щодо ліквідації наслідків техногенних надзвичайних ситуа-

цій, таких як Чорнобильська катастрофа, і сільському господарстві, водопостачанні та інших життєво важливих сферах; е) планування розвитку та поглиблення взаємної сумісності у процедурах та оснащенні пошуку і порятунку, зокрема для пошуку та порятунку у населених пунктах; ж) планування для розвитку системи електронного картографування природних небезпек для моделювання оцінки ризику і зменшення небезпек; з) планування цивільно-військової співпраці, включаючи військову підтримку операцій у разі надзвичайних ситуацій цивільного характеру у вищезгаданих сферах, а також для обміну інформацією і дослідженнями щодо запобігання серйозним техногенним аваріям, включаючи ядерні, беручи до уваги заходи в рамках Частково Відкритої угоди Ради Європи і Європейського Центру техногенної безпеки; к) інші подібні заходи, що можуть бути взаємно погоджені. Співпраця у вищезгаданих сферах ґрунтується на принципах рівності, взаємності і взаємної вигоди та матиме на меті вирішення спільних проблем та розширення можливостей готовності до надзвичайних ситуацій.

© Бакуменко В.Д.

СЦЕНАРІЙ (італ. *scenario*) – докладний опис майбутніх дій; заздалегідь розроблений детальний план здійснення заходів, кроків властей. Інші визначення С.: 1) короткий виклад змісту п'єси, сюжетна схема, згідно з якою здійснюються постановки в театрі (наприклад балетних спектаклів), масових видовищ та ін.; 2) літературний твір, призначений для втілення за допомогою засобів кіномистецтва і телебачення; 3) у прогнозуванні – система припущень про перебіг процесу, на основі якої розробляється один з можливих варіантів прогнозу. С. – це, насамперед, опис картини

майбутнього, що складається з узгоджених, логічно взаємопов'язаних подій і послідовності кроків, які з певною вірогідністю ведуть до прогнозованого кінцевого стану, тобто образу організації в майбутньому.

© Телешун С.О.

СЦІБОРСЬКИЙ МИКОЛА (1897-1941) – державний діяч, ідеолог УНР 1917-1920 рр., полковник. Визначний діяч ОУН, публіцист і теоретик українського націоналізму, зокрема так званого солідаризму і корпоративного державного устрою, за фахом - інженер-економіст.

На початку Першої світової війни 1914-1918 рр. призваний до російської армії, капітан російської армії. У 1917 р. перейшов на службу до армії УНР. З 1920 р. – підполковник. В еміграції жив у Чехословаччині та Франції. У 1929 р. закінчив Українську господарську академію у Подєбрадах, де створив на початку 1920 р. Лігу українських націоналістів. З 1927 р. входив до Проводу українських націоналістів. У 1928-1934 рр. видавав у Празі ідеологічний орган ПУН - журнал "Розбудова нації", співпрацював у націоналістичних виданнях – "Державна нація", "Сурма", "Українське слово". У 1929 р. - делегат I Конгресу українських націоналістів у Відні, обраний першим заступником голови Проводу українських націоналістів.

Один із творців солідаризму. У вересні 1939 р. за дорученням А.Мельника розробив проект Конституції України, яка передбачала "тоталітарний, авторитарний, професійно-становий" устрій держави. Після розколу ОУН був на боці А.Мельника. На початку радянсько-німецької війни 1941-1945 рр. у складі основної похідної групи вирушив у Київ. Загинув разом з О.Сеником у Житомирі внаслідок терористичного акту. Похований у Житомирі.

© Розпунтенко І.В.

Т

ТАБЕЛЬ ПРО РАНГИ – існуюча в Російській імперії (1722 р.) класифікація посад на цивільній та військовій службі, що встановлювала систему чинів для цивільних, придворних та військових службовців на військовий зразок. “Табель про ранги всіх чинів військових, статських та придворних”, що діяв до 1917 р., установлював 14 класів чинів: 6 нижчих обер-офіцерських чинів (XIV-IX) – від прапорщика до штабс-капітана в армії та від колезького регістратора до титулярного радника в цивільній службі; 4 штаб-офіцерських (VIII-V) – від капітана до полковника в армії і від колезького асесора до статського радника в цивільній службі; 4 генеральських (IV-I) – від генерал-майора до генерал-фельдмаршала в армії та від дійсного статського радника до канцлера (дійсного таємного радника 1-го класу). Хоча **Т.р.** певною мірою заміняв принцип родовитості принципом службової відповідності, більшість вищих чинів продовжували займати представники старовинних князівських, боярських і дворянських родів. Тому введення **Т.р.** не послабило позиції вищих класів в апараті влади й управління Російської імперії.

© Малиновський В.Я.

ТАЛАСОКРАТІЯ (грец. *θάλασσα* – море та грец. *κρατία* – влада) – тип цивілізації або форма сучасної держави, все економічне, політичне і культурне життя якої внаслідок браку земельних ресурсів або особливостей географічного положення зосереджується на діяльності, так чи інакше пов’язаній з морем, морським судноплавством і контролем морських просторів, прибережних регіонів. **Т.** може виступати як перший етап на шляху становлення імперії (Британська, Португальська тощо). Головною відмінністю **Т.** від імперії є те, що вона, як правило, не контролює критичної маси земельних (суші) просторів при віддаленні від моря вглиб конти-

ненту. **Т.** в основному будується на лінійних ланках прибережних міст-портів, в яких проживають або ж які контролюють вихідці із головного міста (метрополії). Першою зафіксованою **Т.** з чіткою таласократичною політико-економічною політикою стала держава мінойського Криту. Її діяльність (переважно територіально) стосувалася басейну Егейського моря, хоча існували міцно налагоджені контакти як із державами Західного, так і Східного Середземномор’я. Мінойська **Т.** припинила своє існування в середині II тис. до н.е. **Т.** часто ототожнюють із концепцією атлантизму.

© Розпутенко І.В.

ТАРИФИ МІЖНАРОДНІ – система міжнародних ставок, що визначає розмір оплати різних послуг у міжнародних економічних відносинах, які регулюються згідно з Генеральною Угодою з тарифів і торгівлі (ГУТТ) – багатосторонньою угодою, яка нараховує близько 90 країн-членів. Функції ГУТТ – стандартизація в міжнародній торгівлі, розробка заходів проти демпінгу, субсидування експорту. Офіційна мета ГУТТ – поступове зниження митних ставок, скасування преференційного митного режиму, відмова його учасників від імпорتنих обмежень.

© Луговенко Н.В.

ТАРИФНА СИСТЕМА – комплекс нормативів, які здійснюють диференціацію та регулювання рівня заробітної плати працюючих залежно від їхньої кваліфікації, інтенсивності, характеру та умов праці, відповідальності виконуваних робіт, галузі виробництва, територіального розміщення підприємств, застосованих форм заробітної плати. В Україні **Т.с.** – це сукупність рекомендаційних нормативів, за допомогою яких диференціюється заробітна плата робітників та службовців залежно від умов праці, її складності, значення галузі в народному господарстві. **Т.с.**

оплати праці працівників включає тарифні ставки, тарифну сітку, тарифно-кваліфікаційний довідник, а також районні коефіцієнти за роботу, наприклад, на Крайній Півночі та прирівняних до неї районах. Основу **Т.с.** становлять тарифні ставки, єдина тарифна сітка, тарифно-кваліфікаційні довідники, схеми посадових окладів, кваліфікаційні довідники службовців.

© *Луговенко Н.В.*

ТВІНІНГ (від англ. *a twin* – близнюк) – спільна ініціатива Європейської Комісії, країн-членів ЄС та країн-партнерів, включаючи Україну. **Т.** – інструмент інституційного будівництва, що має на меті допомагати країнам-бенефіціарам у розбудові сучасних і ефективних органів центральної та місцевої влади, структура, людські ресурси та управлінський потенціал яких дає змогу впроваджувати *acquis communautaire* на рівні стандартів, прийнятих у країнах-членах ЄС. **Т.** є головним інструментом наближення вітчизняного законодавства до норм та стандартів ЄС, що передбачено Планом дій Україна-ЄС та Угодою про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС. На відміну від інших видів технічної допомоги, проєкт **Т.** спрямований на отримання конкретних гарантованих результатів, а не лише сприяє розвитку співробітництва в цілому. Партнери наперед узгоджують детальну програму роботи, спрямовану на реалізацію мети в рамках пріоритетних напрямів *acquis*. **Т.** забезпечує безпосередню співпрацю державних органів країн-членів ЄС з адміністраціями країн-партнерів, надаючи державним службовцям можливості для обміну найкращих практик та досвіду у різних напрямках діяльності, мобілізує значні людські та фінансові ресурси для стимулювання прогресу і розвитку. Механізм інституційного **Т.** вперше було застосовано в країнах, що приєдналися до Європейського Союзу, в межах програми PHARE. Україна є першою з країн, охоплених програмою TACIS, де розпочав роботу інструмент **Т.** Перші два проєкти **Т.** в Україні було започатковано в травні 2006 р. В рамках цих проєктів надавалася допомога у наближенні стандартів і норм законодавства України до норм ЄС у сфері цивільної авіації і електроенергетики. У 2010 р. робочий план нараховує 38 проєктів **Т.**, із них: завершилися 5 проєктів (у сферах дер-

жавного внутрішнього фінансового контролю, конкурентної політики, регулювання ринку електроенергетики, цивільної авіації та норм і стандартів), 12 проєктів перебувають на стадії реалізації (у сферах акредитації, космічних технологій, санітарних і фітосанітарних заходів, регулювання ринку газу, юстиції, державної служби, транспорту (2 проєкти), інвестиційної політики, внутрішніх справ, статистики та монетарної політики).

© *Яскевич А.Й.*

ТЕЗАУРУС – словник, що подає лексику певної мови в усьому її обсязі з прикладами її використання в тексті. У **Т.** слова, що належать до якої-небудь галузі знань, розміщено за тематичним принципом і показано семантичні відношення між лексичними одиницями.

© *Загребельна Л.С.*

ТЕЙЛОР П.ДЖ. – британський географ, один із засновників геоекономічного напрямку в геополітиці, співзасновник і перший редактор міжнародного журналу “Політична географія” (виходить з 1982 р.). Досліджує геополітичну гегемонію держав, що полягає в абсолютному домінуванні в міжнародній системі відносин в економічній, політичній й ідеологічній сферах. Гегемонія досягається, насамперед, на основі економічної могутності. Переваги над суперниками проявляються за рахунок створення нових монопольних продуктів з допомогою нововведень і розширення попиту. Це сприяє торговельному, а в подальшому – і фінансовому домінуванню у світі. Коли витворюється сукупність ефективної виробничої, торговельної і фінансової діяльності, держава стає світовим гегемоном. Широко використовує поняття “геополітичний код”, що час від часу в процесі існування держави змінюється. Код містить національні інтереси, сферу впливу, відносини із сусідами-державами, тобто весь географічний спектр відносин і способів взаємодії із зовнішнім світом. **Т.** ввів в обіг поняття “геополітична динаміка” в контексті зміни світових порядків, поглибив світосистемний підхід І.Валлерстайна, органічно пов’язавши глобальний, національно-державний і локальний просторові рівні політики. **Т.** зробив вагомий внесок у розробку електоральної (політичної) географії.

© *Розпутенко І.В.*

ТЕЙЛОР Ф. У. (Taylor F.W.) (1856-1915) – американський інженер, один з основоположників наукового менеджменту та руху за ефективність, що охопив промисловість США на початку ХХ ст. Спираючись на принцип раціональності, застосовуючи переважно кількісні методи, вперше запровадив дослідження шляхів удосконалення управління організацією в цілому, на відміну від попередників, які в основному зосереджували увагу на аналізі окремих функцій організації (виробництво, маркетинг, фінанси). У своїх основних роботах “Менеджмент на підприємстві” (1903 р.) та “Принципи наукового менеджменту” (1911 р.) ввів термін “механізм наукового менеджменту” – сукупність технічних прийомів (наприклад карти робочих операцій, системи обліку витрат та ін.), спрямованих на ефективне використання факторів виробництва та ресурсів організації.

© Козинський С.М.

ТЕКТОЛОГІЯ (грец. тектон – будівник) – термін, уведений для позначення організаційної теорії управління, створеної О.О.Богдановим (О.О.Малиновським) і викладеної в його книзі “Загальна організаційна наука: Тектологія”. О.Богданов розробив основи теорії побудови систем та обґрунтував загальні закономірності їх розвитку. Він стверджував, що предметом вивчення Т. мають бути організаційні засади та закони, спільні для всіх систем, свідомої діяльності людей, їх психічних та фізичних комплексів, живої та мертвої природи. Увесь світ – та чи інша організація досвіду. Розробляючи концепції, Т. О.Богданов висловив низку сміливих ідей, що випереджають епоху: поняття керівної системи та системи, що управляється, зворотного зв'язку, моделювання, які пізніше були розвинені кібернетикою та загальною теорією систем.

© Сурмін Ю.П.

ТЕЛЕОЛОГІЯ (грец. *telos* – результат, завершення, мета і *logos* – ідеалістичне вчення про мету та доцільність) – на протигагу детермінізму, а іноді на доповнення до нього постулювала особливий вид причинності: цільовий, що відповідає на питання, для чого, заради якої мети здійснюється той або інший процес. Цей принцип кінцевих причин (*causa finalis*), згідно з яким ідеально

постулююча мета, кінцевий результат справляє об'єктивний вплив на перебіг процесу, який набирає різних форм; у різних концепціях телеології зберігається головне для Т. – наближення мети до природи, перенесення на неї здатності до цілепокладання, яка насправді властива лише людській діяльності.

© Сурмін Ю.П.

ТЕЛУРОКРАТІЯ (грец. телурос – суша і кратос – влада, тобто “сухопутна могутність”) – тип цивілізації чи державного устрою, який пов'язаний з освоєнням материкових просторів, прагненням до анексії і колонізації великих сухопутних регіонів. Послідовним проникненням углиб материкового простору телурократична держава має стійку орієнтацію і чітке етнічне ядро, навколо якого і відбувається подальша анексія. Т. часто асоціюють з поняттям “євразійство”. У концепції Т. традиційно виокремлюють такі цивілізаційні характеристики: осідлий спосіб життя (хоча й не виключається переселенська колонізація), консерватизм, заостенілість юридичних норм, наявність потужного бюрократичного апарату і центральної влади, сильна піхота, але слабкий флот. Традиційну Т. приписують євразійським державам (Китайська імперія, Імперія Великих Монголів, Золота орда). На практиці заявлені характеристики не завжди повно представлені, більше того, ціла низка держав з часом еволюціонують у своєму розвитку в іншому напрямі. Скажімо, Росія часів Івана Мазепи являла собою типову телурократичну державу, а з часом у ній спостерігалось поступове збільшення частки таласократичних характеристик.

© Розпутенко І.В.

ТЕНДЕНЦІЯ (лат. – направляю) – відносно стійкий напрям розвитку якого-небудь явища або процесу, зміни, що виникають, які мають не завжди однозначний характер.

© Сурмін Ю.П.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ – підходи, що представлені такими школами. *Інституціоналізм* розглядає державну політику як результат діяльності державних інститутів (уряд, парламент, виконавчі та судові органи тощо), які використовують певні адміністративні процедури. *Концепція політичного*

процесу представляє державну політику як результат політичної діяльності, що має фіксовані рівні та етапи (визначення проблем, постановка цілей, формування політики, легітимація, виконання, оцінка і моніторинг) у процесі розв'язання суспільних проблем. *Теорія груп* оцінює державну політику як результат групової боротьби, конфлікту між різними групами в суспільстві й уряді та пошуку консенсусу з конкретних питань політики. *Теорія еліт* розглядає державну політику як результат переваг і вибору політичної і адміністративної еліт, *теорія раціоналізму* – як результат діяльності з досягнення оптимальних суспільних цілей на основі розроблених технологій управління, *теорія інкременталізму* (поступовості) – як послідовну і поетапну діяльність державної бюрократії щодо повільної зміни існуючого стану справ. *Теорія гри* визначає державну політику як раціональний вибір у конкурентній боротьбі найбільш впливових сторін у суспільстві або уряді. Згідно з теорією суспільного вибору державна політика формується в результаті діяльності індивідів на основі усвідомлення власних інтересів і прийняття відповідних рішень, які мають принести їм певну вигоду. Відповідно до *теорії відкритих систем* державна політика є результатом відповіді політичної системи на запити і потреби відповідних структур і чинників зовнішнього середовища. Зазначені підходи дають змогу провести загальний аналіз державної політики з різних позицій.

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.

ТЕОРІЇ ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВИ – низка теорій, якими обґрунтовується походження держави. Серед них виокремлюються такі. *Теологічна теорія*, яка розроблена релігійними діячами Стародавнього Сходу, католицької церкви, ісламу та пояснює походження держави Божою волею, доводить залежність держави від церкви. *Патріархальна теорія*, яка отримала розвиток у працях Аристотеля та розглядає державу як результат розвитку сім'ї, на підставі чого утворює абсолютну владу правителя. *Договірна теорія*, яка, зокрема, підтримується Г.Гроцієм, Т.Гобсом, Ж.-Ж.Руссо та розглядає державу як результат договору, укладеного між суверенним правителем і людьми. *Психологічна теорія*, що, зокрема, отримала розвиток у працях Л.Петражицького, Дж.Фрезера та

розглядає державу як організацію, що утворилася для керівництва суспільством з боку визначних осіб. *Теорія насильства*, що підтримувалася Л.Гумпловичем, С.Дюрінгом та пояснює походження держави актом насильства, завоюванням одного народу іншим. *Марксистська теорія* (К.Маркс, Ф.Енгельс), що пов'язує виникнення держави з поділом суспільства на класи та фактичною диктатурою певного панівного класу.

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.

ТЕОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (англ. *Theories of European Integration*) – сучасні політичні теорії, які походять з різних суміжних дисциплін (міжнародних відносин, політичного аналізу, міжнародної економіки, соціології тощо), які намагаються пояснити, проаналізувати та передбачити природу, сутність, швидкість та напрям європейської інтеграції, її окремих політик, здобутки та невдачі на певних історичних етапах та інтереси й мотиви діяльності окремих гравців. Існує ціла низка теорій, які відрізняються за сферою застосовуваності, політичним спектром, спрямованістю та історичною придатністю.

Серед найвідоміших **Т.є.і.** – теорія функціоналізму; теорія федералізму; теорія інституціоналізму; теорія багаторівневого врядування; теорія взаємодії (транзакціоналізму, або комунікацій); теорія взаємозалежності; теорія внутрішньої політики; теорія конструктивізму (спорудження); теорія ліберальної міжурядовості; теорія мереж політики; теорія міжурядовості (інтергаверменталізм); теорія неофункціоналізму; теорія нового інституціоналізму; теорія організації взаємодії; теорія порівняльної політики та підходів публічної політики.

© Розпунтенко І.В.

ТЕОРІЇ СИСТЕМ СПЕЦІАЛЬНІ – системи знань, що розглядають окремі складові, аспекти, етапи розвитку і проблеми систем будь-якої природи. Серед спеціальних теорій систем найбільш розвинуті теорія фізичних, технічних, екологічних, соціальних, економічних, політичних систем.

© Сурмін Ю.П.

ТЕОРІЯ (з грец. – розгляд, дослідження) – найрозвинутіша абстрактна система знання, що відображає і пояснює певну сукупність

явищ обґрунтуванням закономірних та істотних властивостей і зв'язків, містить поняття, принципи, закони, аксіоми тощо. Вона являє собою раціональну форму розвитку наукового знання. Це певне ідеалізоване відображення частини реальності. З гносеологічної позиції теоретична діяльність пов'язана з визначенням системи ідей, понять, гіпотез і законів. Під **Т.** зазвичай розуміють широко сферу знань, яка розкриває закономірності функціонування і розвитку певної сукупності явищ матеріального або духовного світу, описує та пояснює ці явища і спрямована на прогресивне перетворення природи, суспільних відносин і самої людини. **Т.** являє собою абстрактну систему узагальненого достовірного знання, яка описує і пояснює певну сукупність об'єктів. Вона відображає ті чи інші об'єкти природи, техніки, соціуму, людини і мислення. Ясність і достовірність, як зазначає О.І.Кедровський, є мінімальною вимогою до теоретичної системи. Наукова теорія відрізняється від інших форм знання, наприклад ідей, гіпотез, кількома ознаками: 1) її слід розглядати як ідеалізоване знання. Відображаючи реальні об'єкти і процеси, **Т.** являє собою певну ідеалізовану модель цих реальних об'єктів; 2) це сутнісне відображення об'єктів, і в цьому плані **Т.** фіксує, передусім, головне в цих об'єктах – їхні закони, закономірності, тенденції; 3) теорія є абстрактним відображенням дійсності. Побудована з абстрактних понять як із своєрідних цеглин, вона являє собою певну абстрактну уможливленість; 4) вона відрізняється системністю і цілісним відображенням. При цьому **Т.** не допускає винятків ні в об'єктах, ні у фактах. Вона дає всебічне уявлення про реальність, є її науковою картиною; 5) це складна система знань, яка об'єднує менш складні й прості форми: початкові поняття, фундаментальні закони, ідеалізовані моделі, принципи і логічні наслідки, які випливають із її фундаментальних основ. Наукова теорія – це широка і всеосяжна форма людських знань, система логічно пов'язаних знань про відповідну сукупність явищ, що визначаються системною організацією самого матеріального світу. У структурі **Т.** зазвичай виділяють синтезуючий принцип або принципи, понятійний апарат, що включає певну мінімально необхідну кількість понять, і закони. Як вважає Г.І. Рузавін, у структурі вся-

кої розвинутої **Т.** можна виділити: емпіричні передумови: її основні факти, дані та результати їх найпростішої логіко-математичної обробки; початковий теоретичний базис: головні припущення, постулати, або аксіоми, фундаментальні закони, або принципи; логічний апарат: правила визначення похідних понять за допомогою основних, логічні правила висновку, або докази; усі потенційно можливі наслідки, або висновки теорії. Вимоги до **Т.** досить жорсткі: 1. Логічна несуперечливість. 2. Обов'язковість пояснення всіх фактів певної сукупності без винятків. Якщо ж факт не пояснюється, **Т.** доводить його належність до іншої системи знань. 3. Замкненість, тобто в **Т.** не можна ввести випадкові факти й положення. 4. Підпорядкованість принципу У.Оккама, що припускає мінімальність початкової кількості ідей і понять. 5. Системність, тобто відображення системних характеристик наочної сфери теорії. 6. Наявність серцевини як **Т.** закону, під яким розуміють об'єктивний, суттєвий, необхідний, конкретно-загальний, стійкий, внутрішній, повторюваний зв'язок між явищами і процесами. Формування **Т.** зводиться до обґрунтування закону.

© Сурмін Ю.П.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – система наукового знання про сутність, становлення і розвиток феномену державного управління, на якій базується відповідна галузь науки і практичної діяльності. Об'єктом **Т.д.у.** є система державного управління в сукупності всіх її структурних елементів, а предметом – закономірності й принципи функціонування та розвитку цієї системи. Специфіка зазначеного об'єкта обумовлює те, що **Т.д.у.** являє собою комплексне, міждисциплінарне знання, що спирається на досягнення політології, конституційного і адміністративного права, менеджменту, соціології, економіки, психології, історії держави, кібернетики, інформатики, теорії систем тощо. З погляду методології науки **Т.д.у.** виконує низку функцій, серед яких доцільно виділити такі. 1. Функція опису певної сукупності явищ і процесів у галузі державного управління. 2. Функція пояснення їх сутності та закономірних взаємозв'язків. 3. Функція передбачення тенденцій розвитку, майбутніх подій і станів системи державного управління та її окремих елементів, виникнення но-

вих явищ у цій системі, що має важливе значення як для практики державно-управлінської діяльності, так і для самого наукового пізнання. 4. Функція синтезу емпіричного матеріалу та розрізнених теоретичних знань у цілісну систему на основі єдиних принципів. 5. Методологічна функція розвитку та удосконалення пізнавального інструментарію науки державного управління. Ця функція лише формується, оскільки відповідний методологічний арсенал перебуває на стадії становлення. 6. Практична (соціальна) функція забезпечення теоретичної основи розроблення методів, методик, технологій та практичних рекомендацій, використання яких дає змогу ефективно здійснювати державно-управлінську діяльність. 7. Ідеологічна функція вироблення й обґрунтування ідеальних установок, норм, цільових та ціннісних орієнтацій як у державному управлінні, так і самому суспільстві. На сьогодні в галузі державного управління ще не існує як цілісної загальної теорії, так і струнких завершених теорій про окремі об'єкти цієї галузі. Проте накопичено значні масиви емпіричного матеріалу та розроблено їх типології, виділено та впорядковано низку закономірностей, принципів, моделей. Тому на часі перехід від цих розрізнених фрагментів наукового знання до вищих форм його організації у вигляді наукових теорій – ієрархічних систем законів та відповідних моделей, що базуються на вихідних системоутворюючих принципах і описуються спеціалізованою термінологією. Розвиток таких теорій має відбуватися виходячи з того, що змістовно державне управління є політичною та адміністративною діяльністю, а за формою – правовою, організаційною та організаційно-правовою.

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.

ТЕОРІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ (англ. *Theories of modernization*) – теорія, що розглядає модернізацію як складний глобальний процес, який відбувається в усіх ключових сферах життєдіяльності суспільства і характеризується структурно-функціональною диференціацією та утворенням відповідних форм інтеграції. Розрізняють технологічну, функціональну і глобальну модернізації, різноманітні інтерпретації стадій модернізації в окремих країнах. Так звана **Т.м.**, яка використовується в науково-навчальних процесах без прив'язки до

історичних, культурних, духовних традицій України, є черговим втіленням прогресистських поглядів, що розглядають історію як шлях сходження від варварства до складнішого і кращого майбутнього.

У періоди криз багато класичних підходів, моделей, які використовувалися в попередні етапи розвитку, як і структури управління, не спрацьовують належним чином. Практично стає неможливим прогнозувати подальший розвиток ринків, регіонів, країн.

Власне, в сьогоднішніх умовах доводиться мати справу з кризою, що породжена системними процесами модернізації. По суті, спостерігається декадентство в державному управлінні, триває процес розмивання, загігнорування функцій держави.

© Розпуктенко І.В.

ТЕОРІЯ НАУКОВА У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ див. *Теорія державного управління*.

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ – розділ політології, який досліджує проблеми утворення і функціонування держав, партій, політичних режимів шляхом вивчення конституційних та адміністративних питань, аналізу політичних інститутів, відносин між суб'єктами політики, політичної культури.

© Кальниць Ю.Г.

ТЕОРІЯ РАЦІОНАЛЬНОЇ БЮРОКРАТІЇ – система знань, яка визначає організацію сучасного типу, що прийшла на зміну установам, що базуються на традиціях або індивідуальній харизмі. Згідно з цією теорією технічно бюрократія здатна досягати найвищого рівня ефективності, і в цьому розумінні вона формально є найбільш раціональним з усіх відомих засобів здійснення управління людьми. Вона переважає будь-яку іншу форму з погляду точності, стабільності, компетентності, дисциплінованості, надійності. Ключовим для успіху бюрократичної форми управління є існування формальних правил з такими характеристиками: правила відомі всім; мета правил є зрозумілою; визначені умови їх застосування; чітке формулювання правил забезпечує їх однозначність. Характерними рисами бюрократичного управління є: регламентованість, тобто функції

організації чітко визначені за допомогою нормативних актів, а внутрішній організаційний устрій забезпечується рішеннями, які протоколюються, і правилами у формі письмових інструкцій, що підлягають зберіганню; ієрархічність, тобто кожна посадова особа має певну компетенцію всередині субординаційного поділу праці й відповідальна за свою діяльність перед вищестоящою посадовою особою; відстороненість від володіння засобами управління, тобто засоби, що використовуються для виконання функцій управління, є власністю організації (держави), а не особистою власністю окремих адміністраторів; постійність, тобто посада являє собою постійну роботу за наймом з фіксованою заробітною платою, з перспективою регулярного службового просування, а після відставки – з гарантованою пенсією; довідченість і безособовість, тобто посадові особи призначаються на основі своїх професійних якостей без свавілля з боку керівництва.

© Бакуменко В.Д.

ТЕОРІЯ СИСТЕМ – складна система знання, що пояснює походження, будову, функціонування і розвиток систем різної природи. Важливими проблемами досліджень Т.с. є: системна природа Всесвіту, об'єктів природи і суспільства; загальні закони становлення, функціонування та розвитку систем; шляхи використання систем та системного знання в практичній діяльності людей.

© Сурмін Ю.П.

ТЕОРІЯ СИСТЕМ ЗАГАЛЬНА – наукова дисципліна, що досліджує закономірності, властиві системам різної природи, а також продукує методологічні принципи їх вивчення. Т.с.з. широко використовує уявлення про

наявність загальної природи у всіх системах, методи аналогії, моделювання, логіко-математичні підходи до опису систем. Існує кілька її варіантів: функціональна, параметрична, аксіоматична та ін. Якщо звернути увагу на зміст Т.с.з., то вона охоплює формалізовані науки, що застосовуються до відносно простих систем. Потреба в дослідженні складних систем вимагає якісного аналізу, який характерний для філософії. Однак у філософії систем не знайшлося місця для Т.с.з. Тому відбулось розмежування загальної теорії систем на загальну теорію систем у широкому розумінні та загальну теорію систем у вузькому розумінні. Подальший розвиток системних знань привів до того, що виникло кілька варіантів Т.с.з. З'явилися ґрунтовні дослідження систем різної природи: фізичних, хімічних, біологічних, психічних і соціальних.

© Сурмін Ю.П.

ТЕОРІЯ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ – методологічний комплекс системного підходу, його теоретичний ансамбль. Т.с.а. включається в системний методологічний комплекс, виступає інструментом системного аналізу. Найбільш важливі Т.с.а. наведені в таблиці. Системна теорія розвивається в кількох напрямках. Практично вичерпує себе такий напрям, як загальна теорія систем, сформувався структуралізм, функціоналізм і структурний функціоналізм у суспільствознавстві, біології, набули розвитку системно-кібернетичні й математичні теорії. Найбільш перспективним напрямом нині є синергетика, що дає пояснення нестационарним системам, з якими людина стикається все частіше в умовах переходу до постіндустріального суспільства.

Теоретичні засади системного аналізу

Системна теорія	Автор	Характеристика системної теорії
1	2	3
Загальна теорія систем (кілька варіантів)	О.О.Богданов, Л.Берталанфі, М.Месарович, У.Ешбі, А.І.Уємов, В.С.Тюхтін, Ю.А.Урманцев та ін.	1. Формування понятійного апарату систем. 2. Спроба створення строгої теорії. 3. Виявлення загальних закономірностей функціонування і розвитку систем будь-якої природи
Структуралізм (кілька варіантів)	Д.Леві-Стросс, М.Фуко, Ж.Лакан, Р.Барт, Л.Гольдман, А.Р.Радкліфф-Браун та ін.	1. Виявлення структур, що є в культурі. 2. Застосування структурних методів у вивченні різних продуктів людської діяльності з метою виявлення логіки походження, будови і функціонування об'єктів духовної культури. 3. Виділення та аналіз епістем – способів фіксації зв'язків між словами і речами

1	2	3
Функціоналізм (кілька варіантів)	М.Спенсер, Т.Парсонс, Б.Малиновський, Р.Мертон, Н.Луман, Д.Гемпель, Ч.Мілс та ін.	1. Виявлення функцій як наслідків, що забезпечують саморегулювання і адаптацію системи. 2. Дослідження функціональних потреб і їх забезпечення структурами. 3. Виділення явних і латентних функцій, функцій і дисфункцій. 4. Дослідження проблем адаптації і саморегулювання систем
Структурний функціоналізм (кілька варіантів)	Р.Бейлз, Р.Мак-Айвера, Р.Мертон, Т.Парсонс, Е.Шилз та ін.	1. Рівновага і спонтанна регуляція систем. 2. Наявність у суспільстві інструментальної і функціональної раціональності. 3. Наявність у суспільства як системи техніко-економічної, професійної і стратифікаційної структури
Системно-кібернетичні теорії	Н.Вінер, У.Росс Ешбі, Р.Акофф, Ст.Бір, В.М.Глушков та ін.	1. Виділення загальних законів управління. 2. Гомеостатичний, цільовий, управлінський характер систем. 3. Наявність прямого та зворотного негативного і позитивного зворотного зв'язку. 4. Розгляд процесів управління як процесів переробки інформації. 5. Теорія автоматичного регулювання. 6. Теорія інформації. 7. Теорія оптимального управління. 8. Теорія алгоритмів. 9. Становлення хімічної, технічної, економічної та іншої кібернетики
Математичні теорії систем (кілька варіантів)	М.Месарович, Л.В.Кантарович, В.С.Немчинов та ін.	1. Математичні визначення систем, що базуються на теорії множин, логіці, математичному програмуванні, теорії ймовірностей і статистиці. 2. Математичні описи структури, функцій і станів систем
Синергетика	І.Р.Пригожин, Г.Хаген	1. Дослідження процесів самоорганізації в системах будь-якої природи. 2. Пояснення поведінки складних нелінійних систем, що перебувають у нерівноважних станах, спонтанним утворенням структур. 3. Визначення ролі динамічного хаосу і флуктуацій у розвитку системи. 4. Наявність різноманітності шляхів розвитку систем в умовах хаосу

© Сурмін Ю.П.

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОГО ОБМІНУ – теорія знань, що розглядає соціальну взаємодію як процес, під час якого індивіди прагнуть максимізувати отримувані вигоди і мінімізувати втрати. Основну увагу **Т.с.о.** приділяє вивченню впливу витрат і винагород на поведінку людей.

© Сурмін Ю.П.

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ – система наукових знань, об'єктом і предметом якої виступають соціальні системи та управління ними. **Т.с.у.** вивчає форми та методи управління соціально-політичними, соціально-економічними та іншими соціальними процесами. Класифікація видів соціального управління відповідає класифікації основних сфер організації суспільства: економічна – сфері матеріального виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ;

політична – сфері класових, національних і міждержавних відносин, відносин влади і панування; культурна – сфера духовного виробництва, розподілу і споживання духовних благ.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

ТЕОРІЯ СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ – теорія походження держави. Згідно з **Т.с.д.** держава є результатом “укладення договору”, в якому кожний його учасник (громадянин) відмовляється від власних “природних прав” замість нових прав згідно із законом.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

ТЕОРІЯ ЧЕТВЕРТОГО СВІТУ (англ. *Fourth World theory*) – сукупність ідей, поглядів, що обґрунтовують необхідність збереження етнокультурної різноманітності світу. Політична карта нараховує приблизно

200 держав, у той час як існує понад 5 тис. світових корінних народів. Сучасні держави виступають як своєрідні імперії, що окупували інші народи. Відзначається глобальний етноцид і екоцид відносно численних “меншин”. Спроби організованого спротиву з їх боку часто розглядаються як прояв тероризму і екстремізму. **Т.Ч.с.** прагне створити типологію етноцидів, що не мають державності. Бернард Нітшманн запропонував концепцію держави, що придушує. За його даними, з 1945 по 1993 р. у світі відбулося 122 локальних конфлікти, з них 97 велися державами проти народів. Держави, що знищують малі народи, закладають основи свого майбутнього розвалу. **Т.Ч.с.** потребує більше цивілізованого підходу в геополітиці і в геоекономіці, аби зафіксувати і врахувати та зберегти культурну і біологічну різноманітність.

© Розпутенко І.В.

ТЕОРІЯ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА – теорія, яка полягає в тому, що будь-яка форма буття з часом застаріває і внаслідок втрати ефективності вимагає заміни на нову форму, не обов’язково прогресивну.

© Бодров В.Г.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА – спільнота жителів населених пунктів (сіл, селищ, міст), об’єднана загальними інтересами власного життєзабезпечення, самостійного, в межах законів, вирішення питань місцевого значення як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Комунальне об’єднання **Т.г.** означає соціально-політичне територіальне утворення, що одночасно виступає територіальною спільністю людей – суб’єктів місцевого самоврядування і низовою одиницею в системі адміністративно-територіального поділу.

© Козюра І.В.

ТЕРИТОРІЯ ПРІОРИТЕТНОГО РОЗВИТКУ – частина території країни, де запроваджено спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії національного законодавства. З погляду організації та функціонування **Т.п.р.** має чимало спільного з вільною економічною зоною. Головна відмінність між ними полягає в тому, що **Т.п.р.** створюється в межах адміністративно-територіальних одиниць (міст, районів, областей), тоді як для вільної економічної зони характерна невелика за площею, чітко окреслена територія.

В Україні на 2001 р. діяло 9 **Т.п.р.** в містах Харкові та Шостці, а також у Донецькій, Луганській, Закарпатській, Волинській, Чернігівській, Житомирській областях та АРК.

© Казакевич Г.М.

ТЕРМІНИ З ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – слова чи словосполучення, які покликані точно позначати поняття та їх співвідношення в межах науки і практики державного управління. Існують як однозначні терміни, що виражають одне поняття, так і багатозначні, які можуть мати різний зміст залежно від контексту вживання. Наприклад, терміном “державне управління” позначають відповідну галузь науки, галузь практичної діяльності, систему державних установ, що її здійснюють, процес реалізації низки функцій тощо. Сукупність **Т.з.д.у.** утворює відповідну термінологію – систему, яка слугує для спеціалізованого позначення об’єктів, їх властивостей і відношень у галузі державного управління.

© Сурмін Ю.П.

ТЕРОРИЗМ (лат. *terror* – страх, жак) – застосування насильства або погроза здійснення насильницьких дій з метою поширення страху, паніки серед населення країни, в органах державної влади і місцевого самоврядування та досягнення таким чином політичних цілей. Відповідно до території, на яку поширюється діяльність терористичних угруповань, можна виокремити внутрішньодержавний та міжнародний **Т.** Відповідно до складу організації, мотивів та цілей терористів існують такі його різновиди: націоналістичний (сепаратистські та національно-визвольні цілі), релігійний (боротьба між прихильниками різних релігій та конфесій, можливі спроби встановлення теократичного правління) та ідеологічний (правий і лівий). **Т.** становить одну із найбільших загроз як національній безпеці окремих держав, так і міжнародній безпеці в цілому.

© Дацюк А.В.

ТЕРОРИЗМ МІЖНАРОДНИЙ – суспільно небезпечні насильницькі дії, пов’язані з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винних людей або загрозою їхньому життю і здоров’ю, руйнуванням або загрозою руйнування важливих народногосподарських об’єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням або загрозою за-

стосування ядерної, хімічної, біологічної й іншої зброї масового ураження, здійснювані у світовому або регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих країн, з метою досягнення певних цілей. Інтернаціоналізація **Т.** являє приклад того, як міжнародні проблеми випереджають міжнародну політику

© Шкурат І.В.

ТЕХНІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ – правове регулювання відносин у сфері встановлення, застосування та виконання обов’язкових вимог до продукції або пов’язаних з нею процесів, систем і послуг, персоналу та органів, а також перевірка їх дотримання шляхом оцінки відповідності та/або ринкового нагляду. Оцінка відповідності – доказування, що встановлені вимоги до продукції, процесу, системи, особи або органу виконано шляхом випробовування, здійснення контролю або сертифікації (Закон України “Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності” від 1 грудня 2005 р. № 3164).

© Гусєв В.О.

ТЕХНОКРАТІЯ (грец. *technē* – мистецтво, уміння, майстерність, і *kratos* – влада, панування) – влада “знаючих” та “умілих”, тобто фахівців; відображає ідеологію, світогляд та політичне прагнення науково-технічної та адміністративної еліти до панівного становища в суспільстві. Теоретичним обґрунтуванням такої позиції є концепція “технологічного детермінізму”, суть якої зводиться до тези: “наука і техніка – незалежні змінні, а соціальні інститути – залежні”. Технократичні умонастрої супроводжують усю історію людства, проте найбільшого поширення вони дістають у постіндустріальну епоху у зв’язку з перетворенням управлінської діяльності в основу суспільного виробництва, а засобів праці – у продукт “високих технологій”, насамперед інформаційних. На посилення технократичних умонастроїв впливають також політичні, геополітичні, економічні та інші кризові явища. В історії державного управління технократизм відомий як макіавелізм із його сумнозвісною тезою: “мета виправдовує засоби”. В сучасній практиці державного управління **Т.** проявляє себе в намаганні управлінського апарату узурпувати державну владу, “захистити” її від “не-

компетентного втручання” з боку як політиків, так і громадськості. Технократ сповідує тезу: “або демократія, або ефективність”. Технократ як керівник хоча і цінує в підлеглому його професіоналізм, але нехтує його моральними якостями і розглядає його лише як “гвинтик” державної машини чи установи.

© Князєв В.М.

ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНІ див. *Політичні технології*.

© Сурмін Ю.П.

ТЕХНОЛОГІЇ ПРОЦЕСНОГО УПРАВЛІННЯ – практичні інструменти, методи і засоби здійснення управління, що базуються на пріоритеті результатів і процесів їх досягнення. Існують такі **Т.п.у.**: за результатами (пріоритет цілей над прогнозуванням і плануванням), на базі потреб та інтересів (пріоритет міжособистісних відносин), шляхом постійних вказівок та перевірок (пріоритет контролю та жорсткого управління персоналом), у виняткових випадках (пріоритет професіоналізму та добре відпрацьованих методів і засобів), на базі штучного інтелекту (пріоритет сучасних економіко-математичних та інформаційних комп’ютерних технологій) та на базі активізації діяльності персоналу (пріоритет стимулювання праці). У сучасному суспільному управлінні в основному використовуються **Т.п.у.** за результатами шляхом постійних вказівок та перевірок і на базі штучного інтелекту (системи підтримки рішень).

© Бакуменко В.Д.

ТЕХНОЛОГІЇ ЦІЛЬОВОГО УПРАВЛІННЯ – практичні інструменти, методи і засоби здійснення управління, що базуються на пріоритеті цілей над ситуаціями. Серед них: ініціативно-цільова (яка не містить визначення строків, методів та засобів досягнення цілей і не гарантує досягнення цілей), програмно-цільова (з визначенням строків, методів та засобів досягнення цілей, проміжним контролем і яка гарантує досягнення цілей) та регламентна (з визначенням методів і засобів досягнення цілей, можливих ресурсних обмежень, жорстким контролем, яка гарантує досягнення цілей, але не гарантує, в які строки). У сучасному суспільному управлінні в основному використовуються програмно-цільові **Т.ц.у.**

© Бакуменко В.Д.

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПАРК – найпоширеніша в США і Європі форма об’єднання розробників нових технологій і риско-фірм; юридична особа або об’єднання на основі договору про спільну діяльність юридичних осіб (учасників), головною метою яких є діяльність з виконання інвестиційних та інноваційних проектів, виробничого впровадження наукомістких розробок, високих технологій і конкурентоспроможної на світових ринках продукції. Виділяють такі шляхи утворення **Т.п.**: з ініціативи співробітників науково-дослідних і університетських центрів, які бажають комерціалізувати результати своїх розробок; з ініціативи персоналу, що залишає велику фірму, з метою відкриття власної справи; перетворення діючих підприємств у нові форми з метою одержання державних пільг, передбачених для **Т.п.**

© Макогон Ю.В., Медведкін Т.С.

ТЕХНОЛОГІЯ (грец. “техне” – ремесло, “логос” – наука, тобто наука про виробництво) – результат інтелектуальної діяльності, сукупність систематизованих наукових знань, відпрацьованих технічних, організаційних та інших рішень у вигляді документації (патентної, нормативно-технічної, конструкторської, звітної науково-технічної з НДР та ДКР, регламентів, а також ноу-хау) про спосіб виробництва продукту, організації виробничого процесу чи надання послуг у різних сферах діяльності людини. Таким чином, **Т.** виступає об’єктивно-предметним способом або механізмом організації людської діяльності, що знаходить вираз у різноманітних формах: у технічних знаряддях і технологічних процесах, у техніці праці, в методах організації виробництва й управління, в технологічних знаннях тощо.

© Гусєв В.О.

ТЕХНОЛОГІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – цілеспрямована послідовність дій (робочих операцій), яка за допомогою методів і засобів за рахунок впливу на предмет праці дає змогу забезпечити взаємодію суб’єкта і об’єкта державного управління.

Т.д.у. характеризує взаємодію суб’єкта і предмета праці в управлінському процесі. Як суб’єкт праці виступає людина (колектив людей, органи управління), предмет – інформація; свідомість, психіка та поведінка людини; відносини або взаємодія в колективі чи в суспільстві.

В управлінській діяльності використовуються такі засоби: влада, апарат управління, нормативні акти, слово, традиції, моральні норми, інформаційно-аналітична та організаційна техніка, засоби масової інформації. Для досягнення цілей діяльності використовуються адміністративні, правові, організаційні, економічні, соціально-психологічні методи, а також специфічні прийоми роботи з інформацією (збирання, аналіз, узагальнення тощо).

Державно-управлінська діяльність передбачає виконання багатьох процедур та операцій, які можуть бути об’єднані відповідно до рівня ієрархії та особливостей об’єкта управління. У зв’язку з цим виокремлюються такі системи **Т.д.у.**: на рівні держави – технології виконання зовнішніх і внутрішніх функцій держави, технології діяльності та взаємодії гілок влади, технології прийняття державних нормативно-правових актів, технології регулювання макроекономічних та інших загальнодержавних процесів; на рівні регіону – технології контролю за додержанням норм Конституції України та законів, технології регулювання соціально-економічного розвитку території, технології взаємодії з органами місцевого самоврядування.

Усі ці процеси виконуються конкретними людьми в певних установах. Тому наведений перелік необхідно доповнити системою технологій виконання управлінських процедур в організації. **Т.д.у.** має відповідати таким вимогам: єдності технологічного процесу в установі (виключення перешкод при виконанні різних робіт); мінімальної вартості та трудомісткості виконання роботи; щонайменшій складності процесу, яка впливає на якість, надійність та собівартість робіт; рівномірності навантаження на структурні підрозділи та окремих працівників.

© Мельтюхова Н.М.

ТЕХНОПОЛІС (“МІСТО ТЕХНІКИ”) – центр упровадження досягнень науки й техніки; як правило, нове місто, в якому запроваджуються у виробництво нові розробки, а також проживає населення. У **Т.** поруч з науково-дослідними центрами має бути мережа навчальних центрів для підготовки кадрів та підвищення їхньої кваліфікації. **Т.** легітимізовано в Японії близько 20 років тому. Префектури мають право організувати **Т.** за наявності в місті населення не менш як 200 тис. осіб, кількох великих підприємств, що працюють за двома-трьома напрямками передо-

вих технологій, потужної групи університетів і науково-дослідних інститутів, а також сучасної розвинутої соціальної інфраструктури й транспортної мережі. Керування економічною діяльністю Т. повністю покладається на місцеві органи влади.

© Макогон Ю.В., Медведкін Т.С.

ТИПИ ПРОБЛЕМ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ. Виділяють три типи проблем – добре структуровані, неструктуровані, слабоструктуровані. Добре структуровані проблеми є переважно формалізованими, кількісно сформульованими, в яких суттєві залежності визначені настільки повно, що вони можуть бути виражені в числах або символах і тому легко стандартизуються і програмуються. До цих проблем відносять: облік і контроль; оформлення документів, їх тиражування і т. ін. У традиційних інформаційних системах (АСУ) такого роду проблеми формуються як задачі алгоритмізації та передбачають автоматизацію (бухгалтерський облік, підготовка виробництва, кадрова система, складський облік тощо). Термін “добре структуровані проблеми” не означає, що ці проблеми легко вирішуються. Застосування для їх розв’язання математичних методів і, зокрема, методів дослідження операцій, пов’язане із значними труднощами. Неструктуровані проблеми – неформалізовані, характеризуються якісно, для них визначені лише основні ознаки і характеристики, а кількісні залежності між ними невідомі. Вирішення таких проблем базується на неформалізованих процедурах, неструктурованих, з високим рівнем невизначеності інформації. До проблем цього типу відносять проблеми прогнозування, перспективного планування, організаційного перетворення. Більшість неструктурованих проблем вирішується за допомогою евристичних методів, у яких відсутня будь-яка упорядкована логічна процедура розв’язання, а самі результати залежать від особистих характеристик людини (інформованості, кваліфікації, таланту, інтуїції і т. ін.). Сучасним методологічним підходом до вирішення неструктурованих проблем є аналіз політики. Цей підхід передбачає дослідження широкого кола кількісних та якісних обставин і чинників (економічних, політичних, соціальних, організаційних, інформаційних та ін.), пов’язаних із реалізацією запропонованих

курсів дій (альтернатив). Слабоструктуровані проблеми є змішаними, оскільки включають як кількісні, так і якісні елементи, причому маловідомі і невизначені аспекти проблеми мають тенденцію до домінування. Для таких проблем характерна відсутність методів розв’язання на основі безпосередньої обробки даних. Постановка завдань вимагає прийняття рішень в умовах неповної інформації. В окремих випадках на основі застосування теорії нечітких множин були побудовані формальні схеми рішень слабоструктурованих проблем. До типових слабоструктурованих проблем відносять проблеми, для яких характерні такі особливості: надто широкий діапазон альтернатив; вирішення залежить від неповноти технологічних можливостей; запропоновані рішення вимагають вкладання великих ресурсів і пов’язані з елементами ризику; не повністю визначені вимоги стосовно вартості і часу вирішення проблеми; проблема ускладнюється через необхідність комбінувати різні ресурси для її розв’язання. До проблем цього типу можна віднести завдання розподілу капіталовкладень, вибору проектів проведення наукових досліджень і розробок, складання плану виготовлення виробів широкого вжитку та ін.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П.

ТИПИ СИСТЕМ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ (франц. *type* – зразок, вид; лат. *typus* – взірць, зразок) – класифікація систем державної служби (див.: *Система державної служби*) за спільними для них ознаками, які визначають сутнісну характеристику цих систем. Найпоширенішими є типи систем, класифікація яких здійснена згідно з покладеними в їх основу підставами, зокрема: а) за методами укомплектування штатом державної служби – відкриті й закриті системи. Закриті системи ґрунтуються на обмеженому доступі до державної служби й низькій мобільності державного службовця. Країни, де розвинені і використовуються закриті моделі – Франція і Японія. Взірцем відкритої системи є система державної служби США; б) за ознакою національної і регіональної належності – вітчизняна державна служба і зарубіжна державна служба, зокрема західноєвропейський, східноєвропейський, американський типи державної служби; в) за підходами до формування та розвитку державної служби – централізовані та де-

централізовані системи; г) за місцем в ієрархічній структурі державної служби країни: в унітарних країнах, у тому числі в Україні – центральний і місцевий типи державної служби; у федеративних державах, наприклад у Російській Федерації – три типи державної служби: федеральний, республіканський і регіональний (державна служба краю, області). Можлива також інша типологія згідно з іншими підставами. Поділ систем державної служби на типи має як наукове, так і практичне значення. Науково обґрунтована типологія систем державної служби сприяє їх системному вивченню, сприйняттю і розумінню, дає змогу вибрати кращі елементи для формування та розвитку конкретної державної служби.

© Гогіна Л.М.

ТИПОВА МЕТОДИКО-ТЕХНОЛОГІЧНА СХЕМА ФОРМУВАННЯ ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ БАЗ – схема, що дає загальне уявлення про механізми формування та оновлення нормативно-правових баз і при застосуванні у практичній роботі потребує конкретизації способів реалізації її основних блоків. Оскільки завжди існують реальні об'єктивні або суб'єктивні проблеми, які стримують розвиток певної сфери діяльності, то виникає актуальна проблема постійного (в умовах перехідних процесів) або періодичного (в умовах сталих процесів) аналізу діючої системи нормативно-правових актів щодо їх відповідності вирішенню реальних проблем у певній сфері діяльності і, якщо в цьому є потреба, визначення конкретних напрямів удосконалення та розвитку згаданої системи. Такий аналіз створює наукове підґрунтя для планування нормотворчої діяльності.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ТИПОВЕ ТА УНІКАЛЬНЕ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ. *Типове* – це загальна якість множини елементів державного управління, в кожному з яких воно може бути представлене в різних кількісних параметрах. Урахування об'єктивних обмежень орієнтує на те, що може бути типовим у державному управлінні. Такі обмеження створюються, по-перше, обсягом і характером життєдіяльності людей, яка набуває суспільно значущого, публічного характеру, торкається інтересів інших людей і тим самим підлягає державному управлінню; по-друге, стихійними меха-

нізмами, які діють у процесі життєдіяльності людей і перебувають за межами людського пізнання та управління; по-третє, самоуправлінськими механізмами в діяльності керованих об'єктів; по-четверте, керуючим впливом на суспільні процеси інших суб'єктів управління; по-п'яте, доцільністю самої державно-правової організації і регулювання відповідної життєдіяльності людей. Важливий момент, що впливає на кількість, зміст і характер типовості елементів державного управління, пов'язаний з ієрархічною, пірамідалною побудовою системи державного управління і, відповідно, неоднаковим відображенням різноманіття об'єктів управління на різних його рівнях і в різних ланках. У державному управлінні поряд з типовим важливе місце належить унікальному, тобто одиничному, самобутньому, неповторному. Часто державним органам доводиться діяти в ситуаціях, що не мають аналогів. Більшість низових органів ієрархічної структури державного управління перебувають у своєрідних природних, виробничих, соціальних і демографічних умовах. Неповторним є і людський потенціал державних органів, що визначає своєрідне евристичне джерело в реалізації їх компетенції. Унікальне пов'язане також з відомою свободою і творчим підходом у державному управлінні. Учасники державно-управлінських процесів, вирішуючи управлінські завдання, часто стикаються із ситуаціями, коли умови і ресурси не дають можливості використати готові рецепти. Доводиться розробляти прогнози розвитку, моделі, давати відповіді на питання, що виникають, визначати цілі та шляхи практичних дій, тобто відтворювати унікальне.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О., Штика Л.Г.

ТИПОВІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З РОЗРОБКИ ДЕРЖАВНОЇ ПРОГРАМИ – рекомендації, які можуть бути враховані при формуванні будь-якої цільової проблемно-орієнтованої програми. Найбільш суттєвими з них є такі. Розробляючи державну програму, необхідно виходити з того, що вона є цілісним об'єктом управління незалежно від відомчої підпорядкованості її складових елементів та потребує формування і функціонування певного організаційно-економічного механізму управління нею. До структури державної програми доцільно включати такі типові

блоки: аналітичний (концепція програми з аналізом сучасного стану проблеми); цільовий (система цілей та підцілей); програмних завдань і заходів (проектів); зведений (система основних фінансових, техніко-економічних та інших показників програми, а також обсяги необхідних ресурсів для її реалізації); організаційно-економічний, в якому передбачаються форми, методи і порядок управління програмою, механізми її реалізації та контролю. Під час формування державної програми необхідно виконати такі типові стадії проектування, як відбір проблем для прийняття програмного рішення в межах конкретного соціально-економічного чи науково-технічного пріоритету; підготовка завдань для формування програми; розробка концептуальних положень програми; обґрунтування і розбудова дерева цілей; розробка проекту програми, включаючи формування на конкурентних основах його альтернативних варіантів (проектів) з вибором із них оптимального для закінченої редакції програми; створення і ефективне використання організаційно-економічних механізмів управління програмою; оцінка остаточних результатів з розрахунками ефективності від запровадження програми. Формування державної програми, як правило, передбачає отримання від міністерств, відомств, обласних держадміністрацій, підприємств, установ і організацій будь-якої форми власності не тільки конкретних пропозицій щодо заходів, а й матеріалів аналізу, техніко-економічних розрахунків, прогностичних оцінок в обсязі, достатньому для обґрунтування доцільності і необхідності включення таких заходів до програми. Досягнення загальної мети програми неможливе без розробки заходів, які забезпечують її впровадження, таких як створення необхідної нормативно-правової бази та інформаційно-методичного ресурсу (методичні, інструктивні та інші документи), а також залучення фінансових ресурсів усіх зацікавлених суб'єктів господарської діяльності (держави, галузей, регіонів, підприємств різних форм власності, різних фондів, вітчизняних та іноземних інвесторів). У програмі доцільно визначити не тільки конкретні цілі, а й перспективу з урахуванням реальних матеріальних і фінансових можливостей держави. Вважається за доцільне здійснювати програму в два-три етапи. На першому етапі, як правило, необхідно реа-

лізувати та доопрацювати базові пілотні проекти, а також створити умови (правові, фінансові, організаційні) для подальшого виконання програми. На другому етапі необхідно забезпечити початок виконання основних проектів програми з широким застосуванням напрацювань пілотних проектів. На третьому етапі необхідно забезпечити завершення та здавання-приймання усіх передбачених програмою проектів та заходів. Проміжним результатом виконання сучасної програми, як правило, є створення системи управління об'єктом (або об'єктами), стосовно якого реалізується програма; розробка проблемно-орієнтованих науково-методологічних засад у межах програми; застосування автоматизованих технологій управління; започаткування комплексної системи моніторингу; впровадження нормативно-правового супроводу програми та відпрацювання механізму її фінансування. Впровадження програми також передбачає формування та використання відповідних засобів організаційного, технічного, кадрового та інших видів забезпечення. Оскільки одночасно неможливо профінансувати усі, навіть особливо ефективні проекти, передбачається це здійснювати поетапно і поступово, починаючи з окремих проектів, частина яких після впровадження та підтвердження високої ефективності буде впроваджена у виробництво. Для запобігання неефективним витратам коштів, своєчасного виявлення проектів, реалізація яких стає недоцільною, та включення нових перспективних проектів до програми, необхідно передбачити постійний контроль за її виконанням і щорічне коригування (актуалізацію) складу завдань і заходів. Така робота потребує налагодження системи оперативного отримання та обробки інформації про перебіг виконання програми з використанням сучасних комп'ютерних інформаційних технологій.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.,
Штика Л.Г.

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА – 1) економіка, що функціонує поза межами правового поля; 2) неконтрольований суспільством сектор суспільного відтворення в процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання економічних благ і підприємницьких спроможностей, приховуваних від органів державного управління та контролю економічних відносин між суб'єктами господарювання з використанням дер-

жавної, недержавної і кримінально нажитої власності з метою отримання надприбутків. Однією із форм **Т.е.**, що притаманна саме Україні, є приховувані від органів державного управління та громадськості соціально-економічні відносини між окремими громадянами, соціальними групами з використання державної власності в корисливих особистих або групових інтересах.

Структура **Т.е.**: 1) кримінальна економіка – “вбудована” в офіційну економіку економічна злочинність (розкрадання, корисливі посадові й господарські злочини); підпільна, повністю приховувана від всіх форм контролю економічна діяльність (наркобізнес, азартні ігри, проституція); загальна злочинність проти особистої власності громадян як форма позаекономічного перерозподілу доходів (грабіж, розбій, крадіжка особистого майна, рекет); 2) фіктивна економіка – офіційна економіка, що дає фіктивні результати, відображені в діючій системі обліку і звітності як реальні; 3) неформальна економіка – система неформальних взаємодій між економічними суб’єктами, що базується на особистих відносинах і безпосередніх контактах між ними, а також доповнює або змінює офіційно встановлений порядок організації та реалізації економічних зв’язків.

© *Луговенко Н.В.*

ТОЙНБІ АРНОЛД ДЖОЗЕФ (Toynbee) (1889-1975) – англійський історик і соціолог. У 1919-1924 рр. професор Лондонського університету, в 1925-1955 рр. – Лондонської школи економічних наук. У 1925-1955 рр. – один з керівників Королівського інституту міжнародних відносин; складав (спільно з В.М.Баултером) щорічні огляди політичних подій у світі. У відомій та популярній праці “Дослідження історії” здійснив спробу переосмислити весь суспільно-історичний розвиток людства у дусі теорії круговороту локальних цивілізацій. Рушійною силою розвитку цивілізацій вважав “творчу меншину”, як носія містичного “життєвого пориву”, яка, вдало відповідаючи на різні історичні виклики, веде за собою “інертну більшість”.

© *Hikimін B.B.*

ТОКВІЛЬ А. ДЕ (1805-1859) – граф, видатний французький історик, соціолог і політичний діяч, лідер консервативної Партії порядку, міністр закордонних справ Франції (1849).

Зasadничим пунктом світогляду **Т.** є свобода особи. У найбільш відомій праці “Демократія в Америці” розкрив засоби, які можуть забезпечити свободу в державі. Одним із перших проаналізував діалектику понять “свобода” і “рівність”, показав, як прагнення до рівності веде до зрівнялівки, соціального егоїзму, а згодом і до деспотії. Дотримувався думки, що єдиним засобом, який може запобігти такому результату, є власне свобода: вона відриває людей від матеріальних інтересів, з’єднує й зближує їх, послаблює їх егоїзм. Для забезпечення свободи необхідна широка децентралізація влади при збереженні за центральним урядом мінімально необхідних прав. Тому для великої держави кращою формою є федерація. Бюрократичну опіку має змінити місцеве самоврядування. Потрібні повна незалежність судів і підсудність посадових осіб звичайним судам як гарантія проти сваволі адміністрації. Діяльність судових органів має бути поширена й на сферу тлумачення законів і конституції. Необхідний також суд присяжних, який розвиває в суспільстві правосвідомість і почуття законності.

“Найбільш повну форму рівності” вбачав у рівному користуванні свободою всіма громадянами та в їхньому рівному праві брати участь у управлінні державою. Співтовариство рівних у свободі людей **Т.** назвав громадянським, що здатне впливати на державну владу. Якщо німецький філософ Г.В.Ф.Гегель обґрунтував теоретичні засади громадянського суспільства, то **Т.** першим у європейській науковій традиції показав громадянське суспільство в дії, довів його життєздатність і практичну ефективність

© *Hikimін B.B.*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ – своєрідна форма індивідуального чи колективного прояву, що формується на основі взаємодії та взаємовідносин між різними сторонами (індивідами, соціальними групами, державами, політичними партіями тощо), а також демонструється кожною з них, проявляючи терпимість щодо різниці у поглядах, уявленнях, поведінці, позиціях, діях тощо відносно протилежної сторони. Поява терміна “**Т.**” в сучасному термінологічному апараті, що характеризує суспільно-політичні процеси, зумовлена, передусім, необхідністю встановлення цивілізованих, дружніх взаємовідносин між різними народами і державами. Практична

реалізація толерантного ставлення до учасників подій, відносин, конфліктів тощо відбувається у декларативній, реляційній, акційній формах. Декларативна форма **Т.** передбачає демонстрацію сприйняття і терпіння шляхом проголошення заяв, декларацій, меморандумів тощо. Реляційна **Т.**, навпаки, не вимагає від учасників застосування активних дій чи заяв. Акційна ж **Т.** проявляється виключно активізацією будь-яких дій з боку учасників процесу.

© Хожило І.І.

ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА (англ. *Trade policy*) – сукупність рішень і заходів, які вживаються керівними органами певних цілісних політико-економічних утворень для регулювання торговельних відносин між економічними суб'єктами. Умовно всі аспекти спільної **Т.п.** можна розбити на кілька структурних блоків відповідно до основних методів регулювання зовнішньої торгівлі та їх цільового призначення: регулювання імпорто-експортних операцій, основні принципи митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі, засоби захисту внутрішнього ринку від негативних зовнішньоторговельних впливів, систему тарифних преференцій, систему квотування та ліцензування зовнішньоторговельних операцій та інші засоби регулювання зовнішньої торгівлі.

© Рознугтенко І.В.

ТОРГОВЕЛЬНІ БАР'ЄРИ (англ. *Trade barriers*) – загальний термін, який охоплює весь спектр заходів уряду щодо регулювання міжнародної торгівлі. Більшість **Т.б.** базуються на тому самому принципі: встановлення додаткових коштів ведення торгівлі, які підвищують ціну відповідних товарів. Неодноразове повторне застосування **Т.б.** у торгівлі між двома чи більше державами призводить до виникнення торговельних воєн. **Т.б.** можуть набувати різних форм, таких як: 1) імпорتنі збори; 2) експортні ліцензії; 3) імпорتنі ліцензії; 4) імпорتنі квоти; 5) тарифи; 6) субсидії; 7) нетарифні обмеження; 8) добровільне обмеження експорту; 9) вимоги щодо місцевого контенту.

© Рознугтенко І.В.

ТОТАЛІТАРИЗМ (фр. *totalitarisme*, від пізнього *totalis*, лат. *totus* – повний, увесь, цілий) – політичний режим, в умовах якого

держава, політична влада повністю підпорядковують собі суспільство і особистість, усі аспекти їхньої життєдіяльності, придушують право та свободи людини і громадянина. Термін **Т.** був запроваджений у 20-х рр. ХХ ст. Дж.Джентіле при обґрунтуванні політичної практики італійського фашизму. Набув поширення напередодні Другої світової війни. **Т.** притаманні такі риси: всебічний контроль за життям суспільства та особистості, однопартійна система і заборона діяльності опозиції, мілітаризація суспільного виробництва; централізація і бюрократизація влади, порушення прав і свобод особистості; контроль за ЗМІ, brutальне насадження войовничої, антигуманної ідеології, закриті суспільства. Окремі риси **Т.** в сучасних умовах характерні для держав з одноособовою владою.

© Малик Я.Й.

ТОТАЛІТАРНЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство, яке базується на абсолютизації правлячої партії та ігноруванні демократичних прав і свобод громадян. Ознаками **Т.с.** є: відсутність опозиції, придушення вільнодумства, зловживання службовим становищем, позаконне використання “адміністративного ресурсу” та ін.

© Михненко А.М.

ТОФФЛЕР А. (народ. в 1928) – американський соціолог і футуролог, один з авторів концепції “постіндустріального суспільства”. В основних його роботах проводиться теза про те, що людство переходить до нової технологічної революції, тобто на зміну першій хвилі (аграрній цивілізації) і другій (індустріальній цивілізації) приходить нова, що веде до створення постіндустріальної цивілізації. В своїх працях попереджав про нові складності, соціальні конфлікти і глобальні проблеми, з якими стикнеться людство на межі ХХ і ХХІ ст. **Т.** відзначає, що приблизно з середини 50-х рр. ХХ ст. промислове виробництво почало набувати нових рис. У багатьох сферах та технологічних процесах значно зросла кількість різноманітних типів техніки, зразків товарів, видів послуг. Все більше поглиблюється спеціалізація праці. Розширюються організаційні форми управління. Зростають обсяги наукових публікацій. Формуються основи інформатики. Не підлягає сумніву думка соціолога про те, що нові риси промислового сектору економіки, широке

впровадження та використання інформаційних технологій, поглиблення спеціалізації праці тощо справді розхитують традиційні структури індустріального століття.

© Солових В.П.

ТРАДИЦІЙНА ПЕРЕХІДНА ЕКОНОМІКА – поняття, яке охоплює економічні системи, що перебувають у стані переходу від натурального до ринкового господарства.

© Бодров В.Г., Жовнірчик Я.Ф.

ТРАНС'ЄВРОПЕЙСЬКІ МЕРЕЖІ – поняття, введене в Угоді про Європейський Союз, яке зобов'язує країни-члени ЄС мати енергетичні, телекомунікаційні і транспортні мережі з метою поліпшення однорідності. ЄС активно сприяє інтеграції власних транспортних мереж та мереж України. Для автомобільного і залізничного транспорту дуже важливий транспортний коридор Гельсінкі – Санкт-Петербург – Москва – Київ, а також коридор Берлін – Дрезден – Вроцлав – Катовіце – Краків – Львів – Київ. У секторі морського транспорту ЄС виступає активним партнером для регіональних структур на узбережжі Чорного моря, розглядаючи розвиток портів у регіональному контексті. В енергетичному секторі ЄС активно підтримує регіональну інтеграцію систем нафто- і газопроводів з метою ефективного розвитку транспортування нафти і газу як у регіонах, так і в самому ЄС. Йдеться про оновлення систем передачі газу Україною, Республікою Білорусь та Республікою Молдова, а також про важливі нафтові коридори, нафтопровід “Дружба”. ЄС допомагає у визначенні альтернативних маршрутів для транспортування нафти і газу в Чорноморському регіоні. **Т.м.** надається у зв'язку з цим у політиці Євро-союзу (разом зі Структурними фондами (Structural Funds) і політиці (захисту) навколишнього середовища (Environment Policy)) особливе значення (пункт 29 ESDP), оскільки вони справляють безпосередній вплив на просторовий розвиток в європейських регіонах. Ідея **Т.м.** була висунута на початку 1990-х рр. у документах ЄС. Маастрихтський договір сформулював завдання створення і розвитку **Т.м.** транспорту, телекомунікацій і енергетичних інфраструктур (trans-European networks of transport, telecommunications and energy infrastructures). Загальною метою програми є економічне і соціальне єднання.

Одна з основних цілей спрямована на “поєднання островів і периферійних областей, що не мають виходу до моря, з центральними областями Співтовариства”. Безліч регіонів ЄС залежать від систем зв'язку і взаємодії національних мереж.

© Гоблик В.В.

ТРАНЗИТ (лат. *trans, transitum* – проходити через) – важлива галузь сучасної світової економіки, що має чітко виражений посередницький характер. **Т.** – це облік вантажів, що проходять по території країни протягом певного проміжку часу. Він є важливою ціною складовою логістичного процесу транспортування вантажу від виробника до споживача і має складну багаторівневу структуру. Основними проблемами **Т.** є: дотримання правил безпеки, а також цілої низки екологічних, юридичних норм міжнародного і державного рівнів. **Т.** робить істотний внесок у бюджет багатьох держав-транзитерів. В умовах глобалізації світової економіки поняття **Т.** для окремих країн істотно розширюється за рахунок суміжних галузей, наприклад: фінансових ресурсів; транзиту повного спектра енергетичних ресурсів; транзиту інформаційних ресурсів; наскрізної міграції трудових ресурсів; транзиту знань і технологій тощо.

Т. є компонентом міжнародної спеціалізації країни відповідно до системи національних факторних переваг, яка визначається забезпеченістю країни територіальним ресурсом та параметрами його транспортно-комунікаційних властивостей. Реальним виміром транзитного потенціалу країни виступають як можливості його транспортної системи щодо здійснення транзитних перевезень, так і економічний ресурс інших країн, які можуть виступати імпортерами транзитних послуг або ж конкурувати на окремих сегментах ринку транзитних перевезень. Супутній вплив на транзитні потоки справляють загальні циклічні коливання економічного зростання, зміни у світовій кон'юктурі, трансформації глобальної системи розміщення продуктивних сил та структури світової торгівлі. На національному рівні на обсягах **Т.** певною мірою позначаються якість надаваних транспортних послуг та конкурентоспроможність транзитних тарифів країни. Ключовим моментом транзитної діяльності є її системна належність до сфери послуг, яка, в свою чергу, виступає не тільки скла-

довою міжнародної торгівлі, а й фактором динамізації репродуктивної системи, науково-технічного прогресу. Тому новачки у галузі транзитних перевезень, зокрема застосування сучасних програмно-цілевих підходів до розвитку транспортних засобів, шляхової інфраструктури, систем логістики тощо, органічно пов'язані із властивими сфері послуг на сучасному етапі інформаційними пріоритетами, а також з інтеграцією завдань транзитної стратегії з цілями галузево-технологічного розвитку.

© Розпутенко І.В.

ТРАНЗИТОЛОГІЯ – спеціальна галузь суспільствознавства, яка вивчає перехідні форми і стани суспільства, що перебувають у процесі динамічних змін, перетворень еволюційного або революційного характеру.

© Бодров В.Г.

ТРАНЗИТОЛОГІЯ ЕКОНОМІЧНА – складова економічної теорії, яка вивчає перехідні економічні відносини, явища і форми, в яких відбуваються якісні зміни господарського життя суспільства; безпосереднім об'єктом дослідження **Т.е.** виступають перехідна економіка як особливий тип економічної системи та економічні трансформації або трансформації економічних систем як власне перехідні процеси.

© Бодров В.Г.

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО – загальні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України і територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством. **Т.с.** означає співпрацю суміжних територій сусідніх держав, що мають спільний кордон.

© Макогон Ю.В., Кравченко В.О.

ТРАНСМУТАЦІЯ – зміни в культурі, що відбуваються внаслідок неможливості відтворення з точністю до дрібниць поведінки, мислення, побуту тощо попереднього покоління.

© Михненко А.М.

ТРАНСНАЦІОНАЛІЗМ (англ. *transnationalism or transnationalization of world*

economy) – процес транснаціоналізації світової економіки; сучасна тенденція розвитку світогосподарського життя, яка зумовлена домінуванням транснаціональних корпорацій (ТНК) у системі сучасних економічних відносин, унаслідок різкого збільшення вивезення капіталу у формі прямих інвестицій, а також того, що домінуючою організаційною формою такого закордонного інвестування є транснаціональні фірми, у межах яких створюються мережі, що охоплюють різні країни, науково-дослідні, виробничі, розподільчо-збутові та інші підрозділи. Це справляє сильний і дедалі більший вплив на характер розвитку світового ринкового господарства. Характер такого впливу визначається стратегією розвитку, що практикують сучасні ТНК.

© Макогон Ю.В., Лисенко К.В.

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ (ТНК) – міжнародні підприємницькі об'єднання, що утворюють комунікаційний каркас світового господарства. За визначенням Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), **ТНК** – це “підприємства, що складаються з материнського підприємства та його закордонних філіалів”, при цьому вони можуть як набувати статусу корпорації, так і не мати цього статусу. **ТНК** створює систему міжнародного виробництва, розподілену між кількома країнами, але контрольовану з одного центру – материнської компанії. **ТНК** здійснюють свою діяльність, ґрунтуючись на кількох важливих принципах: 1. Здійснення прямих іноземних інвестицій з метою створення виробничих потужностей за кордоном. 2. Використання різних форм міжнародного поділу праці (предметна, подетальна, технологічна спеціалізація), що дає змогу розміщувати різні ланки виробничого процесу у різних країнах світу. 3. Розробка, передача та використання передової технології у рамках замкнутої корпоративної структури, що дає змогу максимально ефективно використовувати витрати на дослідження і розробки. 4. Внутрішньокорпоративна торгівля, яка здійснюється між окремими підрозділами **ТНК** із застосуванням трансфертних цін. Трансфертні ціни встановлюються **ТНК** на рівні, що істотно відрізняється від ринкових цін, тобто є значно більшим або меншим за ціни на ті самі товари на світовому ринку. 5. Глобальний підхід до управління – оптимізація діяль-

ності корпорації у цілому, а не окремих її складових. Цей принцип означає необхідність субсидувати розвиток окремих підрозділів з метою досягнення максимального прибутку в довгостроковому періоді.

© Розпутенко І.В.

ТРАНСФЕРТИ – передача на безоплатній та безповоротній основі грошових коштів, матеріальних цінностей, послуг (прав власності) в порядку надання фінансової допомоги та компенсацій. **Т.** надають органам управління, підприємствам, громадянам; залежно від форми надання виокремлюють грошові і натуральні **Т.**, залежно від призначення – поточні і капітальні. В бюджетній сфері **Т.** є складовою доходів, а також видом видатків бюджету. Як джерело доходів бюджету **Т.** – це кошти, одержані від органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій. В економічній класифікації видатків бюджету виокремлюють **Т.**: органам державного управління (дотації і субвенції); підприємствам (дотації); населенню (субсидії, пенсії, допомоги, стипендії та ін.).

© Кириленко О.П.

ТРАНСФОРМАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКІ – докорінне перетворення форми та змісту управлінської системи, досягнення нового якісного стану її організації та функціонування, передусім перехід до нових принципів управління. Основним шляхом трансформації системи державного управління виступають відповідні реформи, тому співвідношення між управлінськими реформами та **Т.у.** можна розглядати як співвідношення “шлях – мета”. При здійсненні планованих **Т.у.** їх доцільно розглядати як компонент системних суспільних змін. Виходячи з принципу об’єктивності державного управління, його системну трансформацію в певній країні необхідно проводити з урахуванням тенденцій розвитку суспільства та самого державного управління як у цій країні, так і у світі. Докорінне перетворення всієї системи державного управління може здійснюватися також в межах соціальних або політичних революцій, проте останні в наш час вважаються менш доцільними, ніж еволюційні зміни за допомогою реформ.

© Кравченко С.О.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ – перехід від одного типу організації господарського життя суспільства до іншого, зміна (заміна) форм економічної системи відповідно до модернізації або радикального перетворення елементів, що її утворюють. В сучасній транзитології розрізняють два основних типи **Т.е.с.** Внутрішньосистемна трансформація охоплює перетворення, які не виходять за межі певної економічної системи і спрямовані на модернізацію та вдосконалення існуючих господарських відносин і форм, означає еволюційну адаптацію існуючого господарського устрою до змінюваних умов економічного розвитку; фактично йдеться про зміни в економічній системі без її заміни. Міжсистемна трансформація охоплює перетворення, які призводять до становлення господарського устрою суспільства на якісно новій основі, що насамперед пов’язано із радикальною заміною конституюючих елементів існуючої системи, а саме прав власності і координуючого механізму. Ринкова трансформація економіки проходить об’єктивно необхідні послідовні етапи перетворень центрально-керованого господарства посттоталітарних країн, на яких вирішуються взаємопов’язані завдання з лібералізації економіки, макроекономічної (фінансової) стабілізації, структурної перебудови, економічного зростання, інституційних змін.

© Бодров В.Г., Жовнірчик Я.Ф.

ТРАНСФОРМАЦІЙНА КРИЗА – стан, пов’язаний з переходом від однієї системи координації господарського життя суспільства до принципово іншої і характеризується глибоким (іноді тривалим) спадом виробництва в усіх галузях економіки внаслідок розбалансування і руйнування існуючих господарських взаємозв’язків і слабкості, недосконалості запроваджуваних нових координуючих механізмів.

© Бодров В.Г., Жовнірчик Я.Ф.

ТРАНСФОРМАЦІЯ (лат. *transformatio* – перетворення, зміна) – перетворення соціальних інститутів, соціальних структур, що часом супроводжуються їх докорінною зміною. В літературі **Т.** визначають як взаємно стимулюючі зміни моделей соціальної дії, з одного боку, і функціонування соціальних інститутів, пов’язаного з навмисним, ціле-

спрямованим впливом номінальних настанов (формальні норми, процедури або правила), – з другого. У загальному розумінні **Т.** – це зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей тощо. Термін “**Т.**” поширений у техніці, але вживається і у фізиці, математиці, мовознавстві, а також у генетиці й біології. Отже, це поняття можна застосовувати (і застосовується), зокрема, для характеристики докорінних перетворень, що розпочалися у низці країн світу, в яких традиційні засади суспільного життя змінюються, суспільства переходять на засади демократичних процедур, ринкової економіки, визначають склад політичних інститутів, визнають верховенство права та поважання прав людини, свободи слова тощо. Такі процеси іноді відбуваються під значним впливом і тиском з боку західного світу, за його “загальноновизнаною” моделлю і супроводжуються постійною політичною, методологічною та експертною підтримкою тих сил у країні, що зацікавлені у здійсненні **Т.**

© Будник М.А.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОНЯТТЯ “ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ” – поступова зміна змісту, що вкладається в поняття “прийняття управлінських рішень”. Так, за класичним уявленням, що склалося в науці управління (менеджменті), прийняття рішень ототожнювалося з вибором альтернативи. Відповідно прийняття управлінських рішень розглядалося як вибір альтернативи у процесі здійснення управлінської діяльності. У сучасному менеджменті прийняття управлінських рішень розглядається як суттєва частина управлінського процесу з послідовними етапами виявлення та діагностування проблемних ситуацій, розробкою альтернатив та вибором однієї з них, що найбільше задовольняє виходу із ситуації, що склалася. На сьогодні серед фахівців з менеджменту утвердилася концепція розгляду управлінського процесу як циклу, що складається з послідовності таких функцій управління, як планування (у тому числі прогнозування, програмування і проектування), організація (у тому числі прив’язка функцій до певних структур, тобто надання змісту певної організаційної форми, субординація та координація, а також управління персоналом), мотивація (у тому числі стимулювання), контроль (у тому числі попередній, про-

міжний і підсумковий), що пов’язані в кожному циклі процесами прийняття рішень та комунікації. Здебільшого в практиці управління йдеться про рішення з планування (цілепокладання, розробка стратегій розвитку, концепцій, програм, планів і проектів) організаційні, мотиваційні рішення та рішення з контролю й комунікації. Досить часто у науковій літературі процес прийняття рішень ототожнюється з відповідною функцією управління (або управлінською функцією). Значну увагу дослідженню прийняття управлінських рішень приділено не тільки фахівцями з менеджменту, а й вченими-правознавцями. У цих роботах здебільшого акцентується увага на організаційно-правовому аспекті прийняття рішень. Як типовий приклад такого підходу можна навести визначення поняття “управлінське рішення”, дане Г.Атаманчуком. За його трактуванням – це соціальний акт, в якому в логічній формі (текстуальна модель) висловлені впливи управлінських ланок (державних органів, посадових осіб) на суспільну систему (керовані об’єкти), що необхідні для досягнення поставлених цілей, забезпечення інтересів та задоволення відповідних потреб в управлінні. Водночас слухним є зауваження Б.Лазарева, який вважає недоцільним, розглядаючи, зокрема, державне управління, змішувати поняття “управлінське рішення” та “акт державного управління”, оскільки перше – це вибір альтернативи, а друге – це владне волевиявлення суб’єкта управління, спрямоване на об’єкт управління. Саме таке розмежування дає змогу більш чітко розділити етапи прийняття управлінського рішення та його реалізації, пов’язаної, насамперед, з перетворенням рішення в реальний управлінський вплив.

© Бакуменко В.Д.

ТРЕТІЙ СВІТ (англ. *Third world*) – макроісторичне поняття, що склалося і побутує впродовж другої половини ХХ ст. й позначає величезний масив країн Азії, Африки, Латинської Америки й Океанії, який опинився, з одного боку, поза розвинутими капіталістичними країнами, а з другого – за межами “соціалістичного табору”. Поняття **Т.с.** завдячує своєю появою та розвитком специфічним всесвітньо-історичним обставинам “холодної війни” 1950-1970-х рр., що були пов’язані з процесами масової деколо-

нізації. Проте сама дуалістична схема цього протиставлення виявилася порушеною і частково навіть зруйнованою тим фактом, що більшість людства опинилася за рамками цієї схеми. Ідею “трьох світів” запропонував журналіст Альфред Сові [Sauvy] (1898–1990) у статті “Три світи, одна планета” в журналі “L’Observateur” 1952 р.

© Розпугенко І.В.

ТРИПАРТИЗМ – форма прояву соціального партнерства як системи соціально-економічних відносин, що ґрунтується на узгодженні (пошуку консенсусу) загальнодержавних і групових інтересів у соціально-економічній сфері (доходи, зайнятість, умови праці тощо) шляхом переговорів, консультацій і досягнення домовленостей за участю представників цих груп. **Т.** є винаходом індустріального суспільства, результатом еволюції соціального діалогу в умовах постіндустріального розвитку, сучасним механізмом вирішення трудових спорів, оптимізації відносин між працею і капіталом. На відміну від біпартизму – двостороннього співробітництва між об’єднаннями роботодавців і організаціями працівників – ця форма соціального партнерства передбачає взаємодію трьох основних суб’єктів економіки: держави (в особі її органів чи уповноважених), роботодавців (їх асоціацій, об’єднань) і робітників (як правило, в особі профспілок). Обов’язковими умовами взаємодії сторін виступають: добровільність, рівноправність, відповідальність, самообмеження і взаємні поступки у ході переговорів у рамках чинного законодавства і узгоджених правил.

© Дідківська Л.І.

ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ (англ. *Labour activity*) – 1) енерговитратна, свідомо, цілеспрямована, створююча суспільно корисна діяльність; 2) процес перетворення ресурсів природи в цінності й блага, що здійснюється і керується людиною під дією як зовнішніх стимулів (економічних та адміністративних), так і внутрішніх спонукань.

© Петроє О.М.

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ (міграція робочої сили) – переїзди з однієї країни до іншої з метою працевлаштування. **Т.м.** має переважно зворотний характер. Вона включає маятникову міграцію, сезонну і довгострокову

(постійну), може бути як законною, так і незаконною (нелегальною). Відповідно до Конвенції ООН про захист прав усіх працівників-мігрантів та членів їхніх сімей 1990 р. термін “працівник-мігрант” означає особу, яка буде займатися, займається або займалася оплачуваною діяльністю в державі, громадянину якої він чи вона не є”. До працівників-мігрантів належать прикордонні працівники (фронт’єри), сезонні працівники, моряки (рибалки), працівники, які зайняті на стаціонарних прибережних установках, такі, робота яких пов’язана з переїздами, так звані “працівники на проєкти” та “працівники цільового найму”, а також особи, які працюють не за наймом.

© Малиновська О.А.

ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ – наявні і можливі в майбутньому кількість і якість праці, що можуть бути використані суспільством колективом організації, індивідом за даного рівня розвитку науки і техніки і які визначаються чисельністю працездатного населення, його професійно-освітнім рівнем. **Т.п.** визначає максимально можливу потенційну здатність до праці індивіда, колективу (організації) та суспільства в цілому. Кількісно **Т.п.** суспільства віддзеркалює можливості суспільства забезпечити роботою працездатне населення. Якісно – це можливість повного використання отриманих за рахунок інвестицій у людський капітал знань, умінь та професійних навичок відповідно до фаху працівників для підвищення ефективності економічної діяльності особи, організації, суспільства.

© Гриненко А.М.

ТРУДОВІ РЕСУРСИ (англ. *Labour resources*) – 1) частина населення країни, яка, маючи відповідні психофізіологічні, фізичні та інтелектуальні якості, здатна виробляти матеріальні та духовні блага й послуги, тобто здійснювати корисну діяльність; 2) наявні в теперішній час і передбачувані в майбутньому ресурси праці суспільства з відповідними кількісними та якісними характеристиками. **Т.р.** складаються з двох груп громадян: перша – всі, які на конкретний період працюють, незалежно від віку і працездатності; друга – ті, які здатні працювати, але з якихось причин не працюють.

© Петроє О.М.